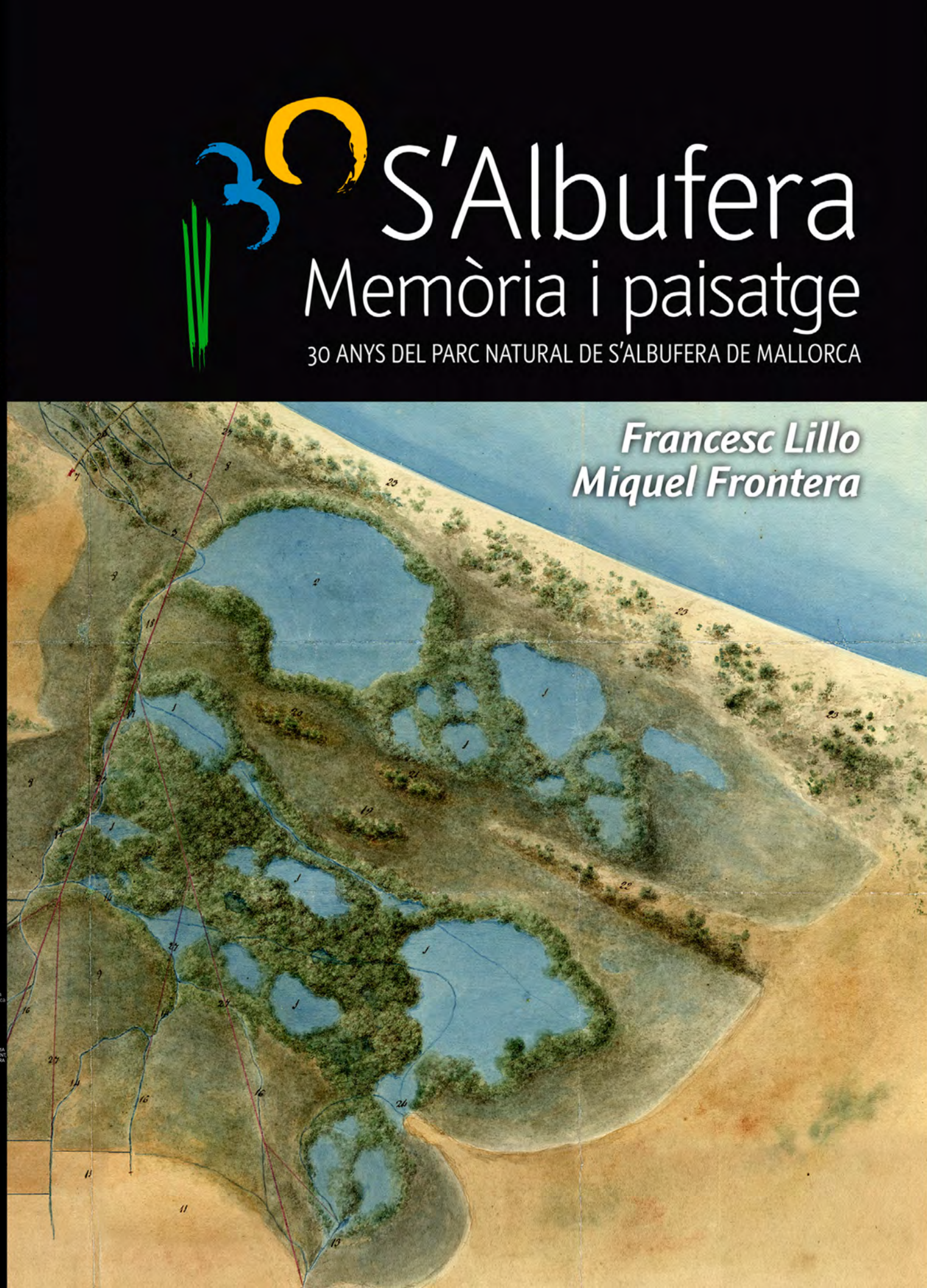

30 ANYS del Parc Natural de s'Albufera de Mallorca

S'Albufera

Memòria i paisatge

30 ANYS DEL PARC NATURAL DE S'ALBUFERA DE MALLORCA

S'Albufera,
memòria i paisatge
30 anys del Parc Natural

Francesc Lillo
Miquel Frontera

S'Albufera, memòria i paisatge

30 anys del Parc Natural

CRÈDITS

Edició:
Govern de les Illes Balears
Conselleria de Medi Ambient, Agricultura i Pesca
Institut Balear de la Natura - IBANAT

Coordinació:
Biel Perelló

Realització:
Miquel Frontera (Frontera i Font, SL)

Disseny i maquetació:
Miquel Frontera/Guillermo Orell

Revisió lingüística:
Paraula. Centre de Serveis Lingüístics

© dels textos: els autors

© de les fotografies: els autors

*Libre editat en commemoració del 30è aniversari
de la declaració del Parc Natural de s'Albufera de Mallorca (1988-2018)*

Impressió:
Amadip-Esment

DL.PM

6	Pròleg
8	Introducció
10	Laberint
12	Plets seculars
14	La ciència de destriar
16	Joan B. Binimelis
22	Mapa de Vicenç Mut
24	Plànols de Carlos Beranguer
26	Mapa de Tomàs López
28	Bonaventura Serra
32	Antoni Despuig i Dameto
38	Jeroni de Berard i Solà
42	Vargas Ponce
42	Jovellanos
44	Mapa de Tomás de Rifá
46	Bartomeu Sureda i Joan Sorà
56	Mapa d'Antonio López
58	Antoni Sureda i Villalonga
62	Plànol de l'Arxiduc
66	Mapa d'Antonio López
68	Juan María de Villaverde
70	Les obres de dessecació
72	La descripció de l'Arxiduc
76	Informe de l'Ajuntament de Muro
78	Charles William Word
80	Tercianes, quartanes i malignes: les febres intermitents
82	Gatamoix
84	Plànols de les obres de dessecació
94	Fotografies
132	El canyet i la paperera
134	Fotografies panoràmiques
136	<i>Ara, aquesta canya mateixa...</i>
141	L'arròs
150	L'anguila
154	Bibliografia

Pròleg

Tenia 10 anys quan vaig iniciar la meua història personal amb s'Albufera. Ja era parc natural, el primer de les Illes Balears, gràcies a la lluita de moltes persones que no defalliren per aconseguir-ne la declaració com a espai natural protegit i que no han defallit en els seus 30 anys d'història.

Aquella visita a s'Albufera va marcar, en la seva trajectòria vital, aquell nin que avui escriu aquestes paraules. S'Albufera li va despertar una curiositat per la natura que li va inculcar valor i respecte al medi ambient, i que el va dur a involucrar-se en la lluita per a la conservació.

Però també li va fer entendre com d'important era la interacció entre les persones i la natura. En aquella visita acompanyà un grup de persones amb discapacitat, i uns petits cartells en braille els indicaven quina era cada planta, una instal·lació temporal que amb el temps desaparegué i que ara consider tot un referent d'inclusió de les persones amb discapacitat als espais naturals. Aquells cartellots en braille garantien la informació a les persones amb discapacitat visual, però també ensenyaven a molts d'infants que hi havia una altra realitat: aquells puntets eren l'escriptura i la lectura de les persones que no hi veuen. Els parcs són millors si són per a tothom.

S'Albufera no només m'ha marcat a mi al llarg d'aquests 30 anys d'història, sinó que ha estat l'escenari d'incomptables històries personals que han compartit amb aquest espai sensacions, idees i descobertes.

La meua és només una història personal com moltes altres que han viscut agricultors, pescadors, veïnats, científics, ambientòlegs i visitants. S'Albufera marca, i converteix les persones en éssers més respectuosos amb l'entorn després d'haver gaudit d'aquest espai tan singular.

Però s'Albufera no tan sols transforma les persones, sinó que això també passa a la inversa. Les persones, al llarg de la història, per bé i per mal, han transformat la realitat i han compost el mosaic actual: la zona humida envoltada de camps, espais urbans i turístics, polígons industrials i especulació.

Un mosaic que ha anat canviant a mesura que ho feia la percepció de les persones de les zones humides: de considerar-les espais infectats i sense valor que havien de desaparèixer, a reconèixer-ne el paper com a hàbitats de gran biodiversitat i importància.

Un mosaic, però, en el qual sempre es mantenen alguns elements: l'aigua, el sol, el canyet, les aus i, sempre darrere, la mà de l'ésser humà. Una imatge que s'ha convertit en el símbol de s'Albufera i que s'ha mantingut, també, en el seu trentè aniversari.

Aquest llibre fa una mirada cap al passat: saber d'on venim i la història viscuda per aquest espai amb les conseqüents transformacions del paisatge ens han d'ajudar a afrontar els reptes de futur. S'Albufera és com és per l'esforç de molta gent a la qual cal agrair l'entrega perquè aquesta joia s'hagi conservat fins als nostres dies.

Rius de tinta s'han abocat en debats sobre els límits del parc natural on alguns volien construir un camp de golf il·legal, però per això cal que tothom tingui clar que és la nostra responsabilitat afrontar els reptes del parc natural seguint amb una gestió interna excel·lent però donant solució a les pressions externes, a la zona perifèrica, que acaben afectant l'espai protegit.

Però també és el moment de celebrar la feina feta i sentir-nos-en orgullosos. Es compleixen 30 anys de la declaració del primer parc de les Illes Balears, el de s'Albufera de Mallorca, el primer que va complir els objectius de conservació i divulgació d'un espai natural protegit. L'impacte socioeconòmic dels voltants és més que evident, i és indubtable que el sector turístic s'ha beneficiat de la presència d'aquest espai a la zona. Aquesta convivència i la ciència han generat un coneixement inquantificable. El parc natural de s'Albufera també va acollir les primeres experiències d'educació ambiental, perquè no es pot estimar allò que no es coneix.

La importància de s'Albufera ha estat, i és, reconeguda en l'àmbit internacional per totes les persones que ens visiten. Esperem que aquest llibre ajudi a posar-la encara més en valor.

Vicenç Vidal i Matas

Conseller de Medi Ambient, Agricultura i Pesca

Introducció: Trenta anys del Parc Natural de s'Albufera (1988-2018)

S'Albufera va conèixer un procés de degradació accelerat a final dels anys seixanta. La febre urbanitzadora en posava en perill la continuïtat com a ecosistema natural. El rebliment d'estanys, prats i síquies amb cendres de la central tèrmica d'Alcanada per edificar-hi xalets i hotels s'anava estenent des d'Alcúdia i amenaçava de fer desaparèixer tota la zona humida. Del sistema dunar només se'n va salvar el Comú de Muro.

Com altres espais naturals de les Illes Balears, el que quedava de s'Albufera sense urbanitzar —tota la part de sa Pobla i bona part de la de Muro— es va salvar de la destrucció gràcies a les campanyes dels grups conservacionistes i del ressò internacional que aconseguiren. Aquesta pressió fou la que obligà el Govern balear a comprar 840 hectàrees de la zona humida el 1985, i l'ICONA, 400 hectàrees el 1987; decisions assenyades que culminarien amb la declaració posterior del primer parc natural de les Illes Balears, el 28 de gener de 1988.

Aquest trentè aniversari és una bona ocasió per reconèixer l'encert de les actuacions que feren possible, primer, la salvació d'aquest espai, i, després, l'adquisició pública per convertir-lo en el primer parc natural.

S'Albufera no es troba a resguard de les moltes agressions que en posen en perill la preservació: la qualitat de les seves aigües; la salinització, la contaminació i la sedimentació progressives, la presència d'espècies invasores/exòtiques, o la massificació turística, són qüestions que de ben segur ocupen els desvetllaments dels seus gestors i que requereixen polítiques de conservació a l'altura dels reptes.

La resiliència és una característica dels sistemes naturals dinàmics com s'Albufera, i això explica que hagi arribat als nostres dies amb la diversitat i la riquesa que la feren mereixedora d'aquesta protecció.

El llibre que teniu a les mans tracta de les transformacions històriques que ha sofert aquest espai i de la perseverança de l'aigua per tornar a recuperar els seus dominis. També de la lluita secular per part dels habitants dels seus contorns per dominar i reconduir l'aigua, i aprofitar així els beneficis d'una terra fecunda i dels seus recursos naturals, com ara la pesca i la caça o la bova i el canyet.

Ja en temps de la conquesta, els nous pobladors de Muro, sa Pobla i Alcúdia trobaren un sistema hidràulic complex que facilitava el drenatge i feia possible el cultiu en petites veles elevades amb la matèria extreta per fer les síquies que les envoltaven; la Marjal, l'anomenaven els àrabs. D'ells aprengueren el domini de l'aigua i les tècniques per guanyar terres al Prat. Terres cobejades pels poderosos i, per tant, motiu de lluites i

disputes entre pagesos i senyors durant més de 500 anys, que quedaren ben recollits en documents històrics.

El recull fotogràfic que trobareu en aquestes pàgines vol ser en part un reconeixement a la gent que va viure i va treballar en condicions molt dures a s'Albufera, i en feines com la de plantar o segar arròs, escurar canals, pescar o tallar canyes. Del paisatge humà que representen aquestes imatges, ja no en queda res, només petits testimonis a les veles que envolten el Parc Natural de migjorn a ponent.

A principi del XIX i de la mà de les noves idees il·lustrades, es va imposar la visió determinista que condicionava la modificació de les condicions naturals existents a l'erradicació de tanta malaltia i al progrés de les poblacions pròximes a les zones humides. Sens dubte, bones intencions per part del món acadèmic, especialment el de la medicina, però que ben prest trobaren resposta en forma de projectes de dessecació impulsats majoritàriament per interessos especulatius i no tant per al benefici de les poblacions.

El repàs de la cartografia històrica ens permet copsar l'abast de la transformació que va suposar la dessecació i la transformació total de s'Albufera entre 1863 i 1871. S'Albufera es va convertir des de llavors i durant més de trenta anys en una immensa finca agrícola dotada dels millors enginyers tecnològics que donava feina a molta gent de la comarca.

El fracàs en l'intent de dessecació per part de la New Majorca Land Company potser fou en certa manera la seva salvació. Gràcies a la perseverança de l'aigua, l'ecosistema palustre seguia sent refugi de fauna aquàtica, i això feu que els nous propietaris, d'arrels aristocràtiques, destinassin bona part de la finca a l'exercici del seu divertiment, la caça. Així, des de 1900 fins que es va protegir, es varen anar alternant els aprofitaments de la pesca i la caça; els de l'arròs, la canya, la bova i el bagatge, i finalment el canyet per a la fabricació de paper.

Món perdut, s'Albufera és molt més que el Parc Natural i, fora de sa Pobla, Muro i Alcúdia, aquesta és terra incògnita. L'aigua és l'essència, i entorn seu s'ha construït un univers propi de tradicions i oficis, de lèxic i conreus, d'arquitectura i cultura populars. Espai natural transformat i modelat en la seva totalitat per l'empremta humana, s'Albufera s'ha mostrat sempre indomable, i amb el llenguatge de l'aigua ens recorda, de tant en tant, quins són els seus dominis.

Laberint

Un cop d'ull al mapa d'Antonio López ens fa aquesta primera impressió. D'una banda, veiem la complexa xarxa de canals i llacunes de de la Gran Albufera i, de l'altra, la trama quadriculada de centenars de veles emmarcades per infinitat de síquies i senderes.

La percepció popular d'aquesta complexitat també és en els relats populars d'abans de la dessecació i en les llegendes i rondalles més tardanes però que provenen d'una tradició anterior a la transformació de final del segle XIX.

Joan Josep Amengual, en un extens glosat dedicat a s'Albufera de principi del segle XIX, ja parla d'un laberint d'aigües corrents i estanyols que només els experts coneixedors del lloc poden transitar sense perdre-s'hi.

*Tot aquell tamarellar
i tot aquell bovarar,
totes aquelles cesqueres
més altes que carritxeres,
sempre verdes i ufanes,
les aigües amb corrents planes
que després d'haver passat,
que després d'haver trescat,
per mil estanyols se'n van
a rendir a l'Estany Gran
el tribut i l'homenatge,
encanta, i forma una imatge
d'un laberint intricat
que sols l'avesat
a passar per sos camins
en pot sortir de dedins.*

Un article del mossèn Joan Parera publicat a principi del segle XX a la revista *Sa Marjal* de sa Pobra descriu una excursió fantàstica a un paratge de s'Albufera conegut com el Clot de Mosson Guillem, un estany situat al bell mig del laberint de canyet i sesquera, una llacuna perduda dins el canyar on habitava —hi habita encara?— la llegenda. Tot i que en aquella època s'Albufera era un lloc profundament transformat per les obres de dessecació fetes cinquanta anys abans, encara conservava, si més no en les rondalles, la fama mítica de ser un lloc salvatge, hostil a les persones, obstinat a no deixar-se domesticar, alhora que era també un lloc exuberant, farcit de caça, de pesca i de tota casta de recursos naturals.

Plets seculars per a l'aprofitament de recursos a s'Albufera

El territori anomenat al-Buhayra és repartit pel rei Jaume I entre els magnats que l'acompanyaren en la Conquesta, bisbe de Girona inclòs; el mateix Rei se'n quedà la meitat.¹ El fet que unes terres «*que no estarien llaurades i que el seu aprofitament se reduiria a pastures per animals*» fossin tan desitjades pel poder reial indica que el valor atorgat estava en consonància amb la riquesa que albergava.

D'una banda, hi havia la reserva per al plaer de la caça,² tan pròpia de reis i senyors, raó per la qual encara es conserva el topònim de Reial Patrimoni, que donà nom a una gran extensió de prats i estanys; de l'altra, es troben indicis d'exportació d'arròs d'abans de 1229, que ben bé podrien procedir d'al-Buhayra, d'aquí també la seva importància econòmica. Aquesta porció reservada a la casa reial, situada en els terrenys adjacents a la Marjal poblera, era la més gran i abraçava els municipis de sa Pobla i Alcúdia.

Amb els anys, aquest vast territori de prats, estanys i pinars conformarien principalment tres grans propietats: Son Sant Martí, de la part de Muro, el Reial Patrimoni, de sa Pobla, i la Gran Albufera —cedida pel rei Jaume II al seu conseller Hug Castell—, que abraçava principalment terrenys d'Alcúdia, però també de sa Pobla.

A Muro, l'úsdefruit de les comunes fou privilegi atorgat als nous pobladors catalans. Des de mitjan segle XVI, els pagesos de Muro i Santa Margalida hagueren de lluitar pels drets de tallar llenya, pescar, caçar i segar bagatge, coses que segons expliquen havien fet sempre. Com en el cas de sa Pobla i el seu secular enfrontament pels drets comunals amb el Reial Patrimoni, també aquí se succeïren els plets i els enfrontaments; el conflicte esdevindria permanent fins gairebé la segona meitat del XIX. No quedaren al marge de la persecució constant els pagesos de la part d'Alcúdia en els seus enfrontaments amb els propietaris de la Gran Albufera. L'increment de la persecució i de les limitacions de drets s'ha d'entendre en un context de reforç del domini feudal des de mitjan segle XVI.³

1437, 28 de gener: «*La reina Maria comunica al governador de Mallorca les queixes d'Antoni Castell, senyor de l'Albufera major d'Alcúdia, perquè molts pesquen amb fitores i altres enginys. El veguer no imposa penes i dit senyor vol sien multats els culpables.*»⁴

1521, 14 de maig: «*Uns mesos abans del gran esclafit de les Germanies, el governador notifica als batles de Muro i Alcúdia que "cal complir les lleis, i que té raó mossèn Berenguer Serralta quan es queixa que li prenen el peix i els animals de l'Albufera sense llicència, i caldrà posar una bona multa a un tal Oliver, fill d'En Baró, i al nebot de Gabriel Puig, fill d'En Cordella, qui amb la barca dita del molí han entrat dins l'Albufera i n'han fetes de les seves.*»⁵

1774, 20 de març: «*Prohibició absoluta de pescar en aquells paratges [...] sota la pena de 25 lliures [...] a banda de que si reincidien podrien ésser fins i tot sotmesos al càstig corporal.*»⁶ Ordenança del ministre de

Marina en favor d'Elisabet Serralta, propietària de s'Albufera Gran i descendent del mossèn Berenguer Serralta del temps de les Germanies.

1838, 1 de maig: «*Mes lo es que el Senyor arrendador podrà tenir en la espresada posesio un barquet a disposició seva ó de quí son orde tindrà, para divertirse en casar y pescar.*» Punt cinquè d'un contracte d'arrendament de Gran Albufera, en el qual queda palesa la importància que donaven els senyors al manteniment de certs entreteniments.⁷

1863, 1 de juliol: «*[...] i en 15 de juliol la Guàrdia Civil va sorprendre i capturà 19 homes veïns de la vila de Sa Pobla, els quals havien trobat no només tallant l'expressada llenya (bagatge), sinó també segant la bova que se cria en els referits prats i en els estanys de la mateixa possessió; individus que conduïren a la presència del batle constitucional de la mateixa vila, Don Andreu Serra, qui en lloc de procedir al que segons dret correspon contra els que atempten a la propietat aliena amollà tot d'una als detinguts donant al cap de la guàrdia civil reprensora el rebut de què s'acompanya còpia simple en el que és molt de notar l'oficiositat d'aquell batle que es constituí en procurador dels 19 detinguts, expressant en el rebut que aquests usaven del seu dret des de temps immemorial.*»⁸

1. BARCELÓ, M. *Sobre la divisió administrativa de Mayurqa*. BSAL. 1978, p. 239-245.
2. TORTELL, M.A. *Capellans, hereus del Braç del Comú i les Punes*. Muro: Ajuntament de Muro, 2016.
3. ROSSELLÓ VERGER, V. «Prats i albuferes a l'àmbit mediterrani: de l'odi a la veneració», p. 21-34. A: Molina, R. (ed). *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2005.
4. FIOL, P.; ROSSELLÓ, R. *Història de Muro*. Volum IV. Muro: Impremta Muro, p. 121.
5. ALOMAR, G.; ROSSELLÓ, R. *Història de Muro*. Volum III. Muro: Impremta Muro, 1990, p. 263.
6. MOREY, A. «Continuïtat i canvis en les formes d'explotació i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XIX)», p. 37-62. A: MOLINA, R. (ed). *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2006.
7. ARM. Arxiu Torrella, 305.
8. ARM. Arxiu Torrella, 326.

Confrontas del Predio Son Sant Martí

De una part ab la Poció dite Son Serra; De altra part ab la Poció dite Alacantí, que fonch de Juana Moreya. De altra ab Poció de Alacantí que fonch del Dr. Pere Albar, metge. De altra ab Poció també de Alacantí que fonch de la Sra. Margarita Serra y Comellas V^a. De altre ab Poció dita de Vallobera que fonch de Antoni Serdó. De altre ab Poció dite de Sta. Eurària que fonch de la heretat de Dn. Juan Despuig. De altra ab la ribera y escuma de la Mar. De altra ab lo mix Rafal, Lauda o bras de terra en alou de la Baronia y de altra ab las aguas claras de la Albufera.

Dit mix Rafal o Lauda de terra dit lo bras comensa á la font dite dels Porchs lo qual es entre la mar y los Estanchs y arriba fins á las sequias de la Albufera y al Pont dit lo grau de la Ciutat de Alcúdia y es en alou de la Baronia del Conde de Empurias que vané Pere Pons de Inca al Mag^{ch}. Fran^{ch}. de Font mediant acte en dita Curia de 1328.

ARM. AT-399

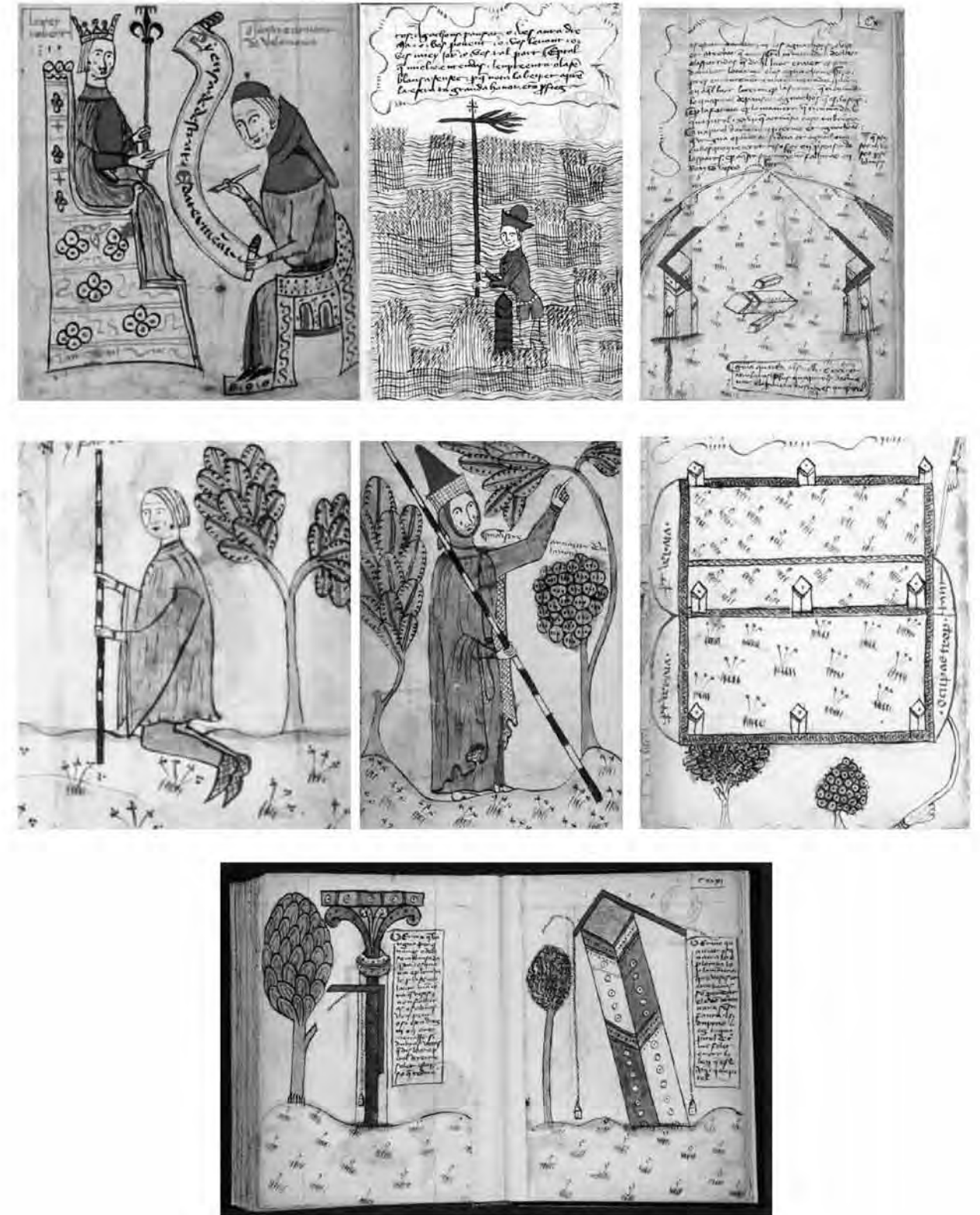
La ciència de destriar o l'art de canar

Per ventura no és una casualitat que els tractats medievals més antics que coneixem sobre l'art de mesurar la terra provinquin d'una regió albuferenca com és la Camarga. Ens referim a *La siensa de destriar* i *La siensia d'atermenar*, escrites en provençal per Bertran Boisset entre 1401 i 1415. Sabem que Bertran Boisset era pescador d'una llacuna propera a Arles, que va ser dessecada entre els segles XVIII i XIX, com tantes altres a la Mediterrània. També es va dedicar a l'art de mesurar la terra i en va deixar un primerenc testimoni. Les vinyetes que il·lustren el text ens mostren alguns dels elements i de les tècniques bàsiques de mesura. Hi veiem el regle de fusta amb ratlles blanques i negres, un jaló (amb un penell perquè es vegi de lluny), una plomada, les fites de pedra, etc. El tractat ja parla de la dificultat de mesurar i delimitar les terres inundades.

L'any 1747, Montserrat Fontanet, en el seu *Art del conró*, també ens parla de l'art de canar. Algunes de les explicacions del mallorquí són semblants a les de Boisset, probablement perquè els mètodes populars de mesura no havien canviat gaire. En una imatge de 1617, usada com a logotip pel canador de Lluçmajor Bartomeu Font i Font (1887-1971), hi podem veure el canador amb una corda nuada (amb un nus probablement cada mitja cana, que equivalia a quatre pams) que és estirada per dues persones per prendre les mides del terreny.

En qualsevol cas, el que veiem des de ben antic és que els aiguamolls són per naturalesa medis fluctuants, inestables, amb límits imprecisos, difícils de mesurar, refractaris a les matemàtiques i a la geometria. Les fites s'han d'assentar sobre un terreny ferm, i han de resistir el pas del temps, la corrosió i els fenòmens meteorològics. Les tècniques i els mètodes de mesura convencionals de terra ferma, el pam i el peu —la passa, en definitiva— es compliquen dins l'aiguamoll pel fet de ser un medi aquàtic. La dificultat de mesurar i de definir els contorns de les llacunes i les confrontes de les propietats acaba derivant cap a un augment dels conflictes socials, les disputes i els plets.

El cartògraf ha de decidir si representa el contorn dels estanys, la superfície que en un moment determinat ocupen les làmines d'aigua que no tenen vegetació (els llisers lluent i visualment closos), o si representa el conjunt de la zona humida, amb els prats embassats, els canals, les llacunes i la vegetació d'aiguamoll que formen un conjunt complex en el qual el pas del medi terrestre al medi aquàtic sol ser gradual. En els mapes antics, és difícil, per no dir impossible, saber quin criteri ha utilitzat el cartògraf. El disseny i els signes convencionals utilitzats ens en poden donar alguna pista, però no la certesa absoluta dels criteris elegits per delimitar la zona humida. Així, per exemple, les representacions de Joan Binimelis o de Tomás López (vegeu més endavant) ens fan pensar en llacunes, mentre que el mapa de Despuig és més ambigu.

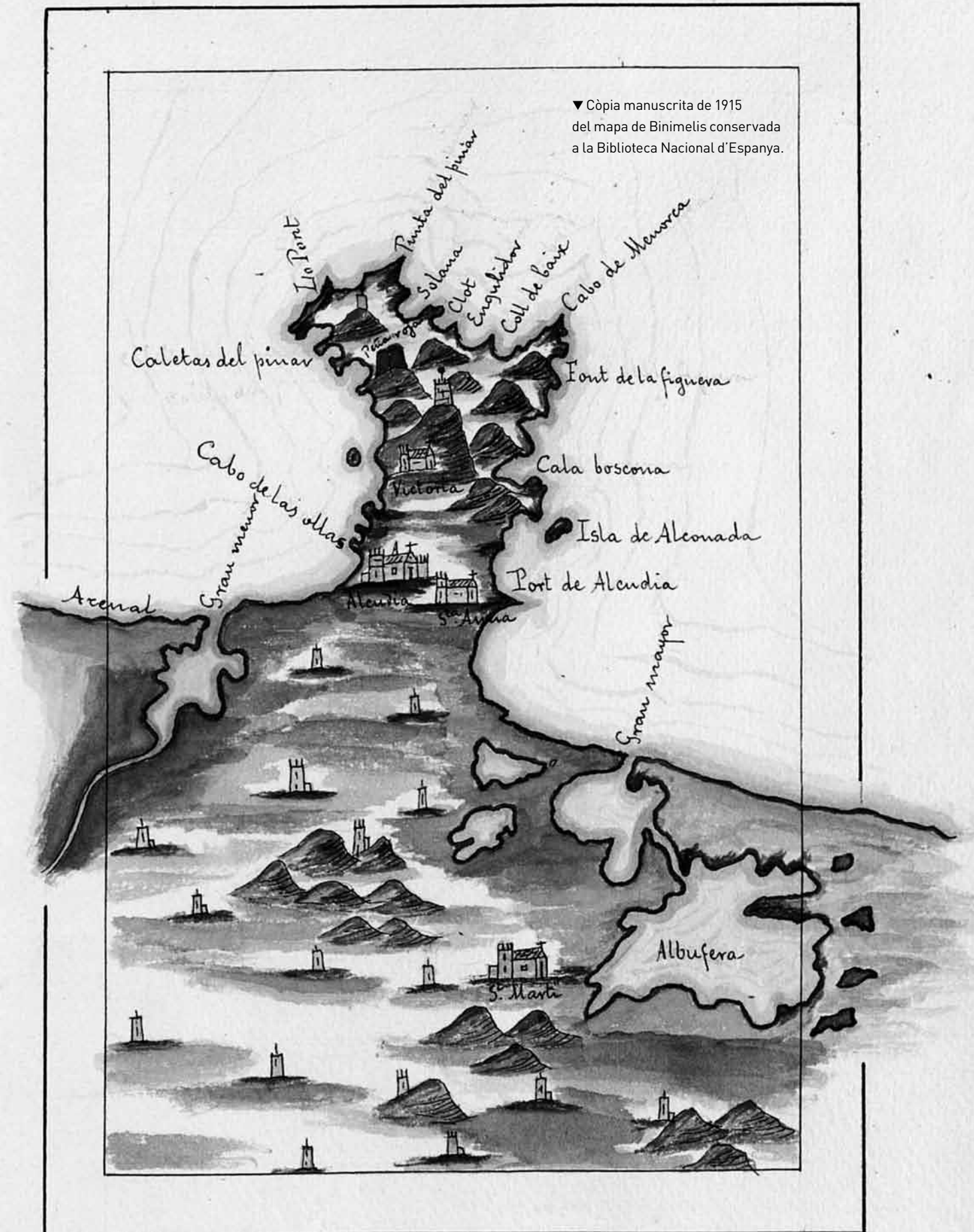
Joan B. Binimelis (1538/9-1616)

Joan Baptista Binimelis i Garcia (Manacor 1538/9 - Ciutat de Mallorca 1616) és reconegut com una de les personalitats més notables del Renaixement a les Balears, ja que reuneix uns coneixements enciclopèdics: és metge, matemàtic, astrònom, geògraf, historiador i teòleg (s'ordenà prevere i fou rector de la parròquia de Marratxí de 1583 a 1588). Però sobretot ens interessa la seva activitat com a cartògraf i home de camp que va recórrer i conèixer l'illa pam a pam. Des de 1571, treballa per encàrrec en l'aixecament d'un mapa de Mallorca que va enllestir cap a l'any 1586. També per encàrrec i com a cronista oficial del regne escriu la *Història general de Mallorca*, que acaba el 1595. Aquestes dues feines sembla que estan vinculades a la defensa de l'illa, a la redacció d'unes *Ordenances de les torres de focs* i al disseny de les torres de defensa del litoral de Mallorca.

La creació de la xarxa de torres de defensa comporta el coneixement precís de la geografia de Mallorca i, especialment, de totes les elevacions que permetien controlar el territori. A més, com han ressaltat diferents autors, Binimelis treballava sobre el terreny, i en l'inventari de les seves propietats hi figuren una tenda de campanya, un llit de camp, un para-sol, diversos instruments matemàtics i una «trompa de mirar lluny», entre altres objectes. Per si això no fos prou, diferents documents relacionen l'autor amb la vila d'Alcúdia. Almenys, sembla que hi va passar una part de la seva infantesa. Aquest fet ja ens pot fer pensar que el seu coneixement de s'Albufera podria anar més enllà de l'estrictament acadèmic, i que les anotacions que en fa són tan singulars perquè provenen de la seva experiència personal, del fet d'haver passat llargues temporades a prop de l'ambient albuferer.

La seva descripció de s'Albufera conté observacions interessantíssimes. D'una banda, és una descripció que destaca la riquesa de l'entorn i que desmenteix les acostumades observacions relacionades amb la mala salubritat de l'indret, un detall molt significatiu sobretot si tenim en compte que Binimelis era metge. D'altra banda, dona una relació d'espècies molt extensa —12 peixos i 21 ocells—, que demostra un coneixement naturalístic excepcional. Una prova més del seu coneixement del terreny que trepitja, almenys pel que fa al territori que comentam.

Tota aquesta informació detallada ens fa pensar que no hem d'interpretar els mapes de Binimelis com a merament simbòlics, sinó que la informació que donen deu tenir una base real. No costa gaire imaginar el doctor Binimelis a dalt del puig de Sant Martí atalaiant l'albufera, anotant i dibuixant el que hi veu. Dibuixa les principals llacunes que aleshores tenia l'albufera. L'estany més extens, que en els mapes del segle XIX apareix molt dividit, és encara una gran llacuna sense compartiments. El contorn que dibuixa Binimelis és coherent amb l'orografia del terreny, ja que hi podem apreciar l'endinsada de Son Bosc i ses Puntes, que correspon a una primitiva barra dunar que divideix la meitat meridional de la llacuna.

Binimelis

Té, més, Alcúdia, per la part del vertader migjorn, una gran e espaciosa llaguna, a la qual los aràbics nomenen Albufera, com si en nostra llengua diguéssim Mar Xiqueta, que la solen arrendar cada any en passades 800 £, sens los molts arreus e altres avaries. E és estat error d'alguns que s'han pensat que sia esta llaguna contagiosa ni causa mala sanitat als seus veïns e habitants, creent que, per estar allí les aigües reposades e detingudes, fàcilment se tenen de corrompre, majorment en los temps de l'estiu. Però és tan gran est mar, e de contínuo entren en ella moltes aigües, e de la mar e de la terra, ab les vingudes dels torrents, e de moltes fonts que dins d'ella naixen. La qual té d'àmbito e circuit cerca de tres llegües.

Aquesta Albufera cria gran abundància e còpia de peixos, e de vàries espècies, d'on se proveïx gran part de la illa, com són: llisses, polleguerals, cabots, anguiles, mújols, llops, dorades, aguts, llenguados, esparralls, palomides e corballs. Compten també molta varietat d'aucells e animals volàtics, com són: ànedes, fotges, flamencs, garses, oques, agrons, galines d'aigua, piules, sel-les, galls favers, ganteres, ànedes barbaresques, sibel-lins, cullerots, cabussells, corpetasses, esplugabous, capblancs, barbats e grues, cignes moltíssims, que, de les plomes que muden en son temps, que per allí repleguen, fan gran comerç e mercaderia per moltes parts fora del Regne de Mallorca.

Aprés se segueix la Plaja del Port Major d'Alcúdia, que té cinc milles de llarg. E a una milla d'Alcúdia està la gola de l'Albufera, a la qual vulgarment se diu lo Grau, que no es pot passar si no és ab barca, si ja doncs al passar a cavall no es tiren molt enfora a la mar. E lo que més avant resta per a finir los térmens de la costa marítima d'Alcúdia són de poca consideració.

En est grau se pot molt bé edificar un sumptuós pont, e és molt necessari per ser tan perillós de passar per ell los caminants, que tenen d'entrar-se molts passos a la mar, però encara seria de molta utilitat e profit, e seria major lo comerç, així com ara de nit no hi ha qui se atrevisca a passar-lo. E tenim llarga experiència que s'hi han allí, al passar, seguits molts infortunis de molts qui allí s'han ofegats. Aquest Grau és pròpiament la gola de l'Albufera.

► Mapa manuscrit original
de Binimelis
de 1597-1600 (BNE, Mss/10394)

PLANO QUE MANIFIESTA LA

SITUACION DE LA ISLA DE MALIORCA. LATITUD 39° 35'

LONGITUD 23° 35'

▲ Mapa de Vicenç Mut de l'any 1683. Aquesta versió en color de l'any 1700 s'atribueix a Juan de Aguirre i es guarda a la Biblioteca Nacional d'Espanya.

Títol: Plano de los dos puertos Mayor y Menor de Alcudia (5 de abril de 1738)

Autor: Carlos Beranger

Grandària: 83 x 147 cm

Escala: [ca.1:19.000]. 1.200 toeses [= 11 cm]

Data: 5 d'abril de 1738

Manuscrit sobre paper.

Tinta i colors a l'aiguada blava i ocre.

Representació de relleu, cultius i vegetació.

Rosa dels vents amb llis. Explicació amb clau alfabètica.

Rúbrica de Carlos Beranger

Localizació: AGS. Secretaria de Guerra, lligalls, 03697.

En un expedient sobre la plaça d'Alcúdia, ports i fortificacions, amb carta del duc de Montemar a la Junta de Fortificacions, Madrid, 29 de març de 1738

Títol: Plano de la Plaza de Alcudia y sus dos Puertos Mayor y Menor y su territorio circunvecino (1 de febrero de 1738)

Autor: Carlos Beranger

Grandària: 80 x 142 cm

Escala: [ca. 1:18.000]. 1.500 toeses [= 14 cm]

Data: 1 de febrer de 1738

Manuscrit sobre paper.

Tinta i colors a l'aiguada verda, grisa i groga.

Rosa dels vents amb llis.

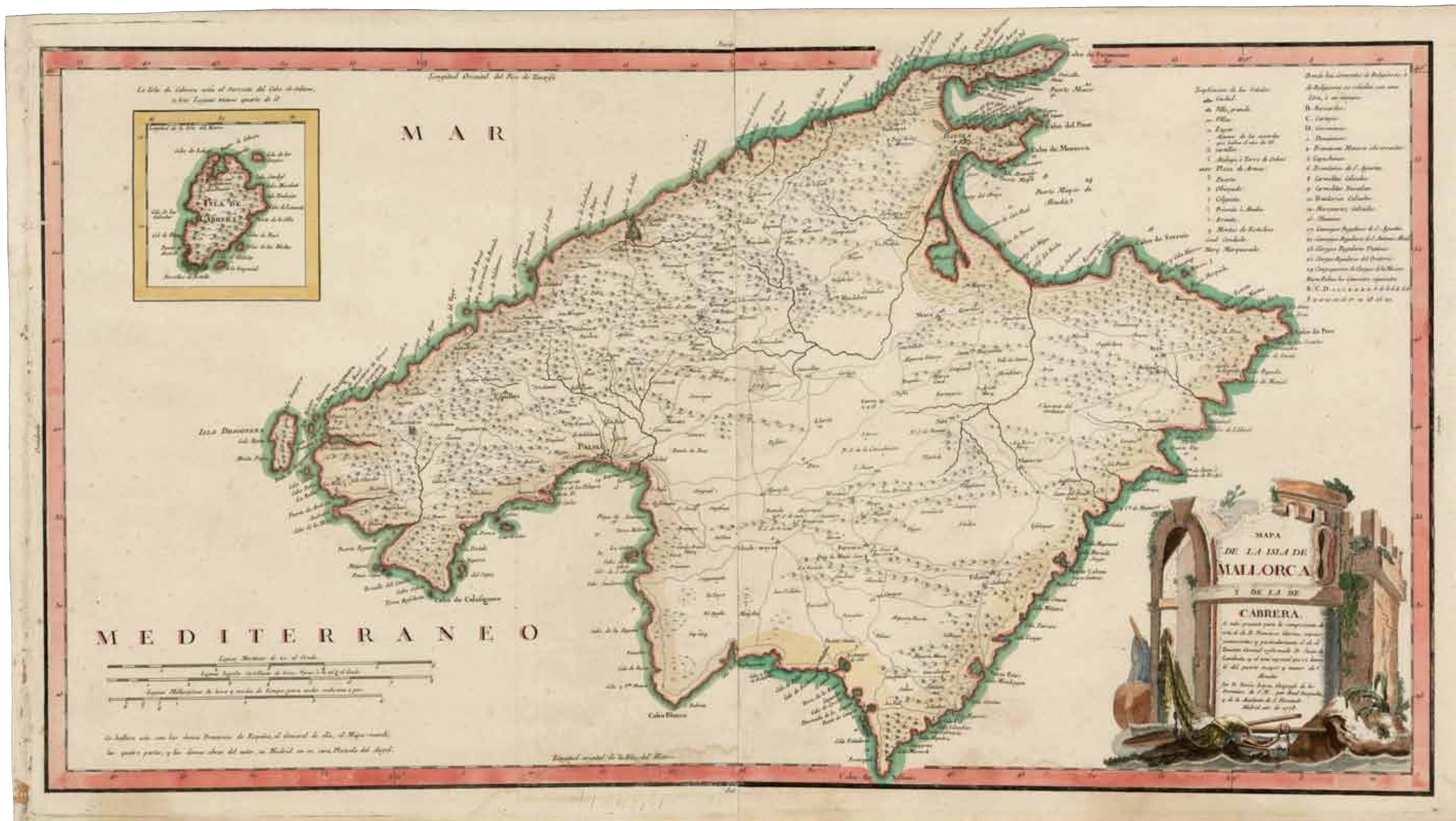
Explicació amb clau alfabètica.

Rúbrica de Carlos Beranger.

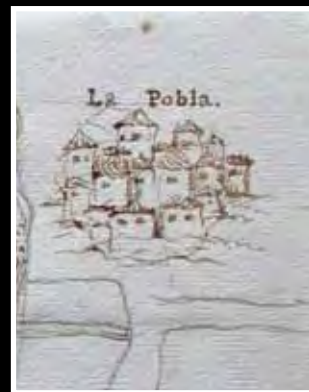
Localització: AGS. Secretaria de Guerra, lligalls, 03697.

En un expedient sobre la plaça de d'Alcúdia, ports i fortificacions, amb carta del duc de Montemar a la Junta de Fortificacions, Madrid, 29 de març de 1738

▲ Mapa de Tomàs López de 1773.
Real Academia de la Historia.

Bonaventura Serra

Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784) fou un il·lustrat mallorquí que destacà en temes tan diversos com la jurisprudència, la història, la medicina i la història natural.

Del 1775 data un manuscrit de 637 pàgines titulat «Resumen de los instrumentos, papeles y noticias del archivo de casa que escribía en el año 1775 D. Bonaventura Serra i Ferragut»,¹ en el qual figura un croquis o mapa molt rudimentari de s'Albufera i les propietats que l'envoltaven.

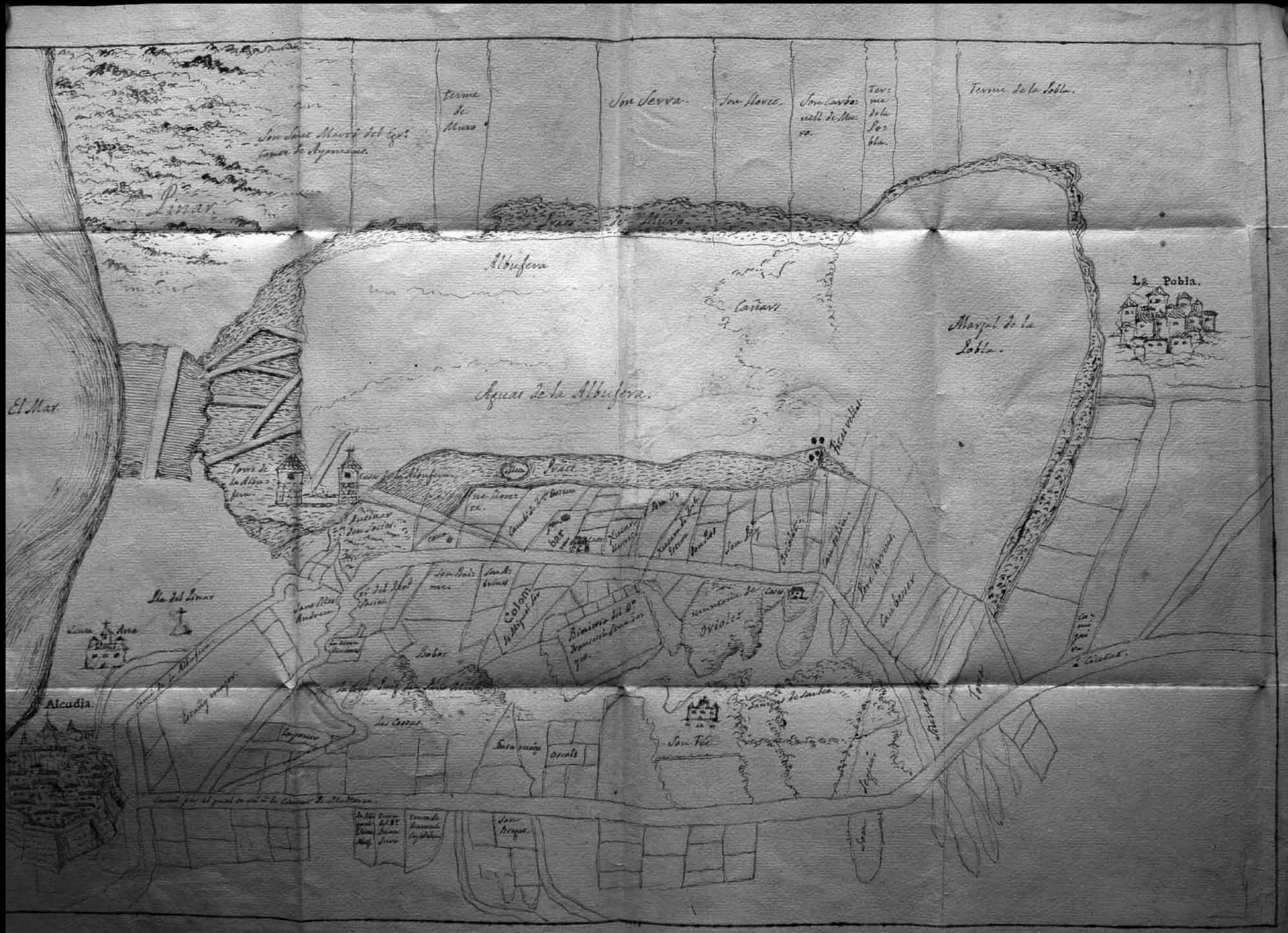
La relació directa de Bonaventura Serra amb s'Albufera la trobam en aquest manuscrit, en què fa menció d'una capbreuació: «Primerament tinch y posseiesch en la Ciutat de Alcúdia una possessió ó rafal dit lo Colombar situat en lo dit terme prop la Albufera major: lo qual tinch y posseiesch com hereu del (Rd.) Hieroni Serra Preve. mon Onclo conforme son testament rebut en poder de Sebastià Domenech Nottf. Als 9 Maig de 1688.»

En la seva biografia també hi apareix un fet que molt probablement tingui l'origen en la seva relació amb aquesta finca propera a s'Albufera: a 13 anys pateix febres tercianes.

Aquest mapa o croquis és el primer document del qual tenim notícia en què es representen amb detall s'Albufera i els seus voltants, encara que sigui sense escala ni proporció, ni cap tipus de referència geogràfica.

1. SERRA I FERRAGUT, B. *Resumen de los instrumentos, papeles y noticias del archivo de casa que escribía en el año 1775*. 99-V1-34. Biblioteca March.

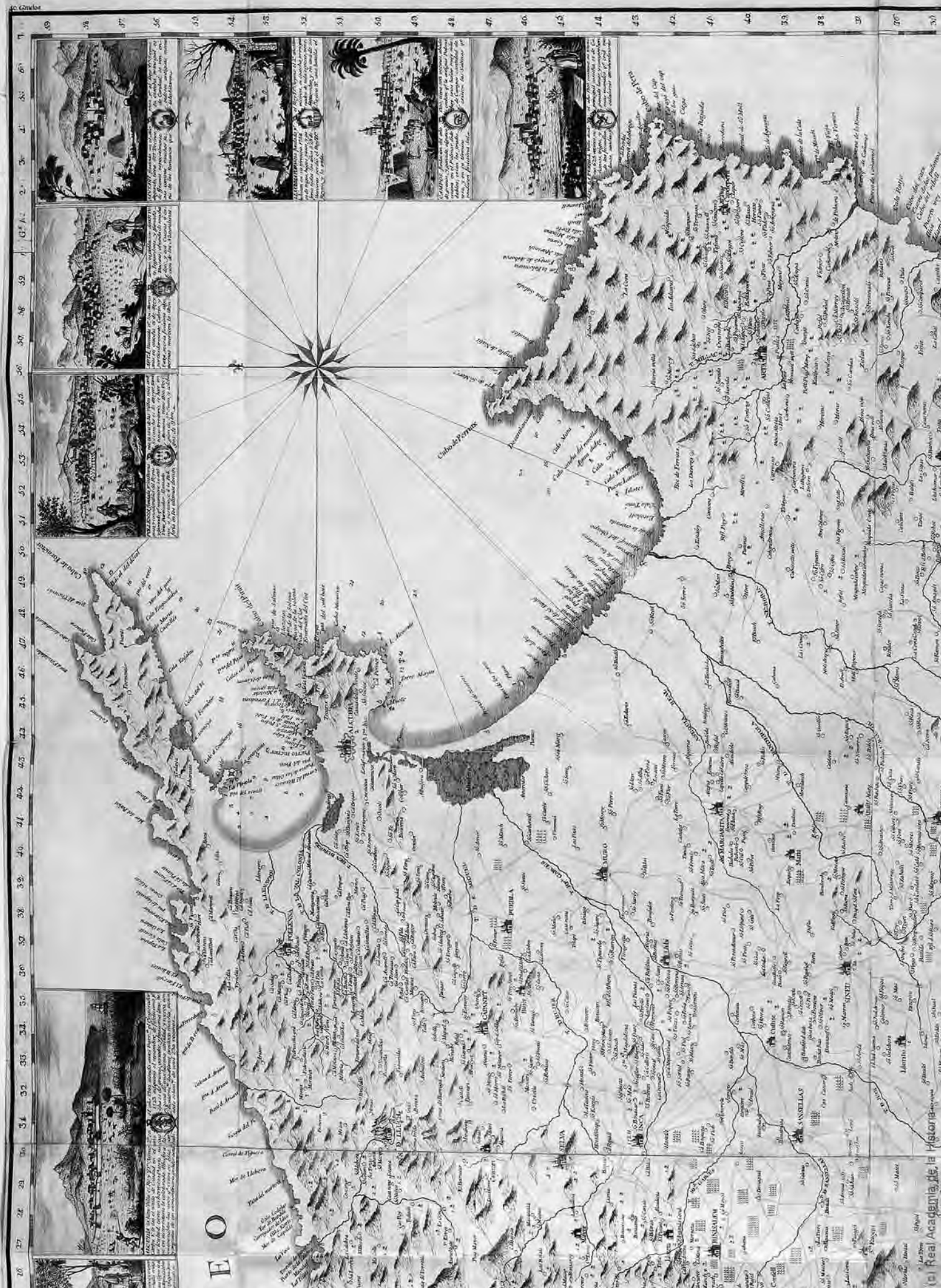
Antoni Despuig i Dameto

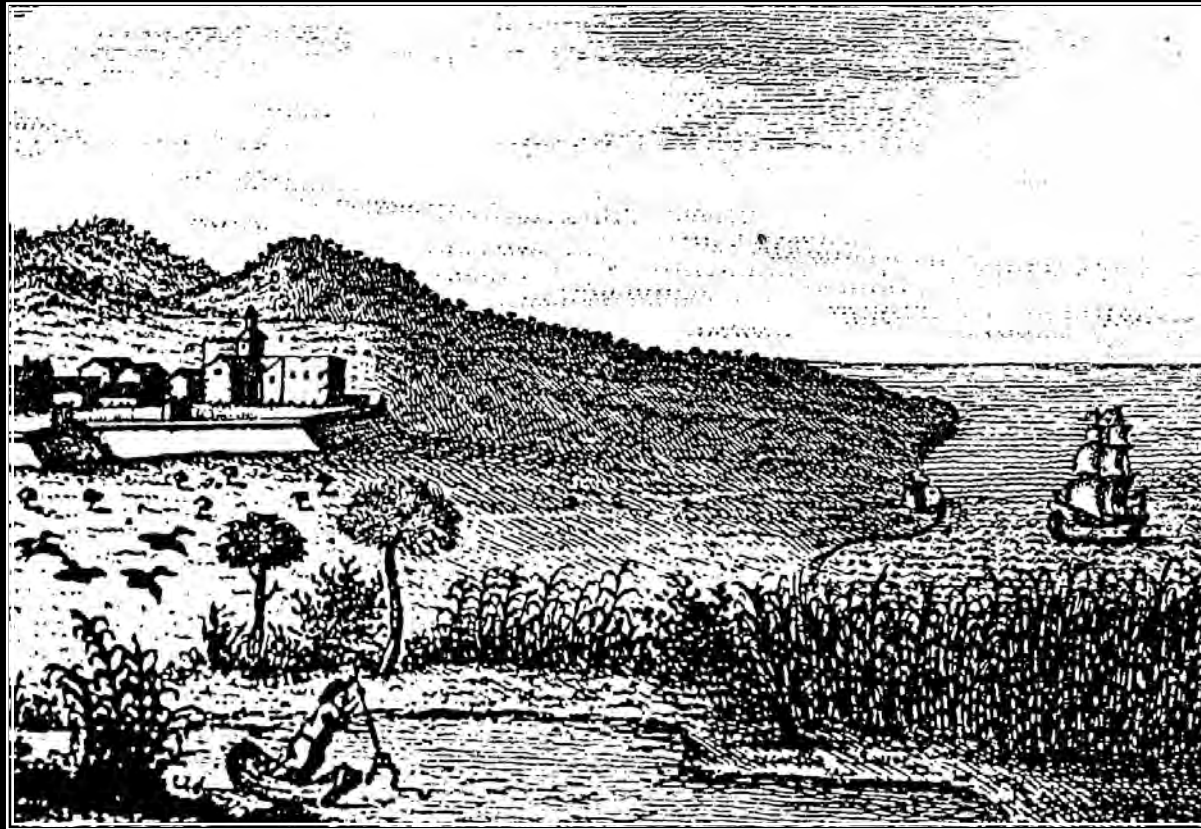
Sens dubte, el mapa impulsat per Antoni Despuig és una fita històrica de la cartografia de les illes Balears per la informació topogràfica, l'abundant toponímia i les descripcions de les vinyetes dedicades als pobles de l'illa. Tanmateix, es tracta d'un mapa general que encara conté moltes imprecisions i que contrasta amb els mapes dels cartògrafs professionals del seu temps.

Pel que fa a les zones humides, s'Albufera hi apareix amb una delimitació precisa i amb un ombrejat uniforme similar a la resta de zones humides, excepte les salines de la Colònia de Sant Jordi, que tenen una gràfica diferent. La informació de la resta de zones humides és igualment interessant. A diferència de molts de mapes anteriors, que en aquest aspecte són poc precisos, el mapa d'Antoni Despuig situa s'Albufereta, el Salobrar de Campos, l'estany de ses Gambes, el prat de Sant Jordi, les albuferes de sa Porrassa i Santa Ponça, l'estany de Canyamel, l'estany de la Sal de Cala Morella, l'estany del Bisbe del torrent de na Borges, l'estany Mitjà de Son Real, l'estany de Son Bauló i les salines de la Colònia de Sant Jordi.

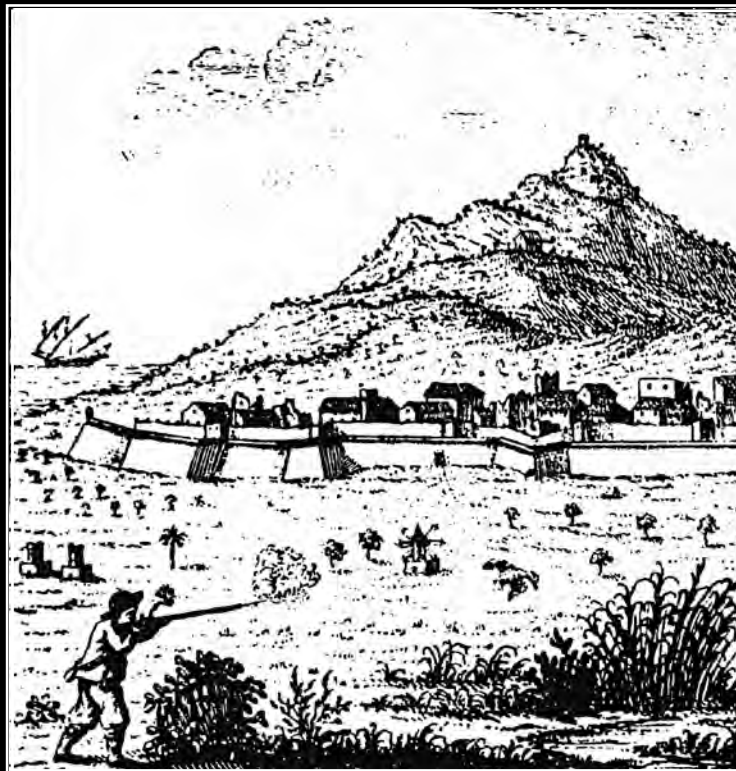
Si comparam la delimitació de s'Albufera del mapa d'Antoni Despuig amb els mapes més moderns, veiem que tant la forma com la dimensió de la zona humida s'acosta molt més a la realitat que en els mapes precedents. L'estany dels Ponts es comunica amb la mar per una gola, i s'hi indica l'existència del pont que permet travessar-la. Al nord hi ha l'estany Major amb el seu topònim. A ponent hi ha un canal que comunica amb un altre estany. Al sud s'hi indiquen les cases de s'Albufera amb el caminal que travessa el canal que uneix l'estany dels Ponts amb els estanys del sud, que hi apareixen com una única llacuna amb el topònim *Albufera*. En el mapa no s'hi distingeixen les quatre llacunes que Binimelis dibuixa al sud de s'Albufera. Sembla, però, que encara devien existir perquè Jeroni de Berard les anomena en la seva descripció.

Antoni Despuig va reunir un important equip de persones per elaborar el mapa. Dos dels seus col·laboradors més importants —Jeroni de Berard i Sebastià Sans— varen recórrer tots els pobles de Mallorca i varen elaborar plànols i dibuixos molt precisos amb vistes en planta, perfil i amb detalls de les esglésies. Jeroni de Berard va continuar la feina iniciada per Despuig i va escriure el llibre *Viaje a las villas de Mallorca* (1789). Però Berard va morir el 1895 a 53 anys deixant la seva tasca inacabada. Molts dels dibuixos i plànols que va fer s'han perdut. Entre aquests n'hi havia un de s'Albufera perquè l'esmenta en la seva descripció, que, d'altra banda, és extensa i conté molts de detalls interessants que completen el mapa d'Antoni Despuig.

SA POBLA. «Vila des de l'any 1300, conté el seu terme 625 veïns, la seva principal collita és de cànems, blat, i ramat de llana, i comprèn els fecundíssims marjals que cria melons, síndries i carabasses extraordinàries».

ALCÚDIA. «La va fer Vila el Rei Don Jaume II, en l'any 1300, sent abans Parròquia; l'Emperador Carles V li va donar el títol de Ciutat l'any 1523, adquirí el renom de fidelíssima per la seva lleialtat; té un bell Port; la seva collita és de grans, ramats, i finíssima llana; té en el seu territori la celebrada Albufera, llacuna de moltíssima utilitat i esbarjo; són innumbrables les aus que hi crien, particularment els cignes; produeix molta pesca i anguiles d'una extraordinària grandària; està habitada només per uns 230 veïns».

MURO. «Anomenada pels moros Algebelí, és població de 1015 veïns, era ja Vila el 1272; la seva collita és de grans, ramat, cànems, tàperes i seda: comprèn porció de les Marjals; té en el seu districte una pedrera de pedra de molt bona qualitat».

1. El mapa de Vicenç Mut (1683)

Vicenç Mut i Armengol (Palma 1614-1687), enginyer militar, cronista, historiador, matemàtic i astrònom, és reconegut internacionalment com un dels observadors científics més importants del seu temps. Va ser el primer científic espanyol que va citar l'obra de Galileu i és considerat com un dels percussors de l'astronomia moderna. Les seves obres d'astronomia, publicades originalment en llatí, es varen traduir al català l'any 2009.

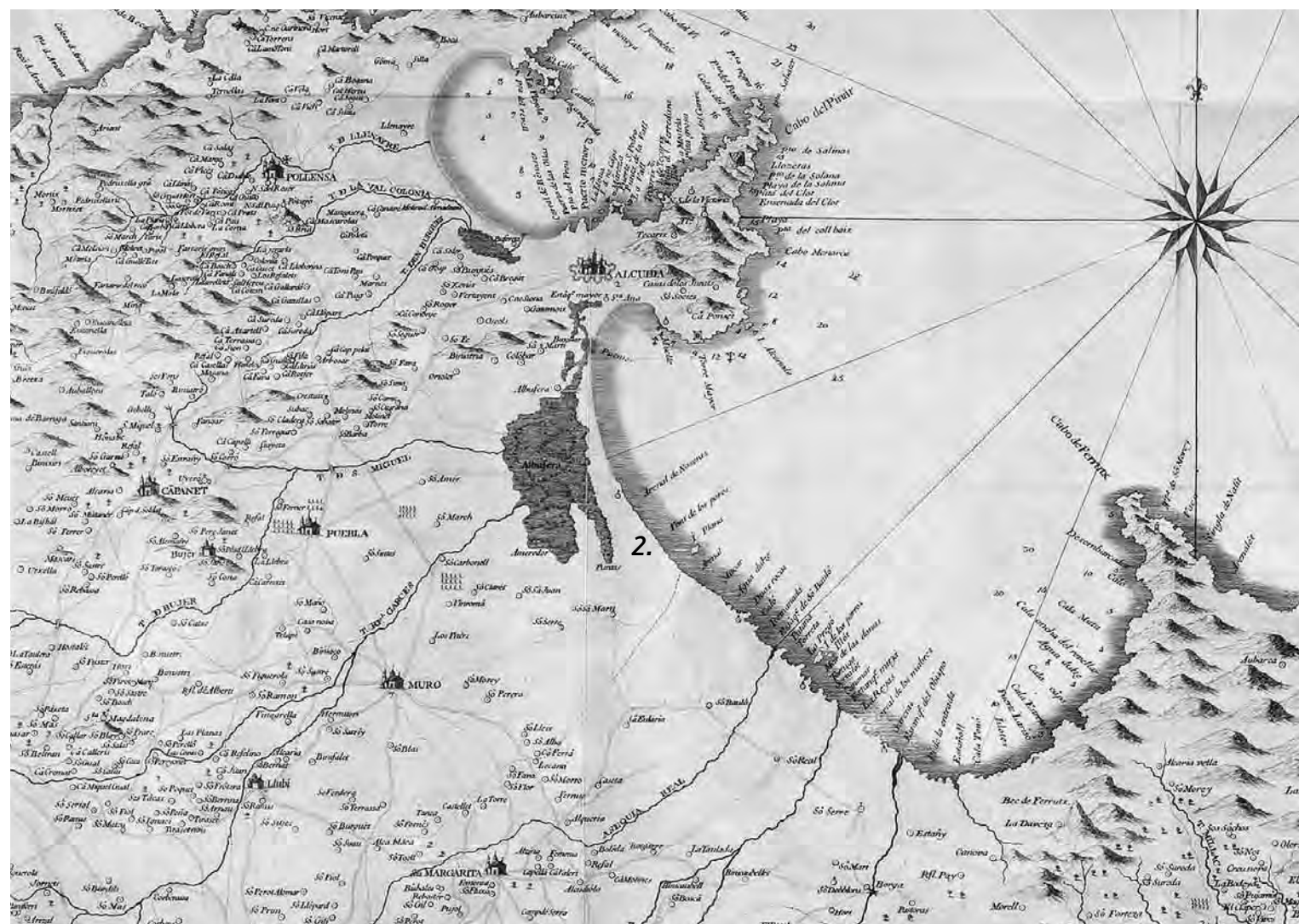
El mapa delineat per Vicenç Mut l'any 1683 té la curiositat d'estar gravat al revés, i això a vegades s'ha interpretat com un defecte, però va ser una conveniència del gravador i no de l'autor. Les proporcions del mapa i els detalls topogràfics s'ajusten més a la realitat que els mapes que el varen precedir. En aquest sentit és un mapa valuós que fa una passa més cap a la precisió, malgrat l'aparença estranya pel fet d'estar capgirat.

2. El mapa d'Antoni Despuig (1784)

Sens dubte el mapa impulsat per Antoni Despuig (1784) és una fita històrica de la cartografia de les illes Balears per la precisió topogràfica, per l'abundant toponímia que conté i per les descripcions i els dibuixos de les vinyetes dedicades als pobles de l'illa.

Antoni Despuig va reunir un important equip de persones per elaborar el mapa. Des de cada poble li enviaren informació. D'altra banda, dos dels seus més importants col·laboradors –Jeroni de Berard i Sebastià Sans– varen recórrer tots els pobles de Mallorca elaborant plànols i dibuixos molt precisos amb vistes en planta, perfil i amb detalls de les esglésies. Jeroni de Berard va continuar la feina iniciada per Despuig i va escriure el llibre *Viaje a las villas de Mallorca* (1789). Però Berard va morir el 1895 als 53 anys deixant la seva tasca inacabada. Molts dels dibuixos i plànols que va fer s'han perdut.

Jeroni de Berard i Solà

ALBUFERA

A menys d'un quart d'hora distant d'aquesta cova (Cova de Sant Martí) i més al migdia d'Alcúdia, se troben les cases, cabanes i magatzems dels estanys que anomenen Albufera, nom aràbic que és dir mar quiet. Aquests comencen no molt distant de les murades de la ciutat, i a la meitat, abans d'arribar a aquesta cabana, se comunica amb el mar on han construït un llarg pont de fusta que contenia de llarg [...] passos, i ofereix diversió la multitud de peixos que amb la ma pareix que se poden agafar i l'executen amb només tres pams de cordell, sense canya, tot sol. Conforme l'abundància o escassetesa de les aigües, forma tot aquest tram més o menys embassat, que inutilitza sempre tot el terreny que segueix devora la mar, que és platja arenosa i negra terra.

Encara que aquestes cases conclouen el terme d'Alcúdia i la maniobra d'almadrava i gran estany és ja del de la vila de Muro, per no dividir la seva notícia prosseguiré un curt detall de ella, seguint el camí que ve des del referit pont i ciutat d'Alcúdia. I des d'aquestes cases ja fabricat molt més alt que el terreny, per donar lloc a que passin per davall nou síquies o braços artificials d'aigua que venen de molt més enllà, agafades de dos d'aquestes molt majors, que son de la primera i la última. I cadascuna d'aquestes, al mateix camí, tenen els seus dics amb artificioses xarxes per tancar o obrir pas al peix que des de la mar, pels referits estanys entra fins la major que, com he dit, és de Muro, i prop d'una llegua distant d'aquestes cases estan els petits braços que anomenen al primer Llevador, al segon Rimete, tercer Síquia nova, quart Prima, Cinquè Magraner, sisè Malfaner, setè Torre, octau Fora i l'últim Portalot. Aquestes serveixen per a petites maniobres, però en les dues majors, que corren com dos rius d'uns 20 peus d'ample, és on dona gust la pesca, per a la qual cosa tenen a curta distància unes torres fetes de quatre taulons alts, amb dos pisos o bastida, un més elevat que l'altre, que anomenen aguaitadors des dels quals, tancades les síquies majors, estan alguns observant la quantitat de peixos que passen des de l'estany gran cap als dics i, quan són quaranta o cinquanta dels majors, tanquen amb un altre dic el pas perquè tornin enrere, el que executen regularment llavors de trobar tancat el pas del mar per on entraren i llavors dona gust veure'ls botar el dic i precipitar-se en una màniga de xarxes, espècie d'almadrava.

Tot el terreny és baix, pla, pantanós i fluix. Se tapa d'aigua tot l'hivern i, encara que es cregui que les aigües venen del mar, la corrent de l'Albufera de Muro i els torrents que allà s'ajunten i els rierols que en ella desaigüen desmenteixen aquesta sospita per a qui ho ha vist de prop; i encara que tingués algun vessant que poguessin treure les aigües al mar, el mal temperament se corregiria del tot per ser baix, arenós i humit, accidents en què poc basta per impedir que sigui habitable i conseqüentment no s'utilitzaria tant com avui en dia, en què ho arrenden per més de dos mil lliures i amb la pesca i la provisió dels que aquí són coneguts amb el nom de Polles Garaus, queda Palma i demés poblacions de l'Illa ricament proveïda de peix, salat i fresc, fins i tot quan el mar tempestuós ens el priva.

VILA DE MURO I EL SEU TERME

Terres anomenades les Marjals

Eren abans de cultivar-les aquestes terres uns pantans que les corrents dels dos torrents, tan copiosos, l'un anomenat de Sant Miquel que baixa de l'antiga església de Campanet i l'altre de Muro, inundaven llastimosament, per la gran dificultat que troben les seves aigües per desaiguar al mar, per causa de la planura del terreny i l'abundant arena d'aquesta costa, que també anomenen la badia d'Alcúdia. Avui en dia formen dos copiosos estanys, el d'abaix que anomenen la Albufera, i que dona proporció a l'excel·lent almadrava i pesca que vaig dir en l'explicació d'Alcúdia, i l'estany major, considerablement més gran, i del que per la banda de Muro i Sa Pobla, s'han beneficiat les terres que vaig a demostrar sobre el següent plànol, encara que format idealment sense escala ni justa proporció, per no permetre lo malaltís dels seus vapors l'entretenir-se allà per curiositat, encara que és molt digne de veure's per l'exquisit i únic mode d'industrial el benefici d'aquells terrenys que els habitants d'aquestes dues viles establiren al rei en [...] El número 6 són les marjals de Muro altes (això és en les terres menys humides i no tan bones); i les baixes són aquelles més a prop de l'estany, més riques, com he dit, en la de Sa Pobla que un quartó se va vendre per 420 lliures, i mitja quarterada per 770 lliures, que en [...] va donar motiu als intendants a prendre'ls als seus propietaris i arrendar-les per compte del rei, de la qual cosa es segueix causa.

Seran entre totes les porcions, unes 134, que aprofiten amb blats, llegums i, les més immediates a l'aigua, amb cànems i lli. En elles corren i neixen copioses aigües, que se reuneixen en multitud de síquies que després componen les set mestres que passen dins dels prats i desaigüen a l'Amarador i estany major, figurat baix el número 6 i els 7, 8, 9 i 10. El número 7 són set síquies mestres d'uns vint pams d'ample i quinze de fons, a excepció de les del molí i el torrent que estan als costats, que seran de vint-i-cinc pams d'ample i quinze de fons, pels quals baixen i corren les aigües de les Marjals i torrents fins a aquest estany major n. 10. El n. 8 són els prats que ocupen i voregen aquestes síquies mestres i arriben fins a aquest estany major, n. 10. El n. 9 és un paratge comú anomenat Amarador, en el qual s'acostuma beneficiar el cànem per part de diverses viles.

El 10 és el llac o estany major, on se cria i s'agafa molt de peix pel conductor de l'Albufera i ocuparà cosa de 2.000 quarterades d'aigua morta, conforme ocularment es pot arbitrar. El n. 11 és el pas de la Creu, que serveix d'embocador pel pas de totes les aigües reunides en l'estany major, i forma una síquia d'uns vint pams d'ample i sis de fons. El n. 12, anomenat estany d'Abaix, que tindrà unes seixanta quarterades d'aigües, les quals corren per dues síquies majors de l'escorxador de peix. El 13 són les citades síquies majors que, reunint totes les referides aigües, arriben a formar les 9 síquies o braços menors, que vàrem dir amb els seus propis noms en la d'Alcúdia i que creuen el caminal de l'Albufera, on amb les xarxes, pantenes i buxilles es recull tot el peix, figurat baix dit n. 13; i el 14 i 15, caminal des del qual

corren les aigües pels mateixos braços de dites síquies, fins a l'estany anomenat del Pont. El n. 14 és el lloc on dites síquies majors formen els nous braços menors, les aigües dels quals corren a l'escorxador. El n. 15 explica el caminal que hi ha, per posar i aixecar les xarxes on s'agafa el peix, immediat a les cases de s'Albufera. El 16 són les cases. El 17 és el referit estany del pont, que ocuparà prop de 140 quarterades i és part de la gran Albufera. El 18 és una síquia que anomenen Buxillar o de Santa Anna, curta de terreny, les aigües del qual tenen comunicació amb les de l'estany del Pont, i totes van a desaiugar per alguns forats que hi ha davall del pont anomenat d'Alcúdia, que diguérem en la seva explicació, figura 19.

El n. 20 és el darrer desaiugador que tindrà unes sis o set quarterades i se comunica amb el mar. El 21 és el freu que fa la mar, d'uns vint-i-cinc pams d'ample. El n. 22 són els prats i camps de conreu dels predis Son Sant Joan i Son Serra, 23 el pinar anomenat el Braç i dit pot que va a la ciutat d'Alcúdia. Els ns. 24, 25, 26, 27 i 28 signifiquen les cases del predi de Son Sant Martí, els prats i el pinar i el tancat de novals, del citat predi. El 29 són els dos estanys, comuns per a la caça i pesca al públic de la vila de Muro. S'anomenen els Replans i el Llarg i no tenen cap comunicació. Els ns. 30, 31, 32 són els prats, garriga, el clot anomenat font dels Porcs i el Llarg i no tenen cap comunicació. El n. 33 és el caminal nou. Està situat dins del terme de Muro i el seu terreny és el predi de Son Sant Martí, propi del Comte d'Aiamans. Té unes quatre passes d'ample i seixanta vuit de llarg, comptats des de la garriga de Son Sant Martí fins al portal, que se tanca amb clau pel que surt, i entra el caminal de n. 15 de l'Albufera per anar a les seves cases. Els ns. 37, 38, 39, 40, 41 i 42 el que diuen els seus noms. Els 44 i 45 són els prats i síquies que passen per dedins i per les síquies dels quals desaiuga l'estany Major. N. 10 les Vives, que neixen a les Marjals de Sa Pobla. N. 46 són les terres marjals de Sa Pobla. N. 47 el torrent anomenat de Sant Miquel, que ve de Campanet i que diposita en el mateix estany Major, n. 11.

BERARD, J. de. *Viatge a les viles de Mallorca 1789*. Ajuntament de Palma: 1983.

◀ Fragment del mapa
d'Antonio López amb
la situació d'alguns
dels llocs que anomena
Jeroni de Berard.

Vargas Ponce

Alcúdia i s'Albufera

Tornant a prendre cap a la Badia d'Alcúdia, i dirigint-se a aquella Ciutat, se troben en el camí uns grans i estesos estanys d'aigua quieta, que els del país anomenen Albuferes, les que produeixen un temperament molt mal sà en les seves immediacions: venen formades de les aigües que baixen de les muntanyes i serralades d'aquesta part de l'Illa, que trobant en el seu trànsit cap a la mar terreny més baix que les voreres d'aquesta, se dipositen, i a més de la intempèrie que ocasionen, inutilitzen una porció de terra, que si se practiquessin desaigües i canals ben imaginats, podrien ser les seves aigües (pernicioses en les circumstàncies presents) molt avantatjoses a la seva fertilitat i cultiu d'aquests mateixos terrenys. La idea d'aquesta obra moltes vegades s'ha imaginat pels Senyors Mallorquins; però l'inevitable del seu cost ha estat sempre i serà el fort obstacle de les obres més útils, com ho seria sense contradicció aquesta.

No hem de dubtar que la despoblació present de la Ciutat d'Alcúdia, s'ha d'atribuir a la proximitat d'aquests estanys, de sort que sent la única Ciutat després de la de Palma, i estant rodejada d'un regular recinte, i sent digna de memòria per la seva fidelitat, com apuntàrem en altra part, és sense contradicció la més infeliç i miserable de tota l'Illa, ja que en ella només es troben cases desertes i abandonades del seus propietaris, que les injúries del temps van fent un munt de ruïnes, i només serveixen per tornar a la memòria el seu estat antic, i renovar el dolor de la present situació.

VARGAS PONCE, José. *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares 1787*.
José J. de Olañeta, Editor. Palma: 1983.

Jovellanos

Dissabte, 23 d'abril de 1808

Seguim costejant la Gran Albufera per la vorera del nord i del nord-oest, on se comencen a veure molts canyars i boves, amb no pocs terrenys negats i sense fons. I, seguint la volta per l'oest, a la Casa de l'Albufera, que mira al est i a l'oest, feta per Dona Maria Caro (Sureda) de Lanti, a qui avui pertany. Els nostres embotits s'afegiren als rics plats d'una espècie de peix anomenat llop i una altra d'anguila gran, amb el nom de polla garau. El procurador de madama Lanti, don Mariano Barbier, es trobava allà per flanquejar el que fos menester.

Ens embarcàrem quasi al peu de la casa en un dels barquets xatos de l'Albufera i, seguint el corrent d'un dels canals que abasteixen amb les aigües d'alguns torrents que cauen en ella i sortint en el

d'anneres i, en el fons, molts de peixos de l'espècie de llises que, al apropar-se els barquets botaven a l'aire d'una part i l'altra, i un va pegar amb el morro un gran cop en el meu costat, essent això i encara caure dins els barquets molt freqüent. Les aigües són transparents; el fons blanquinós i net enfora de les voreres, que estan plenes de canyet i bova i alguns joncs que conviden a la formació de marjals. Els canals, que son varis, se netegen dues vegades l'any. Passam d'un costat a l'altra per un molt ample, cap a la vorera del qual trobam els excel·lents marjals situats ja en el terme de Muro: són unes faixes de terra, estretes i de més o menys llargària, dividides per feixes i aixecades sobre aquestes, amb un cultiu que admira, tant pel seu esmero com pel seu extraordinari producte. Estaven coberts de blats, favars, lli i cànems, tot esponerós, segons l'estat del seu creixement.

Fora d'ells deixàrem el barquet amb no poc sentiment d'abandonar tan estrany espectacle. Prenguérem el cotxe, travessarem la vila de Muro...

JOVELLANOS, GASPARD MELCHOR DE. *Obras completas VIII*. Diario 3º. KRK Ediciones.
Gijón: 2011, p. 741-42.

Mapa de Tomás de Rifá

El 27 d'agost de 1816, el tinent coronel del Reial Cos d'Enginyers Tomás de Rifá entrega un dictamen¹ sobre les Marjals de sa Pobla, el qual va acompanyat d'un plànol² de s'Albufera d'extraordinària factura.

Es tracta del primer plànol que coneixem amb tant de detall i precisió. En aquest, les síquies mestres, les carreres i els torrents es troben perfilats i perfectament identificats, així com la distribució de les veles de la Marjal poblera, que corresponen als terrenys del Reial Patrimoni, objecte i motiu de l'aixecament del plànol.

Com és sabut —i es pot observar perfectament en aquest plànol—, l'aigua de s'Albufera feia un recorregut llarg i sinuós fins a la sortida a la mar; després de travessar tota la plana inundada, l'aigua es desviava en direcció a Alcúdia, desembocava a l'estany dels Ponts i sortia definitivament a la mar pel pla del Pinar.

La idea de Rifá no és dessecar, sinó minimitzar els danys de les inundacions identificant l'origen de la retenció de les aigües cap a la mar i proposant solucions que van des de la reparació de *malecons*, l'eixamplament de les síquies mestres, l'obertura dels passos estrets i la neteja dels torrents fins a altres obres de més dificultat tècnica.

Tomás de Rifá, veient la dificultat que suposava eliminar les parances per a la pesca d'anguiles i de peix situades al Caminal, planteja la conveniència d'obrir una síquia que, en direcció als Replans de Muro, facilitàs el pas a les aigües travessant el Braç de Son Sant Martí. *«No obstant si se vol conservar aquesta obra —el Caminal— per aprofitar-se de la pesca som de dictamen que es faci una anivellació des del terreny anomenat els Replans de Muro, començant-la des del fons o sòl de l'estany immediat, travessant el Braç de Son Sant Martí fins a la superfície del mar per conèixer amb certesa com de més baixa està aquesta superfície que el sòl de l'Albufera i poder així calcular el cost d'una síquia que doni sortida a les aigües.»*

Aquesta idea ja l'havia plantejada un any abans el també coronel del Reial Cos d'Enginyers Eusebio Ruiz,³ el qual havia coincidit en la seva destinació a Palma amb Rifá. No sabem encara si Ruiz aixecà cap plànol que acompanyàs el seu dictamen; en qualsevol cas, es tracta d'un document que detalla amb molta precisió i profusió de noms tota la Marjal i s'Albufera, sens dubte fruit d'una detinguda prospecció del territori, i que planteja també moltes propostes i solucions.

Segons Rifá, l'adopció d'aquestes mesures suposarà un benefici que es notarà en pocs anys i *«atraurà la cobdícia de les gents, perquè tocaran les avantatges que gaudeixen els seus veïns en les seves collites que duplicaran i desitjaran els arrendaments de les infinites terres que quedaran a disposició de poder-ne conrear; podent assegurar que la S.M. tindrà major quantitat de terres que arrendar».*

Com es pot veure aquí, l'objectiu principal és netejar i evitar obstruccions a la circulació de l'aigua, canalitzar-la cap a la mar per evitar les inundacions durant les plenes i guanyar terrenys tant per a cultius com per a pastures per incrementar el nombre de llogaters i rendes del Reial Patrimoni.

En aquest plànol hi podem observar el detall amb què es representa el Caminal i les sis síquies que el travessen, al costat de les cases de s'Albufera. Aquesta era l'única sortida de l'aigua de tota s'Albufera cap a la mar. En passar pel Caminal, a cada síquia s'hi havia construït una regana o pas estret on es col·locaven els morenells i les xarxes per agafar el peix, d'aquesta manera s'obstruïa en gran manera el pas de l'aigua; en el cas d'inundacions això era catastròfic per a tota la Marjal. Des de molts segles enrere aquestes parances per a la pesca col·locades al Caminal foren font d'enfrontaments entre els pobles veïns i els senyors de s'Albufera, els quals no accediren mai a retirar-les. Finalment, amb la Plena d'en Gelat del 30 de novembre de 1852, les aigües trobaren una nova sortida cap a la mar.

Com ja hem dit al principi, l'objecte tant del plànol com del dictamen era la representació de la Marjal poblera segons la seva relació amb les terres del Reial Patrimoni, i per això només es representa aquesta part de s'Albufera. Es deixa, per tant, sense representar molta part d'Alcúdia i els seus estanys, així com la murera i part de Son Sant Martí, que també era zona humida.

1. RIFÁ, Tomás de. *Dictamen del Ingeniero Hidráulico Dn. Tomás de Rifá sobre las tierras marjales de la villa de la Puebla*. Archivo del Palacio Real de Madrid. Caixa 7517, exp. 32.
2. RIFÁ, Tomás de. *Plano de las marjales y prados de S.M. en la villa de La Puebla en el Reino de Mallorca*. Madrid. 1816. Archivo del Museo Naval, E-49-36. / Archivo General de Palacio, Madrid. Sgt. 4734.
3. RUIZ, E. *Dictamen y presupuesto formado por el Coronel del Real Cuerpo de Ingenieros en 23 de Mayo de 1815*. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7517, exp. 14-4.

Mapa de Bartomeu Sureda i Joan Sorà (1830)

Bartomeu Sureda i Joan Sorà

Bartomeu Sureda i Miserol (1769-1851) fou un destacat personatge de la Il·lustració tardana. Nascut a Mallorca i d'una família de fusters mallorquins, va estudiar dibuix a Palma i es traslladà a Madrid. En els seus viatges per tot Europa es forma en enginyeria mecànica, gravat i ceràmica. A Espanya dirigirà diverses fàbriques reials (de teixits, de porcellanes i de vidre) i aportarà els seus coneixements en maquinària industrial, en disseny d'aparells mecànics i, especialment, en la indústria tèxtil i del vidre.

El 9 de desembre de 1816, en una carta dirigida a l'administrador del Reial Patrimoni, Antonio Laviña, Bartomeu Sureda ofereix els seus serveis a la causa de sanejar s'Albufera: «Per Reial ordre de 6 d'abril últim [...] es va servir S.M. concedir-me les dues terceres parts de sou de què gaudia per Director de la Reial Fàbrica de Porcellana, perquè amb aquest auxili pugui establir en aquesta Illa una fàbrica de fils, [...] i no estant encara satisfet de la meua gelosia pel servei de S.M., i sabent de l'afany amb què V.S. adelanta les millores de les obres de canals i síquies en la gran riquesa que té el Reial Patrimoni, a la vila de Sa Pobla, m'ha semblat oferir-me a dirigir altres obres, especialment el de donar sortida a les aigües en ram del qual he fet un estudi particular sense més premi ni remuneració que el sou que se m'ha assenyalat, [...] doncs com la meua permanència a les marjals no ha de ser contínua i només d'alguns dies en els períodes de neteja o de direcció d'obres, aquest nou encàrrec en res ofèn a l'objecte que S.M. ha tingut per concedir-me les dues terceres parts del meu sou.»

Aquest oferiment tan desinteressat i de persona tan qualificada va ser rebutjat pel Reial Patrimoni el 20 de desembre de 1818. La Reial Acadèmia qüestiona els coneixements necessaris en hidràulica de Bartomeu Sureda, ja que no consta que els hagués obtingut en aquella acadèmia.

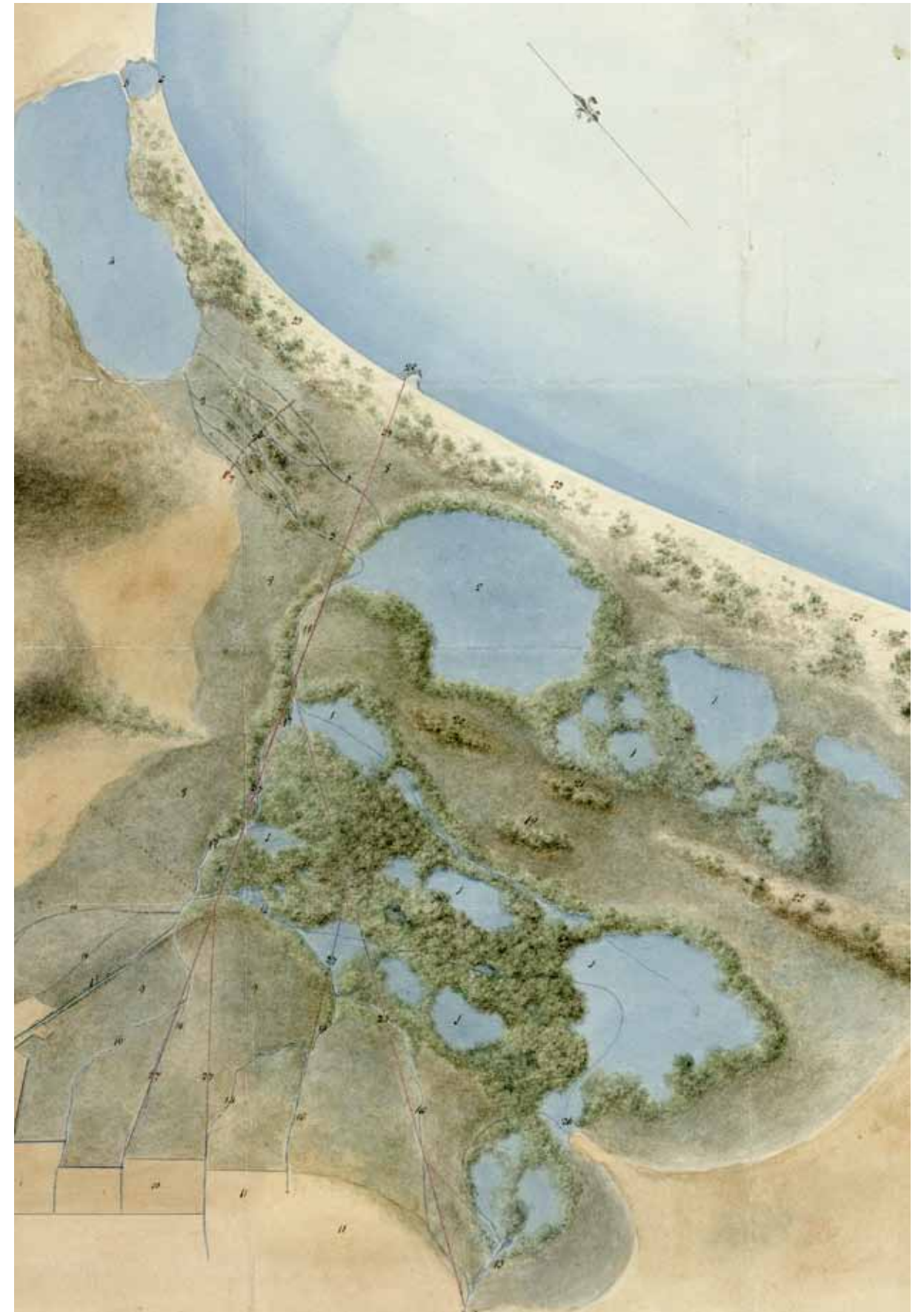
Bartomeu Sureda, ja jubilat, es trasllada a Mallorca el 1829, i el 3 d'octubre de 1830 signa un dictamen² i presenta un plànol³ de s'Albufera juntament amb Joan Sorà. En aquest plànol de 1830 i des d'una desacostumada perspectiva, se'ns ofereix una visió de s'Albufera molt singular, més artística i menys topogràfica que les precedents. No obstant això, és admirable la quantitat d'informació que ens proporciona aquesta cartografia tant en conjunt com en detalls molt precisos.

Aquí, el canal projectat per donar sortida a les aigües, travessant el Braç de Son Sant Martí, es troba situat al nord de l'estany de Baix. Aigües amunt es projecta la canalització dels torrents de Sant Miquel i de Muro o del Rafal Garcés i de les síquies mestres que desaigüen les Marjals; tots confluirien en el pas de la Creu.

1. Archivo General de Palacio, Madrid. Caixa 7517, exp. 47.

2. Dictamen de D. Juan Sorà y D. Bartolomé Sureda en 3 de Octubre de 1830. Remitido original á la secretaria de la Mayordomia Mayor de S.M. en 24 de Diciembre de 1830 acompañado del Mapa ó plan general de que se hace merito. Archivo General de Palacio, Madrid. Caixa 7517, exp. 14(a).

3. SUREDA, B.; SORÀ, J. Plano de la Albufera grande de Alcudia y prados circunvecinos levantado en 30 de agosto de 1830. Archivo General del Palacio. Madrid. Mapas, planos y dibujos, 473.

*Plano de la Albufera grande de Alca-
día y prades circunvecinas, levantado en la
ciudad de Segovia el 10 de Agosto de 1736.*

1. Albufera
2. Arroyo llamado de abaje
3. Canal de desagua
4. Arroyo de los puentes
5. Puente
6. Reconocimiento al mar
7. Casa de la Albufera
8. Prades del mismo pueblo
9. Prades de S. Mag.
10. Arroyo de S. Mag.
11. Arroyo de Albu.
12. Fuente de Arroyo
13. Albufera de agua acumulada
14. Terreno de Albu.
15. Terreno de S. Mag.
16. Canal de desagua de los arroyos
17. Canal principal
18. Bar de la Cruz
19. Puente
20. Puente
21. Puente
22. Puente de S. Mag. y Albu.
23. Arroyo llamado el Arroyo de S. Mag.
24. Arroyo de Albu.
25. Muelle para cubrir la boca del canal
26. Puente
27. Canal que se proyecta

0 100 200
Escala de varas castellanas

Joan Sorà (1852)

Catedràtic d'institut i professor de l'escola de matemàtiques, geografia i llengua, institució protegida pel Consolat de Mar i Terra, al capdavant del qual en aquella època hi havia Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans.

Joan Sorà tornarà a aixecar un plànol¹ «copia rectificada del que formó en 1830» i elaborarà un dictamen, l'any 1852, per encàrrec de l'administrador del Reial Patrimoni balear. En aquest plànol s'hi pot observar una desviació cap al sud respecte al plànol de 1830 en la projecció del canal que hauria de travessar el Braç per donar sortida a les aigües cap a la mar. El canal projectat unifica les aigües igualment a l'altura del pas de la Creu, però travessa l'estany de Baix i acaba a la mar, a distància de la projecció anterior, però encara lluny del que seria definitivament la sortida per s'Oberta, que rebria aquest nom poc després de l'aixecament d'aquest plànol, gràcies a la gran inundació coneguda com la Plena d'en Gelat de novembre de 1852.

1. SORÀ, J.; SUREDA, B. (1830) *Plano de la Albufera grande de Alcudia y prados circunvecinos levantado en 30 de agosto de 1830*. Madrid. Archivo General del Palacio. (Mapas, planos y dibujos, 473.)

PLANO

de la

Albufera sita en el termino de la Ciudad de Alcudia en la isla de Mallorca.

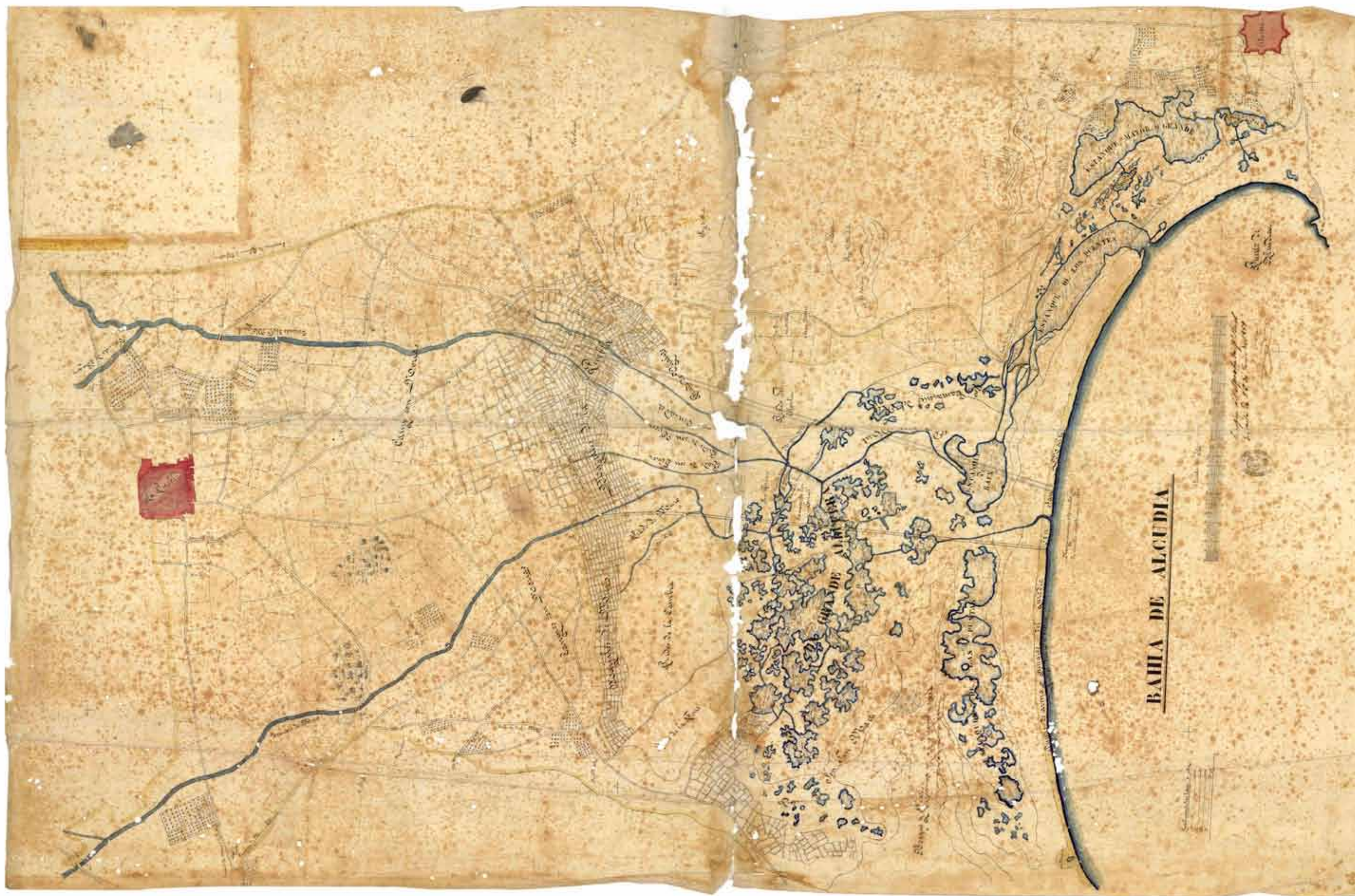
Explicacion

- 1 Casa de la Albufera
- 2 Estanque de los puntas
- 3 puntos de salida de las aguas
- 4 Estanque de San Mateo
- 5 Ortoen de Prado de la Albufera
- 6 Prado principal de ella
- 7 Prado de S. M.
- 8 Marjal de Albu
- 9 Marjal de la Puella del termino de S. M. de S. Mateo 11 pie
- 10 Terrado de San Miguel
- 11 Terrado de Albu
- 12 Playa del Mar
- 13 Puenden de la Albufera
- 14 Puente de San San Mateo de S. Mateo 11 pie
- 15 Viveros
- 16 S. M. de Albu
- 17 Albufera
- 18 Canal de S. Mateo
- 19 Puente de S. Mateo de Albu
- 20 Dique de la fuente de Albu
- 21 Estanques de la Albufera
- 22 Canales que deberian ser
- 23 Albufera
- 24 Canal que deberia edificarse
- 25 Casa nueva del terrado de Albu
- 26 Puente de la cruz
- 27 Camino de Alcudia a S. M.

Distancia de Alcudia a S. M. 11 pie

Juan Lopez
DISEÑADOR

▲ El mapa de l'enginyer Antonio López Montalvo (v. p. 66)

Mafsstab

0 1 2 3 4 500 1000 2000 3000 Meter

- Bebaueter Theil*
- Ausgetrockneter Theil*
- Noch im ursprünglichen Zustande befindlicher Theil*
- Bewässerungskunäle*
- Abzugsgräben*

◀ PLÀNOL DE L'ARXIDUC

Plànol de s'Albufera de l'any 1867, és a dir 4 anys després del començament de les obres. Aquest document és molt útil per poder fer un seguiment del procés de les obres de dessecació; per la llegenda podem tenir una idea del que ja estava dessecat i del que encara es trobava en estat original; com es pot observar, encara queden testimonis o restes dels antics grans estanys.

Probablement aquesta còpia fos facilitada per la New Majorca Land Company i més concretament per H.R. Waring a l'Arxiduc.

El mapa de l'enginyer Antonio López Montalvo

El 25 d'agost de 1853, l'enginyer en cap de la província, Antonio López, entrega una memòria descriptiva del projecte complet de dessecació juntament amb un plànol magnífic a escala 1:10000.¹

Ens trobam davant una obra molt depurada pel que fa a la tècnica cartogràfica, un estudi de gran abast que ens permet observar l'estat real de s'Albufera el 1853, és a dir, deu anys abans del començament de les obres de dessecació.

No hi ha dubte de la transcendència que va suposar la intervenció d'Antonio López en el procés que culminaria amb la dessecació de s'Albufera. Com a encarregat del Servei d'Obres Públiques a les Balears, López redacta un informe amb data 21 de novembre de 1847 en què explica els beneficis que s'obtidrien de la dessecació de s'Albufera i preveu un termini de quatre anys per dur-la a terme.

En la memòria i en el mateix plànol queda reflectida la transcendència de la rompuda de la barra dunar: «Fins el mes de novembre anterior, totes les aigües no tenien altra sortida que per 23 reganes practicades en el dic anomenat el Caminal, més bé per a facilitar la pesca d'anguiles que per donar sortida a les aigües [...]. Les inundacions extraordinàries que tants de desastres causaren en aquesta Illa en el mes de novembre de 1852 acumularen sobre tots els terrenys de l'Albufera la immensa quantitat de 100 milions de metres cúbics d'aigua que per moments augmentava. Aquesta enorme massa va produir, com no podia ser d'altra manera, un rompiment extraordinari en el dic d'arena que el separava de la mar [...] i a aquesta felicitat coincidència se deu la prompta evacuació dels terrenys.»

Es tracta de la famosa Plena d'en Gelat, inundació històrica que ha quedat servada a la memòria popular i que tan bé va saber recollir Corró a les seves cròniques de *Sa Marjal*:

Era el dia 30 de novembre de 1852, i ploqué amb tanta abundància i vengueren tan grossos els dos torrents que desembocaven a s'Albufera, que tot ho convertiren amb una mar gran, fins el punt que la plena deixà herba aferrada a un poll a l'altura de més de 30 pams. I alguns asseguren que amb una llanxeta, amb remes i crosses, partiren de ses cases de Sa Bufera i no s'aturaren fins en es Molí d'en Verdera, que avui està a dins la Vila.

Un tal Bartomeu Company (a) Gelat, juntament amb en Pere Garrút, cosí seu, que a les hores eren bergantells d'uns desset anys, veient que sa plena ja los arribava y creient-se perduts de tot, abandonaren ses set egos que manaven que se negaren totes menys una i tingueren sort de poder pujar a dalt una garbera de bagatge; però tant furiosa venia l'aigua que alçà en pes tota la garbera sencera que estava molt premsada y nedava com una nau. Déu sap on haguera arribada a parar si no s'hagués embarassada i detinguda amb una canal de l'hort dels Noguers.

I en Geladet desgraciat qui se trobava a dalt aquella garbera perillosa amb l'aigua per davall i per damunt. ¡Ai Bon Jesús! i com tindria el seu coret, i que en faria de comptes, quant veia aquella gran mar que

l'envoltava, amb la corrent furiosa que duia, i aigua a portadores que queia. ¡Quin esglai se'n degué dur el pobre si va veure quan la gran torrentada va trencar la gran para banda d'arena, mates i pins que formava l'arenal d'en Noceres que separava s'Albufera de la mar i fa ver una bretxa d'uns vint pams de fondo amb l'amplària corresponent! Però gracies en aquesta trencada l'aigua desembocant a la mar començà a amainar amb cabalosa i ràpida corrent, i conten ets homos vells per cosa certa que es roig arribà fins a Ciutadella.

I el famós Gelat que ja feia tot un dia i una nit que estava dalt la garbera providencial amb aigua per totes parts i sense poder menjar ni una bocinada ni beure cap confortant. Però s'encomanà a Deu i a sa Mare la Verge Maria, i des cap de les trenta sis hores d'agonia, encara que ja estava desmaiat, i no tenia alè per menjar ni per fumar, enravenat de fred i amb les barres estretes, a poc a poc i a força de forces i amb banys d'aigua calenta i bon brou de gallina el retornaren i després visqué molts d'anys.²

En la seva memòria, López mostra la seva preocupació sobre l'estat d'opinió de la gent de sa Pobra: «Els habitants de la vila de Sa Pobra estan molt interessats en què la situació d'aquests terrenys productius no s'alteri i és molt just i natural que així succeeixi. D'aquí procedeixen els temors que abriguen quan al resultat d'aquestes operacions. En els prats [...] tenen aquests veïns el privilegi d'introduir a pasturar els seus ramats; aquest és un altre temor que tenen aquests habitants, però considerant que tots aquests terrenys poden convertir-se en marjals, en prats artificials que produiran amb molta abundància majors pastures, i que els drets que poden tenir per a exercir l'usdefruït seran respectats com correspon, es veu així que aquest temor és de molt poc fonament.» Aquí va errar López i no anaven malament els poblers amb els seus temors, perquè finalment perderen els drets comunals de pasturatge de què havien gaudit secularment.

Com a proposta genuïna, López planteja la construcció de dos embassaments aigües amunt de s'Albufera, és a dir, als torrents de Sant Miquel i de Muro abans d'arribar a la zona humida. «Hi ha bons emplaçaments per establir un embassament, però el més a propòsit és el que es troba pròxim a les planes d'Ullaró.» Volem pensar que es pretenia aprofitar les aigües de les Ufanès de Gabellí mitjançant un «dipòsit de 400.000 metres cúbics, que pot renovar-se dues vegades l'any, és a dir que durant aquest temps podria disposar-se del volum d'aigua de 800.000 metres cúbics».

Respecte al torrent del Rafal Garcés o de Muro, es proposa la construcció de dos embassaments, «un en la immediació de la muntanya i l'altra a la immediació de Llubí, i encara que entre ambdós no pugui disposar-se més que de 1.000.000 de metres cúbics, deduides tota classe de pèrdua, tindrem igualment que podran regar-se 222 hectàrees, les quals unides a les anteriors sumen un total de 561 quarterades de terra».

A la conclusió, López postula que la dessecació és possible mitjançant la canalització de les aigües i l'ajut d'una màquina de vapor, i que de les 3.203 hectàrees de la superfície calculada per a s'Albufera, 2.397 resultarien utilitzables per a l'agricultura, amb un pressupost aproximat de 3.911.800 reials de billó.

1. LÓPEZ MONTALVO, A. *Memoria del desecamiento de la Albufera de Alcuña en Mallorca y terrenos inmediatos, formado con el plano correspondiente, en virtud de Orden de la Dirección Gral. de Obras Públicas de 25 de Enero de 1852*. Palma: 1853. Archivo General del Ministerio de Fomento. L.17 bis (14).
2. *Sa Marjal*. Any II, núm. 23. Sa Pobra, 1 de novembre de 1910.

Juan María de Villaverde

D'acord amb la Reial ordre de 27 d'abril de 1857, s'autoritza Villaverde a fer els estudis de dessecació de s'Albufera i a presentar el projecte corresponent, el qual fou aportat el 30 de desembre de 1857.

Mitjançant el Reial decret de 26 de juny de 1859,¹ la concessió fou aprovada a nom de Juan María de Villaverde. No obstant això, sis mesos després, el 5 de gener de 1860, trobam Palet i Cia., de Sebastià Palet, com a nova empresa concessionària de les obres de dessecació.

El projecte de Villaverde, tot i que no va ser dut a terme pel seu promotor, és el de més transcendència i de conseqüències més importants en l'empresa definitiva de dessecació. En primer lloc, perquè fou traspassat talment als concessionaris successius fins a arribar a Bateman, el qual l'adoptarà i introduirà, això sí, importantíssimes modificacions en els projectes en el decurs de les obres que durà a terme la New Majorca Land Company. En segon lloc, perquè les condicions d'atorgament de la concessió esdevindran la principal causa de disputes i contindran la fórmula definitiva per a l'expropiació de tots els terrenys dessecats: «*Estant declarada aquesta obra d'utilitat pública [...] els terrenys avui improductius que se trobessin ja constantment, ja periòdicament coberts per les aigües, així com la part necessària per les obres.*»

Villaverde introdueix importants modificacions en el dictamen de l'enginyer d'obres públiques Antonio López, la més important de les quals és la de descartar els canals de circumval·lació i projectar-ne dos de paral·lels i perpendiculars a la mar que recollissin les aigües dels torrents de Muro i de Sant Miquel. Les raons són economitzar en la construcció —per la menor longitud— i aconseguir més pendent de la solera en benefici del desguàs ràpid en casos de plena grossa. Villaverde recupera la idea ja formulada per De Caüterac, Ruiz, Rifá, Sureda i Sorà.

Entre altres solucions, Villaverde també proposarà reblir els grans estanys, amb la qual cosa no es necessita la màquina de vapor que proposava López i es guanyen moltes hectàrees de nous terrenys per a cultius.

El pressupost total de l'obra augmenta també les diferències respecte al projecte de López, ja que en aquest cas ascendeixen a 16.923.219 reials de billó.

La comarca erma i mortífera coneguda a l'illa de Mallorca amb el nom de l'Albufera d'Alcúdia, comprèn una extensió de terreny que excedeix de sis mil faneques de terra. La influència maligna de les emanacions que exhalen els vastíssims pantans que allà existeixen des de la mateixa ciutat d'Alcúdia i el seu terme fins als pobles de Santa Margalida, Sa Pobla, Muro i Pollença.

La situació molt avantatjosa del lloc d'Alcúdia, l'estat esponerós de la seva agricultura, del seu comerç i indústria i la seva considerable població, la feien disputar en els segles passats la capitalitat de tota la illa de Mallorca a la Ciutat de Palma. Però havent envaït les aigües desbordades de diversos torrents aquelles fèrtils i delicioses comarques, imperà la decadència de tanta prosperitat i la deserció dels seus habitants que se veien perseguits del seu contagi perenne i terrible causat per l'estancament i corrupció d'aquelles aigües. Amb segle i mig de progrés que han fet les inundacions Alcúdia es veu avui deserta, els seus camps incultes i convertit tot quan la compren i rodeja dins de la considerable situació que s'ha indicat en focus espantós de dissolució i de mort.

Fer desaparèixer aquell focus de ruïna i de mortaldat, convertir de nou al cultiu aquells terrenys i repoblar-los fent que torni a brotar d'ells l'abundància i la salubritat; tal és l'objecte de l'Empresa que avui presenta el que subscriu: Empresa que per dur el seu propòsit sobre els avenços i treballs considerables que ja té ocupats, necessita fer anticipadament grandíssims i arriscats sacrificis, consagrar molts desvetllaments i afrontar esforços proporcionats al mal existent i als obstacles que puguin oposar-se a la seva radical destrucció.²

1. *Gaceta de Madrid*. Any 1859, número 179. Dimarts, 26 de juny.

2. VILLAVERDE, J.M.^a de. *Memoria descriptiva de las obras de desagüe y saneamiento de la Albufera de Alcudia en la Isla de Mallorca*. 1857. Archivo General del Ministerio de Fomento. L. 684.

Les obres de dessecació

Després d'intents infructuosos, la gran transformació de s'Albufera fou la protagonitzada i executada per enginyers civils experts en obres hidràuliques vinguts d'Anglaterra. En nom de la New Majorca Land Company, fundada per John Frederic La Trobe Bateman i William Hope, comença el 1863 la modificació i la destrucció total d'un ecosistema palustre conformat per grans estanys, llisers i ullals i un infinit laberint de sinuoses carreres i síquies que envoltaven els prats.

Una simple ullada comparativa dels plànols de López, Rifá o Sureda amb els de l'empresa de dessecació anglesa ens permet copsar l'abast de la transformació. El territori ara és creuat en tots els sentits per línies rectes ben traçades, no hi ha lloc per a les sinuoses imperfeccions de la natura.

Es fa difícil, per no dir impossible, abastar el conjunt d'obres de tot tipus que feu la companyia anglesa en l'execució del seu projecte de dessecació: infraestructures hidràuliques, cases, magatzems, ponts, carreteres, molls, malecons i canals. O dit en paraules de Pere Antoni Serra Corró: «No bastaria un llibre voluminós per donar idea aproximada tan sols de les fabuloses manobres que se feren per eixugar la famosa mar petita.»¹

Corró havia estat l'home de confiança o majordom de s'Albufera —com ell mateix s'intitulava— de Lee La Trobe Bateman, el fill de John Frederic, a sa Pobla; per això, ens és grat acudir als seus escrits a la revista *Sa Marjal*, perquè constitueixen, alhora que un relat de la colossal empresa, una relació exhaustiva de dades de primera mà bastant fiables.

Deixem, per tant, que Corró ens conti el que varen significar per a tota la comarca els canvis produïts: «D'un parell d'hores lluny de s'Albufera ja se destrien els niguls de fum que despedeixen ses potents màquines que indiquen al turista les grans conquestes de la civilització moderna. Si vos hi acostau, en lloc dels aborronadors càntics dels augrons y de la Por de s'Albufera sentireu el majestuós i compassat moviment de les grans màquines de vapor, que tant fàcilment eleven l'aigua del prat fins a dos metres i la tiren dins el canal que la condueix a la mar, com la xuclen de la Font de Son Santjoan que està dues hores enfora y reguen l'immensa planura que esclata de verdor i d'hermosura.»²

Probablement per a l'època que ens ocupa de segona meitat del XIX, aquesta fou a Mallorca una de les empreses que més mà d'obra va reunir; es parla en diverses fonts d'uns 1.500 treballadors de procedències molt diverses: «Anglesos, francesos, eivissencs, maonesos i de quasi tots els pobles de Mallorca, fins i tot de Manacor i de Ses Salines, venien a treballar a l'Empresa, fins al punt que, terme medi, hi feien feina unes 1.500 persones que se pagaven amb or cada quinze dies i poc sà poc llà se les repartia uns jvint mil duros!»

Per extreure l'aigua i conduir-la cap a la mar, es varen construir 40 quilòmetres de canals principals i síquies mestres, així com centenars de quilòmetres de síquions i canalets de desguàs. Per al drenatge cap a la mar, Henry Robert Waring, director de les obres el 1876, diu en un informe que aquesta «està efectuada per màquines de vapor; una de 40 cavalls i tres de 24 cavalls, que funcionen amb rodes de pales. La màquina més gran també serveix per pujar l'aigua d'irrigació.»³

Corró també documenta camins construïts: «La llargària dels camins de s'Albufera fan un total de 40 quilòmetres i 600 metres, o sien més de vuit hores o llegües de llarg.»⁴

A la llista d'obres «colossals», com les descriu Corró, hi afegirem la que en el seu temps va ser l'obra de reguiu més extensa del món dirigida per una sola companyia, el canal de Rec: «Té una extensió janotau-ho bé! De 72.000 metres o sien 14 llegües de llargària, que pagant dit Canal a duro el pam, que es així com se diu que costà, val uns 400.000 mil duros.»

No podem acabar sense esmentar el mollet, que s'endinsa 300 metres dins la mar i que és conegut com s'Oberta, o la quantitat de ponts de fàbrica magnífica, entre els quals destaquen el que ara es coneix com a Pont des Anglesos, el de sa Roca, amb cinc ulls ambdós, així com els ponts de ferro de Can Blau i Son Carbonell.

Ens assalta el dubte de quin cost real degueren tenir les obres de dessecació i tot el conjunt d'edificacions i de maquinària instal·lada. Les xifres fluctuen, però si hem de fer cas un altre cop del relator pobler: «Persones assabentades de l'assumpte asseguruen que dins s'Albufera se son gastats més de tres milions de duros. ¿I sabeu que vol dir tres milions de duros? Si fossin amb or pesarien uns 120 quintars. Si fossen en duros de plata, segons les matemàtiques, els tres milions pesarien uns 9.000 quintars, que si s'haguessin de transportar amb un carro de parell des del Pont de Can Blau fins en el Vaumar, contant que dugués amb cada viatge 20 quintars ni més ni menys haurien de fer 450 carretades justes.»

1. *Sa Marjal*. Any II, núm. 23. Sa Pobla, 1 de novembre de 1910.

2. *Sa Marjal*. Any II, núm. 24. Sa Pobla, 1 de desembre de 1910.

3. WARING, H.R. *The drainage, irrigation, and cultivation of the Albufera of Alcudia, Majorca, and application of the common reed as a material for paper*. Londres: 1878. Biblioteca Lluís Alemany, V-2 (158) 14.

4. *Sa Marjal*. Any IV, núm. 42, p. 108. Sa Pobla, 1 de juny de 1912.

La descripció de l'Arxiduc

Davant l'indret on hi havia l'antiga Pollentia, s'estén cap al sud una extensa planúria perfecta, que voreja gran part de la badia d'Alcúdia i en direcció a l'est s'expandeix més enllà de sa Pobla, mentre que al nord s'arramba al grup aïllat de turons del puig de Sant Martí i del puig de Son Fe. Aquesta planúria forma enmig un aiguamoll molt extens, el més gran de l'illa, anomenat s'Albufera Major, que només dunes d'arena, ara més altes ara més baixes, separen de la mar, deixant emperò a diversos indrets una continuïtat amb la badia. [...] S'Albufera pertanyia a diversos propietaris, principalment d'Alcúdia. Bouvij la considerava un dipòsit al·luvial que fa molt de temps formava una gran badia marina i després fou separada del mar per la formació d'un cordó de platja que les successives terres d'al·luvió varen omplir. La llacuna, que constava de diversos estanys rics en pesca habitats per una munió d'ocells aquàtics, en la qual confluïen un bon tros les aigües de torrent, i concretament del torrent de Sant Miquel i de Rafal Garcés i que s'estenia sobre una superfície de més de 2.000 hectàrees, era la causa que tot el territori que l'envoltava, concretament els municipis d'Alcúdia, sa Pobla i Muro, fossin molt malsans.

A hores d'ara, llevat d'unes poques romanalles ha estat dessecada per la societat anglesa Albufera Company, que va emprendre els treballs l'any 1863. Actualment, sota el comandament de l'excel·lent director Henry Warren (Waring), hom s'ocupa de conrear la terra obtinguda. Dificilment la societat recuperarà les seves despeses (ja apugen a 30.000.000 reals, quasi 8.000.000 francs), però ha prestat un enorme servei al país, havent vetllat per la salut i havent donat feina a una munió de treballadors. Quan es varen començar les obres de dessecació, totes les finques de s'Albufera estaven sempre o periòdicament inundades. El primer pas que es va fer per dessecar-la fou construir un gran canal obert amb braços que es perllongaven fins a Muro i Sant Miquel, amb el propòsit de recollir les aigües dels torrents que baixaven dels turons de l'entorn i per gravitació conduir-les a la mar.

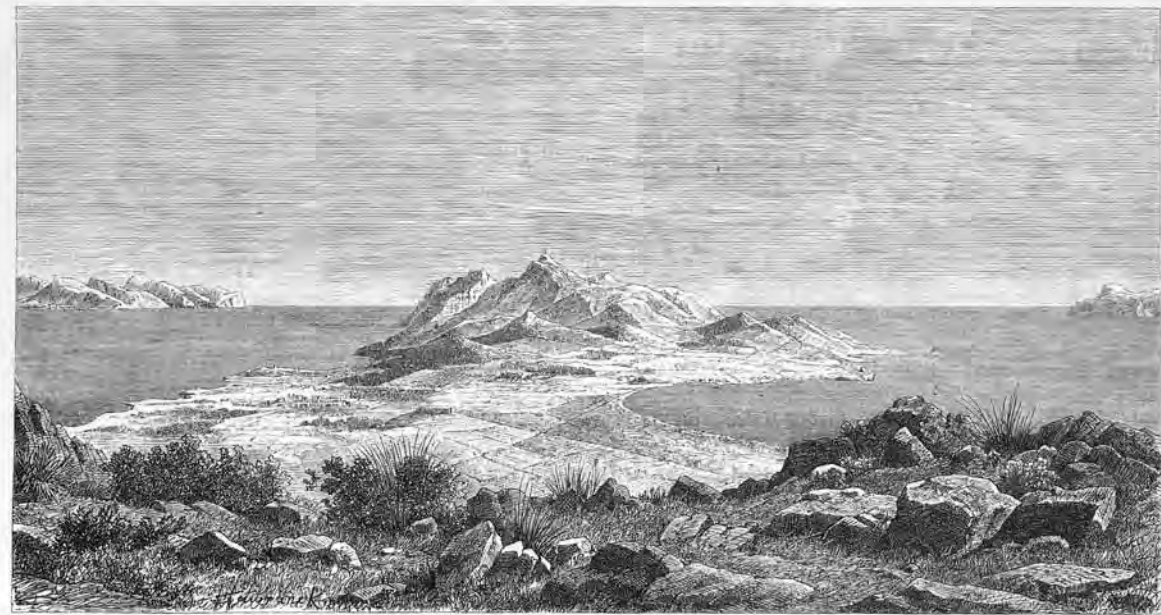
D'aquesta manera hom ha protegir les finques de les inundacions provocades pels torrents, que abans escampaven les seves aigües per tota la plana. S'han instal·lat quatre màquines de vapor per tal d'eleva l'aigua de les finques de la companyia als esmentats canals de gravitació. Totes aquestes màquines estan proveïdes de rodes hidràuliques, que amb els seus 20 cavalls de força aixequen 50-90 metres cúbics d'aigua per minut. Dues màquines d'aquestes, cadascuna de 20 cavalls de força, es troben a l'indret anomenat el pla des Pinar; les altres dues, una de 40 i l'altra de 20 cavalls de força, a la vora del canal gros, s'han instal·lat al lloc que hom anomena sa Roca; serveixen per dessecar, però al mateix temps també per regar. Tenen dues rodes hidràuliques, una de les quals s'usa per a la dessecació en cas de grans ruixats, mentre que l'altra té per objecte elevar l'aigua dolça que ve de la font de Son Sant Joan i conduir-la al canal de Rec, que serveix per regar totes les finques de s'Albufera. L'aigua dolça és transportada a la màquina a través de conduccions, que ja s'han construït en una llargària de 4.000 metres. Les síquies tenen en total una llargària de més

de 400 quilòmetres amb una amplària variable de 0,50-12 metres i una profunditat variable de 1-1,50 metres. Els canals de reg construïts fins ara són un canal gros de 16.880 metres de llarg i diversos canals secundaris o canals de distribució amb una llargària conjunta de 51.000 metres. Estan fets de paret d'obra. La sortida del canal gros al mar està assegurada mitjançant dos espigons de més de 100 metres de llarg cada un, fets de grans blocs de pedra. Fins ara ja s'han conreat més de 1.400 hectàrees, en les quals es fa farratge, ordi, blat, cotó, mongetes i altres llegums diversos. També s'hi han sembrat grans plantacions d'arbres. A més hom ha fet més de 50 quilòmetres de camins, diversos ponts, magatzems per guardar-hi els cereals, cases per als ormeigs i habitatges per als funcionaris i treballadors. El director de les obres, Mr. Warren (Waring), vivia fins fa poc a sa Pobla, però actualment fa parada quasi sempre a Palma.

Des d'Alcúdia, primer a l'est de les ruïnes de Pollentia, però llavors al llarg de les dunes d'arena, un camí de carro bastant ample du fins al canal gros de s'Albufera. Anant-hi, hom travessa tot d'una al principi camps de conreu extensos, que estan dividits mitjançant síquies en feixes rectangulars llargues. Algunes s'han fet servir per a conreus força productius de cotó i blat de les Índies. El sòl és molt gris i argilós i requereix molt de reg, que es fa possible a través dels nombrosos canals. Llavors segueixen les avançades de dunes cobertes de matolls, amb predomini del bruc, mates de llentiscle i pins melis joves. Després d'haver deixat un camí a ma dreita que va a la casa del capatàs de s'Albufera i de la qual tendrem ocasió de tornar a parlar, al cap d'unes poques passes hom assoleix el grup de cases, on vivien els treballadors de s'Albufera quan es feren les grans obres.

La majoria són barraques de fusta miserables, arrenclerades una al costat de l'altra a la vorera oriental de la carretera polsosa. Tot d'una darrera d'aquestes casetes estan les magnífiques construccions de s'Albufera, el poderós canal de desguàs, que llavors cap endarrera, com dèiem, es divideix en els canals de Muro i de Sant Miquel. Hi ha aquí tres canals, un del mig, gros, i dos canals de reg més petits als costats; estan separats un de l'altre mitjançant vigorosos dics, que es comuniquen a través de tres ponts. Els dos ponts dels canals laterals tenen quatre arcs, el del canal del mig en té cinc. El canal del mig, al llarg del qual hi ha una carretera, és molt ample i, a la seva desembocadura al mar, els dos dics laterals que l'encasten es perllonguen en els espigons ja esmentats.

Pel que fa als dos canals laterals, que aproximadament tenen un quart d'amplada del canal del mig, el situat més al nord està ja molt ple d'arena, en canvi el de més al sud està dotat més cap a l'interior d'un segon pont igualment de quatre arcs, en el qual s'han instal·lat rescloses; aquestes tenen la finalitat de alleugerir l'activitat d'una de les màquines que es troben a la vora. Anant Albufera endins per damunt els dics que serveixen de carretera, hom domina tota l'extensió de les obres realitzades. Moltes terres dessecades són destinades al conreu i proveïdes d'un canal per regar-les, tal vegada en determinats llocs, com a conseqüència que el sòl encara contingui massa sal, les plantes, concretament el cotó amb què es feren molts

Cap del Pinar vom Puig de St Martí.

intents, creixien raquítics i en gran part morien. Amb el temps aquesta situació millorarà progressivament i les zones dessecades podrien fins i tot lliurar finques excel·lents, car són d'una terra fangosa molt grassa, que només requereix l'acció de l'aire durant més temps per perdre l'excés de sal.

Des de s'Albufera, llevat del camí de carro esmentat abans, un altre camí du a la carretera passant per davant la casa del capatàs. Es bifurca de l'altre camí, un poc passades les casetes dels treballadors, i va directament cap a l'oest. Tot d'una al principi el camí queda encastat entre moreres filipines i travessa plantacions de cotó, que fins ara s'han desaconsellat a causa del sòl encara massa salí. Llavors hom ultrapassa un canal llarg bastant puixant que es dirigeix cap al nord i altres canals més petits. Un efecte fins i tot bonic fa la llunyana Alcúdia sobre la superfície plana, amb la garlanda dels cims de nobles formes i amb els estreps occidentals de la serra al rerefons. Després d'un breu recorregut apareix al peu d'una elevació suau, a poques passes al nord del camí, el petit i modest habitatge del capatàs. Després segueixen camps de blat de les Índies i hom creua un canal descobert ben emmurallat, que ve de sa Pobla i du fins aquí l'aigua necessària per regar les finques. El camí gira ara a mà esquerra i discorre per una clotada bastant llarga, on moltes vegades es posa al descobert la roca blanca de marès.

A mà dreta es veu una casa de camp bastant gran, emblanquinada, propietat del director de s'Albufera; aleshores hom va a través d'un joliu bosquet de pins melis, que té la vegetació baixa molt sovint formada per esponeroses mates de llentiscle, però també per ullastres i alzines joves. Al bosquet segueixen camps de blat de les Índies envoltats de parets i a mida que hom abandona la superfície perfectament plana de l'aiguamoll, el sòl comença a pujar una mica.

Aquí tornen a alternar altre cop petits redols de pins melis amb mates de llentiscle, garballons, incomptables estepes i nombrosos ullastres, que continuen estenent-se pels pendissos calcaris del grup aïllat de turons de Sant Martí, que se'ns presenta a mà dreta. Després d'haver passat entorn del peu d'aquesta avançada de turons i haver arribat en part també als seus pendissos més baixos, hom torna a trobar en els camps, on molts de trossos estan ocupats per jonqueres, altres conreus amb carabasses enormes. Les finques estan separades una de l'altra per síquies, però més enllà, on el sòl comença a ser pedregós, estan delimitades per parets seques fetes amb les mateixes pedres que s'han recollit de la finca. Unes poques passes i hom arriba a la carretera d'Alcúdia, que ja coneixem, justament a l'indret on abandona la plana per tal de tornar des d'aquesta plana, dividida pels puigs de Sant Martí i Son Fe, vers el nord-est cap a la vall que s'obre en direcció a Alcúdia.

LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA. Les Balears descrites per la paraula i la imatge. Volum cinquè. Primera part. Mallorca III (Les autèntiques Balears), p. 473-505. Palma: Govern de les Illes Balears, 2002.

Ausmündung des Hauptkanals der Albufera.

Informe de l'Ajuntament de Muro de 1815

Des de la més tendra infància dels individus d'aquest Ajuntament¹ va cridar ja la seva atenció el desconsol de tot el veïnatge, qui amb els seus laments, sospirs i plors entre les alternatives de profunda submissió, i quasi furiosa exasperació manifestava anualment els perjudicis que sofria amb les avingudes del torrent d'aquesta Vila, i del de Sa Pobla anomenat Sant Miquel, perquè les inundacions consegüents destruïen completament els camps més preciosos de l'Illa, summament feraç.

Els pares i padrins sentien produir-se en iguals termes pel que pertocava als primers temps de les seves respectives edats, encara que acordes, en què anteriorment en èpoques més remotes no havien estat tan monstruosos els perjudicis soferts per mor de l'impediment i la detenció del curs de les aigües a l'Albufera. Se'ls hi presentava aquesta com a única causa de tants de mals que s'experimentaven, però al mateix temps se'ls hi parlava de ella com un espantall i mal precís, amb l'eficàcia que ho hagués fet el més obstinat Maniqueu.

Així doncs en les primeres impressions de l'Albufera se'ls presentà aquesta baix l'aspecte d'un follet que menjava Nins, d'un Brau toro encantat i baix altres figures espantoses i horroroses i mesclant amb això certes ridícules nicieses i faules, que per desgràcia foren part de la creença d'aquest Poble capaces per si mateixes d'imposar i acovardir fins i tot als adults, entre els quals la major part arribà a persuadir-se de la realitat d'aquests enganys.

I condiren tant aquestes falses aprehensions que encara avui en dia per fer callar les mares als seus tendres infants, les amenacen dient-los-hi «¡Caram! Ja és aquí el follet de l'Albufera», amb la qual cosa s'encongeix el nin en la falda materna i desisteix de les seves capricioses pretensions.

Amb tal irregular educació, el sòl nom de l'Albufera ha estat suficient des de temps immemorial per infondre temor en aquests veïns per totes les seves edats; perquè els que ja en la d'Infants impúbels i menors no formaren de l'Albufera altra idea que la d'un follet, per més que en l'edat major reconeguessin l'engany patit, no pogueren desprendre's del seu acoquinament que els acompanyà fins el sepulcre.

Més aquest medi del terror tal vegada fou part de l'enginy dels detentors de l'Albufera per reforçar-se més en la seguretat del seu goix a costa de la desoladora aprehensió d'aquest poble. Però no només devia l'Albufera aquests progressos a las falses impressions de terror antecedentment exposades, ja que si bé desaparegueren aquestes d'un sens nombre d'individus, en haver sortit l'aurora de la llum de la veritat en el clar de l'orient de la desraó; no obstant això molts d'ells col·locats en les distingides ocupacions de la República, uns per omissió inculpable, altres per indolència natural i altres pels seus propis interessos i intencions criminals es tornaren escurçons; i abusant del seu influx i dignitat regalaren a la seva Mare

Pàtria una lenta mort en retorn de la distingida existència amb què els havia condecorat: l'acreditaren amb les seves obres servils aduladores que per un mesquí interès d'una pretensió que els va ser promesa, i no dispensada pel simulacre de l'Albufera. Amb denigrant humiliació li rendiren honrós homenatge, i oferiren encens a tan apreciable ídol.

Aquest doncs amb la seva refinada tàctica, afalagant a uns i amenaçant a altres aconseguí finalment captivar els pobles d'Alcúdia, Sa Pobla i Muro, i reduir-los a la més vergonyosa servitud.

I si per a la felicitat d'aquestes poblacions, una o altra vegada els seus Ajuntaments en compliment del seu sagrat deure intentaren prendre part activa per derrotar el colós de l'Albufera, els detentors d'aquesta no descuidaren agenciar que el següent Ajuntament fos el seu parcial, i no només no donés curs a les benèfiques intencions dels seus predecessors, sí que les sufoquessin totalment, fins esborrar de la seva memòria que recordarien com a infausta.

L'existència d'aquest greuge sobre les espatlles d'aquests veïns, ells senten la seva pesada càrrega, reconeixen la seva injustícia però plens d'un temor que els acompanya des del seu naixement no s'atreveixen menys que a portes tancades a esplaiar els seus ànims i vessar llàgrimes temerosos de que no arribi a notícia de l'Albufera, i majorment quan recorden amb dolor vàries providències actives preses per les autoritats, que aquests veïns creuen abús del seu poder._ Penetrat doncs aquest Ajuntament dels vius sentiments del seu poble, després de tenir l'honor que V.E. el nomenà d'acord a la llei per a procurar i fomentar la felicitat de tan honrat veïnatge, no va poder menys que escampar la vista sobre l'Albufera, i per trofeus se li presentaren ocupades per les aigües les més precioses terres del Poble; observà un sens nombre de sentiments fets pels emfiteutes, innombrables propietaris de finques que en els anys d'inundacions percebien per l'annuamercè als seus arrendataris, al mateix temps que aquests amb llàgrimes manifestaven una fallida a causa de la inundació que pogueren prevenir, però que havien descuidat fer-ho els anteriors Magistrats.

«Informe de l'Ajuntament de Muro de 1815 sobre un recurs a Maria Caro de Lante». Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 423.

Charles William Wood, *Letters from Majorca* (Londres 1888)

Charles W. Wood era editor i membre de la Reial Societat Geogràfica de Londres. Visità en dues ocasions Mallorca, la tardor de 1886 i la primavera de 1887. D'aquest viatge, se'n varen publicar en format de llibre les cartes que enviava des de Mallorca a la seva germana Ellen Mary Wood. En la segona estada coneix els Bateman en una recepció al Consolat anglès, i Lee La trobe Bateman el convida a visitar s'Albufera. Aquesta visita quedà molt ben reflectida en la seva obra, no debades ell conegué la finca de la New Majorca Land Company en el moment de màxim esplendor.

El cotxe havia vingut a recollir-nos. Donàrem l'esquena a Alcúdia, dirigint-nos ràpidament cap a l'Albufera. Era una nova experiència, l'única d'aquesta classe que es pot trobar a Mallorca. L'albufera no era abans més que un estany, improductiu i sense cultivar. Ara és un territori fèrtil i pròsper, que arriba a donar fins a tres collites a l'any. Un complet i acurat sistema de rec s'ha dut a terme, s'han construït excel·lents camins, hi ha canals que creuen la finca, i immenses màquines treballant. I tot això ha estat obra de la perícia i l'energia de Mr. La Trobe Bateman, el pare de Mr. Lee Bateman, amb el qual estava ara recorrent l'Albufera.

Una de les primeres coses que vàrem visitar fou una casa, baixa i llarga, dedicada anteriorment a coses molt distintes d'aquelles per a les quals servia en l'actualitat. El seu gran jardí, esplèndidament cultivat, ple d'arbres fruiters i plantes, proveïa la taula de Mr. Bateman en El Terreno. Davant la casa hi havia una morera, la fruita de la qual per desgràcia encara era verda. Centenars de moreres creixien davant la casa, i el seu fruit, que s'enviava al mercat de Palma, era molt preuat. Entràrem a la casa, i pujàrem al pis superior. Me vaig trobar amb quelcom molt estrany, ja que, en les meves visites ocasionals al sud de França, on abundaven tals criatures, mai havia tingut l'ocasió de trobar-me-les. El trespòl estava cobert pel que pareixien milions de cucs de seda, grans, grassos i blancs. Alguns d'ells estaven menjant fulles de morera, i altres ja estaven ficats dins el seu capoll. La dona que ens acompanyava era molt petita, tan morena com una gitana. Els seus moviments eren summament aguts, i pareixia tan interessada pels cucs de seda, com si també ella hagués vingut al món embolcallada en un capoll.

Era un ser molt curiós i pintoresc, i xerrava sense treva; però el seu llenguatge era com un llibre segellat per a mi. Menys mals que Mr. Bateman l'entenia i podia parlar pels dos. Pareixia terriblement angoixada. Quan descobrírem la causa del seu disgust també ens afligírem. Havien desaparegut molts dels cucs; segurament una rata, o vàries rates, se'ls havien menjat. No em va entristir gens deixar als cucs de seda a càrrec de la seva guardiana. La seva veu me perseguia, me persegueix encara.

Era més agradable estar en el jardí, on hi havia una marjada de fresses, roges i madures, davall les moreres, on tots els fruits florien al seu degut temps, i on els grans magnoliers, baix el fullatge dels quals ens resguardàrem del sol del migdia, ostentaven les seves flors esplèndides, de molta grandària, el deliciós perfum de les quals omplia l'aire.

Era un dia intensament calorós, sense la més petita brisa, sense un nigul en el cel, que era una cúpula d'un blau intens. Feia ja més de tres mesos que no plovia, i la terra estava molt encalentida pel sol.

Passàrem el matí inspeccionant la finca, admirant la magnífica collita, escoltant el murmur dels joncs, el raucar dels granots, les veus dels quals no resultaven desagradables. A la finca hi havia grans canyes que creixen en els canals, en els dics i en qualsevol lloc humit. Si s'hi instal·lessin les fàbriques adients, totes aquestes canyes podrien convertir-se en paper, i constituir una considerable font de riquesa. En aquests dics i estanys hi ha molta caça, que és ocasió d'un agradable esport hivernal...

A migdia anàrem a les oficines i despatxos de l'Albufera. Allà esmorzàrem, i vaig conèixer a un nou cordon blau, un cuiner autèntic, que ens va servir vertaderes delicadeses i suculències tals com un cuinat d'anguiles que ningú podria millorar. En els canals abunden les anguiles, i en qualsevol època de l'any poden se'n poden pescar gran quantitat.

Passàrem les dues hores més caloroses del dia a l'abric de la fresca i pintoresca oficina. Les portes i les finestres estaven obertes, deixant passar una refrigerant brisa que ventava els nostres fronts, quasi febrils. Era un deliciós descans després de l'esmorzar, l'autèntic dolce far niente de l'assolellat sud.

Però només era jo qui es sentia peresós. Mr. Bateman se va asseure darrera una taula a escriure cartes, examinar plànols, i a concretar detalls amb les seves gents. Jo em vaig asseure davant una finestra oberta, contemplant la bellesa del món, i escoltant el rumor llunyà de les fulles, tan semblant al so de la mar, mirant el reflex dels arbres i els corbats joncs sobre l'ampli canal que se perdia lluny, cap a l'esquerra, admirant l'ample i ben traçat camí que corria al seu costat, amb la seva filera de graciosos arbres, que ho feia semblant a l'avinguda d'un parc.

Era un quadre tan sorprenent, tan distint a qualsevol altre lloc de Mallorca, que retratar-lo constituïa una necessitat. Com de costum li envio el resultat. Pot veure en l'últim terme l'edifici on està la maquinària de l'Albufera, amb la seva gran roda, sempre en moviment per regar.

Després passàrem junt a un grup d'homes que es trobaven en el petit canal de la dreta. Estaven nuus, ficats a l'aigua fins a la cintura, amb una pell tan bruna com la dels homes que viuen molt més enllà de l'Est d'aquesta petita illa.

Treballaven en la neteja del canal, i a jutjar pels seus lents avenços, la seva tasca devia ser bastant dura. Sempre hi ha feina a l'Albufera, i quan s'acaba amb un dic o un canal, hi ha que començar immediatament amb un altre.

Tercianes, quartanes i malignes: les febres intermitents

Temps enrere, a Mallorca poca gent es lliurava del paludisme, perquè era una malaltia endèmica i, com deia el metge militar Fernando Weyler el 1855 a *Topografía físico-médica de las Islas Baleares*: «El seu patiment és proverbial a l'illa. [...] Això pel que respecta als llocs pantanosos, perquè a la resta de l'illa les intermitents són tan abundants que el sulfat de quinina se ven fins i tot a les tavernes i se pren sense ordre mèdica.»¹

Emperò tercianes i quartanes delmaven més intensament les poblacions properes a zones humides i d'aigües empantanades. «No s'estranyarà, doncs, veure, junt als pantans, aquests homes de rostres pàl·lids, embotonats, de ventre inflat, indolents i indiferents a tot moviment, així del cos com de l'ànima: races degenerades de les que tenim un transsumpte en varis habitants de Sa Pobla, Muro i Alcúdia.»

Llevat de les anomenades malignes, generalment les febres intermitents no eren mortals, i d'aquí la dita: *De tercianes i quartanes no en toquen campanes.*²

Fins a final del XIX no es coneixeria que la causa del paludisme és la transmissió d'un humà a un altre per la picadura de moscards *Anopheles* infectats. Fins aquell moment, els coneixements científics n'atribuïen la causa a les hipòtesis més variades: pels efluvis miasmàtics, per l'atmosfera deletèria, per la putrefacció dels elements o per les tasques relacionades amb amarrar i espadar el cànem.

La gent afectada de tercianes o quartanes patia un cicle de febres amb augment progressiu d'aquesta, acompanyada de forts calfreds i suors, la qual cosa provocava en els malalts un abatiment agut que impedia qualsevol activitat. Els cicles es repetien després de tres o quatre dies –d'aquí el seu nom– d'aparent millora i cura.

A s'Albufera, el paludisme no fou erradicat fins a la dècada dels anys trenta del segle XX amb la introducció per part de Gual de Torrella del moixó (*Gambusia affinis*), un peix d'origen japonès que es reproduïx massivament i que devora totes les larves de moscards presents a l'aigua. No obstant això, cal no oblidar que avui el paludisme continua sent un dels principals problemes de salut dels països tropicals i subtropicals i cada any n'hi ha de 300 a 500 milions de casos, amb més d'un milió de persones mortes.

Les zones humides, focus d'infecció i malalties?

Les noves idees higienistes de la ciència mèdica dirigides a erradicar la insalubritat de les ciutats foren assumides políticament pel liberalisme. En aquest cas, aquestes idees foren aplicades a mitjan segle XIX al sanejament de les zones palustres com a focus d'infeccions i malalties. D'aquí sorgiren molts projectes per dessecar zones humides, el primer exemple dels quals el tenim en

la dessecació del Prat de Sant Jordi a càrrec de Paul Bouvij. S'Albufera iniciaria el 1863, de la mà de la New Majorca Land Company, el més gran projecte de dessecació conegut en aquestes illes, tot i que no amb els mateixos resultats.

Pel que fa a s'Albufera, no sempre es va veure aquesta com a font de calamitats. Si fem un repàs històric de la visió reflectida en les cròniques o descripcions de personatges de Binimelis, Jovellanos, Jeroni de Berard i d'altres, veurem que el seu testimoni contrasta molt amb d'altres que només en parlen amb termes molt negatius i com a font de tots els mals que afecten la població. Amb el discurs sobre la necessitat de dessecar i bonificar totes les zones humides, s'imposa una visió determinista del problema que posa el focus en la necessitat de modificar el medi, causa directa de la suposada decadència i manca de futur de la comarca que rodeja s'Albufera. D'aquesta manera, López, Villaverde, Reynés, Fajarnés i molts d'altres aconseguïen convèncer autoritats i públic envers la necessitat del sanejament.

En el llibre *Alcúdia al segle XVIII i primera meitat del XIX, una època de crisi*,³ Francesca Serra i Cifre descarta «el factor geogràfic com a determinant, en el sentit que s'Albufera, factor al qual s'ha donat prioritat per explicar l'enfonsament del municipi, no era un element nou a l'època de l'estudi.» I se sap que: «Alcúdia, anteriorment, havia assolit un lloc força rellevant dins l'illa, malgrat estar situat a prop de les zones pantanoses, havia ocupat un lloc entre els pobles més populosos de Mallorca.»

Cal cercar les causes del despoblament i la decadència d'Alcúdia en factors socials, polítics i de fiscalitat: rivalitat amb Ciutat i pels interessos poderosos al port de Palma, entre d'altres.

En el període analitzat en aquest estudi les malalties palúdiques figuren en quart lloc, després de la pulmonia, els constipats i les inflamacions; a més, no revestiren mai caràcter epidèmic.

A Muro i sa Pobla tampoc no varen revestir mai caràcter epidèmic, i, a diferència d'Alcúdia, no es va experimentar aquesta decadència social i econòmica, més aviat al contrari, s'Albufera era vista com a font de riquesa de la qual es beneficiava una gran part de la població i que donava bones rendes als seus propietaris.

1. WEYLER, F. *Topografía físico-médica de las Islas Baleares*. Palma: 1885.

2. CANYELLES, M.; PUJALS, M.; RIPOLL, S.; SEGUÍ, A. *Sa Pobla, la gent, el medi, la història*. Sa Pobla: 2003.

3. SERRA I CIFRE, F.M. *Alcúdia al segle XVIII i primera meitat del XIX. Una època de crisi*. Alcúdia: 1988. CA B-3831. Can Torró.

Gatamoix

En aquesta antiga alqueria del terme d'Alcúdia els anglesos hi fundaren l'any 1876 una de les colònies per a habitatge dels treballadors de s'Albufera. Amb el temps va canviar de nom i, a major glòria de Lee La Trobe Bateman, es va dir Colònia de Sant Lluís, tot i que va ser més coneguda sempre com a Poble Nou.

En la memòria descriptiva que acompanya la sol·licitud del 17 d'abril de 1876 per a l'establiment d'una colònia agrícola a Gatamoix, Henry Waring exposa al Governador que *«la insalubritat de l'Albufera impedeix positivament que els colons hi resideixin, i per això mateix l'Empresa acaba de comprar vuit hectàrees de terreny a la finca anomenada Gatamoix [...] per edificar-hi cases per a colons. [...] Es proposa l'Empresa construir vivendes [...] construccions que formaran en aquell punt una població o llogaret molt aviat, que servirà d'habitació sana i convenient per poder viure-hi.»*¹

A més d'aquest interès pel benestar del seus treballadors, hi ha una lògica empresarial; per això, reclama poder acollir-se als avantatges que ofereix la Llei de 3 de juny de 1868: que se'ls apliqui un aranzel de només l'1% per al carbó mineral d'importació que necessiten per moure les màquines hidràuliques i l'exempció de contribució durant 25 anys per haver plantat moreres, figueres i altres arbres i 5 anys per les cases construïdes.

Segons els poblers, el que volia Bateman era que així *«estiguessin aclimatats en aquells ayres»*. Per això, va escollir un lloc proper, a poc més d'un quilòmetre i mig de les antigues cases de s'Albufera. Com diu la mateixa crònica de la revista *Sa Marjal*: *«Comensen ses obres i al instant tenen un carrer de quinze cases totes tayades am so mateix patró, molt espayoses, am ses pesseres necessaries per una bona habitació i amb un fornet casi totes [...] i a pesar d'estar a un paratje malsá, com estan els habitants libres de quintes i de tota altra contribució, al instant está ple i a caramull amb quinze famílies ben contentes; és segur qu'han d'escorxar més de dues tercianes, però com de tercianes no toquen campanes, no senten tocar de mort, ni han de correr sa quinta ni els molesten am continues crides sobre els consums ni altres empirreumes i estan lo més tranquils del mon.»*²

La petita població de Gatamoix va arribar a tenir 23 cases distribuïdes en dos carrers, una petita església i una escola per als fills dels treballadors. En el moment de màxim esplendor, sembla que hi va arribar a haver 40 famílies. Les cases eren habitades per dues famílies, i les més grans, per tres.

L'Empresa va arribar a encunyar moneda pròpia per pagar als seus treballadors.

El 1894 es va fer un inventari general³ de totes les propietats de la New Majorca Land Company; era el preludi de la pèrdua de totes les propietats. Dos anys més tard, el març de 1896, després d'un llarg procés d'endeutaments, plets i sentències, Lee La Trobe Bateman haurà de malvendre la finca a Joaquim Gual de Torrella per 300.000 pessetes.⁴ La part de l'inventari que correspon a Gatamoix inclou el que hi havia a l'escola en aquell moment:

1. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 347.
2. *Sa Marjal*. Núm. 191. Sa Pobla, 1924.
3. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 325.
4. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 191.

— Escola —

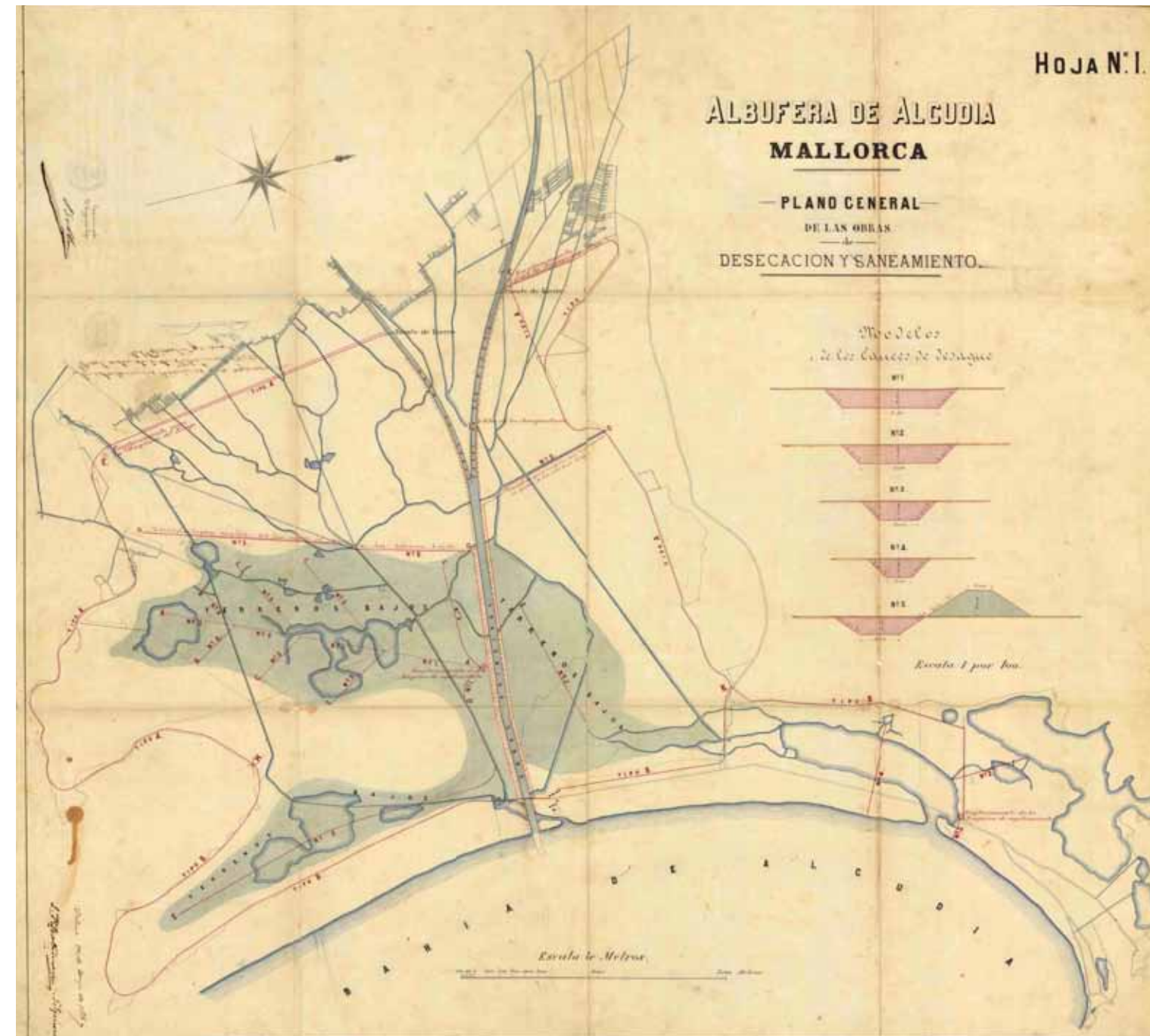
*6 bancs con tres tinters y 3 mostres amb marc cada un
1 taula amb pupitre de fusta
1 taulell para la taula
6 punters fusta
1 pissarra
1 crucifix
1 quadre reglamentari
28 cartells
2 quinqués y 6 tubs
1 paquet cartipassis*

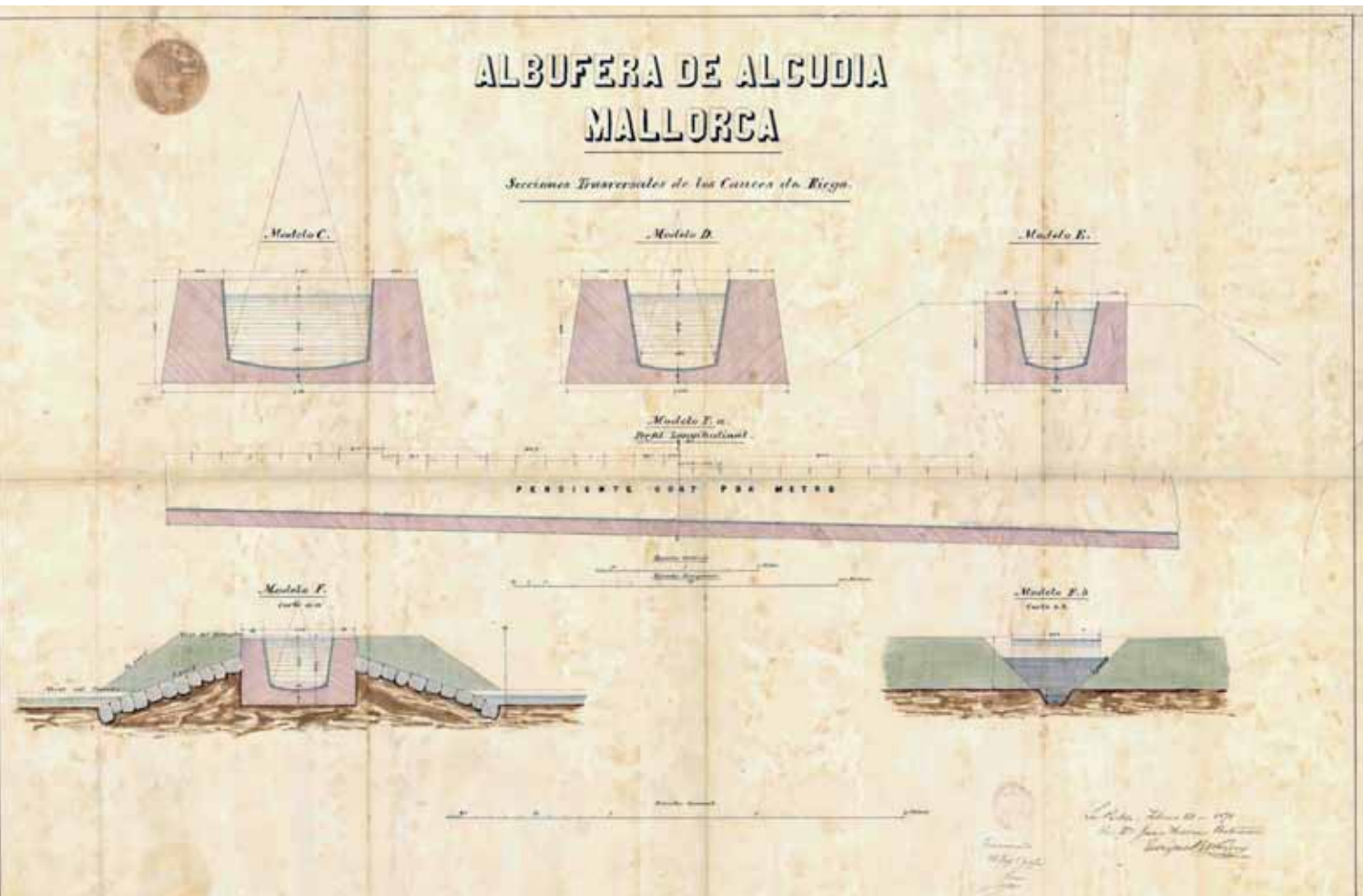
**Mobiliari de l'escoleta
de Gatamoix el 1901**

► **Plano general de las obras de saneamiento,
full núm. 1 (sgt. 1816)**

Plànol de l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 25 de febrer de 1866 per J.F. Bateman. ARM.

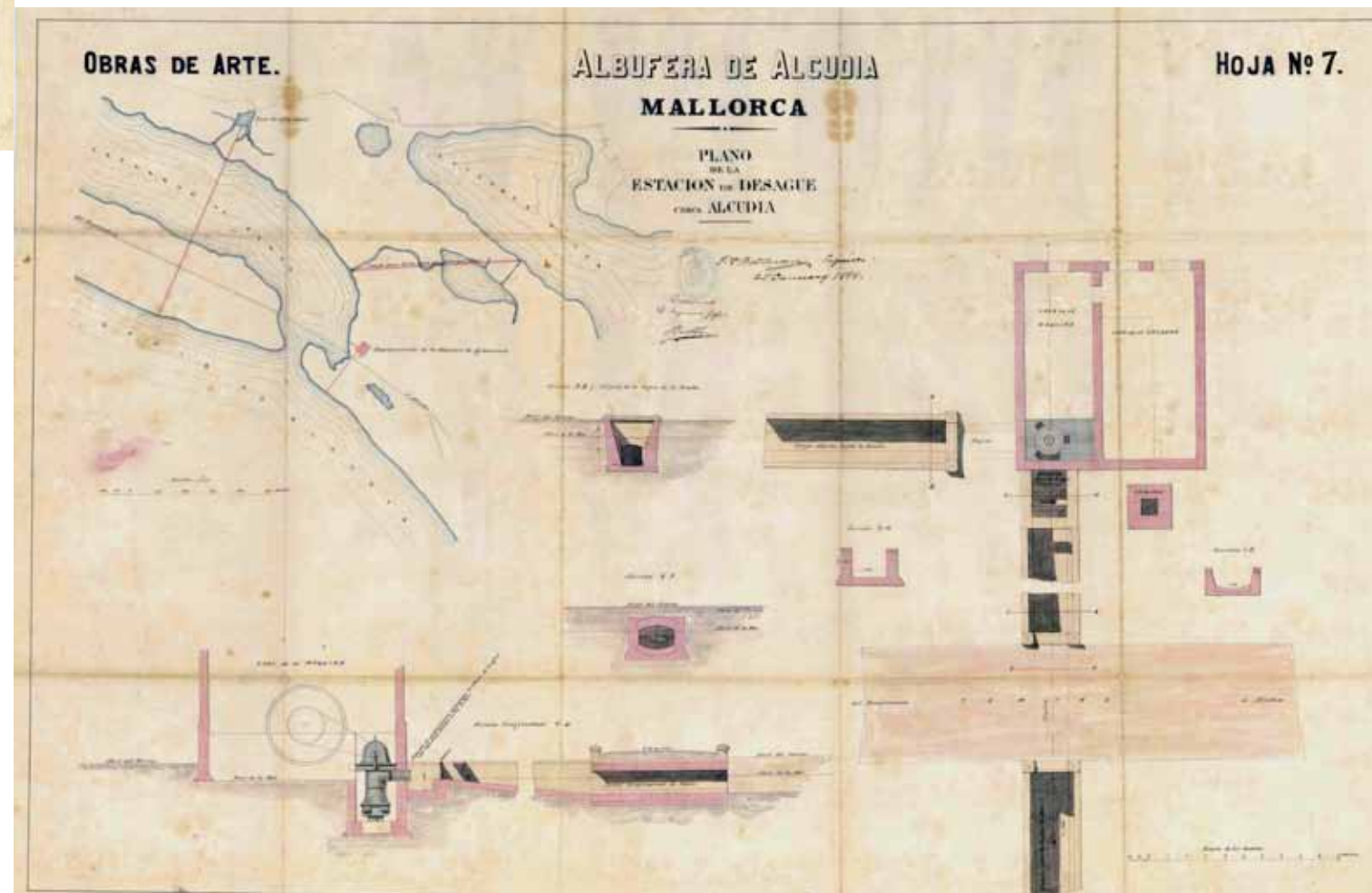
Plànol general de les obres de dessecació i sanejament, en el qual es poden apreciar la magnitud dels canvis fets a tota la zona humida, així com els vestigis d'antics estanys i llisers que encara conserven els seus perfils.

▲ PLÀNOL SECCIONS CANAL REC (sgt. 3817)

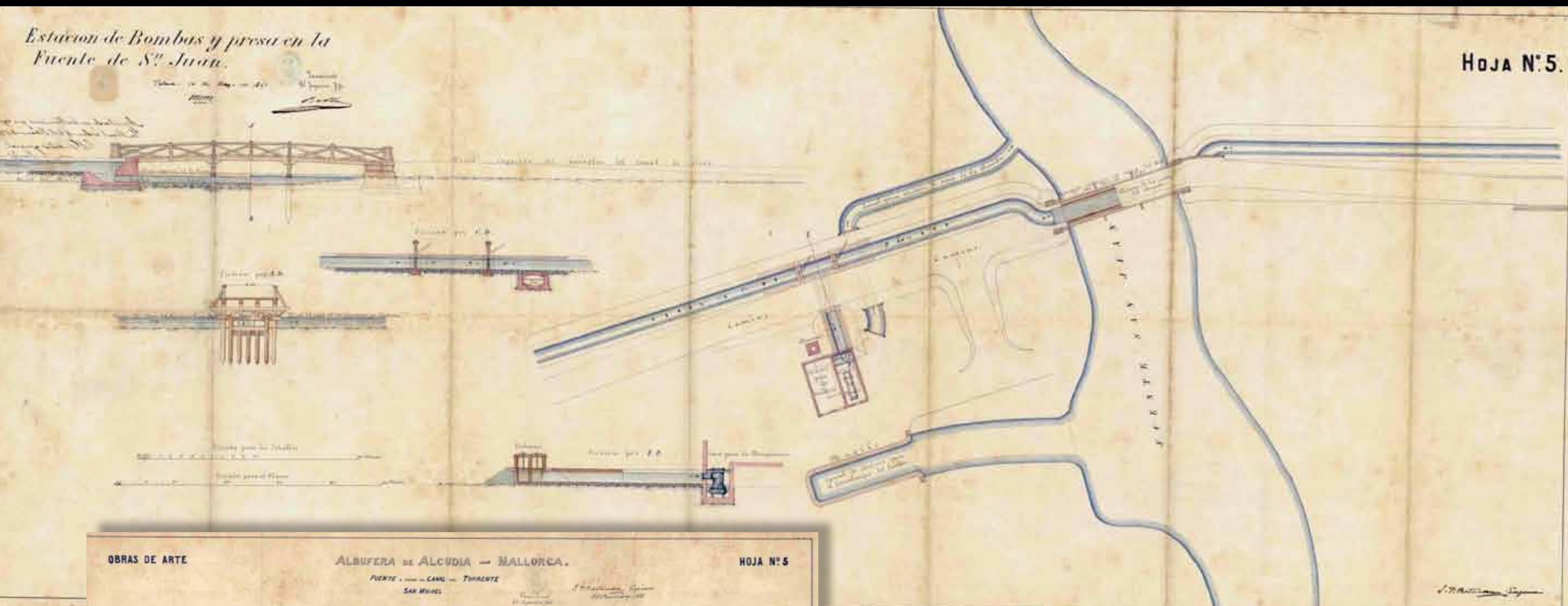
Plànol de seccions transversals dels llits del canal rec pertanyent a l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 23 de febrer de 1871 per J.F. Bateman i E. Waring. ARM

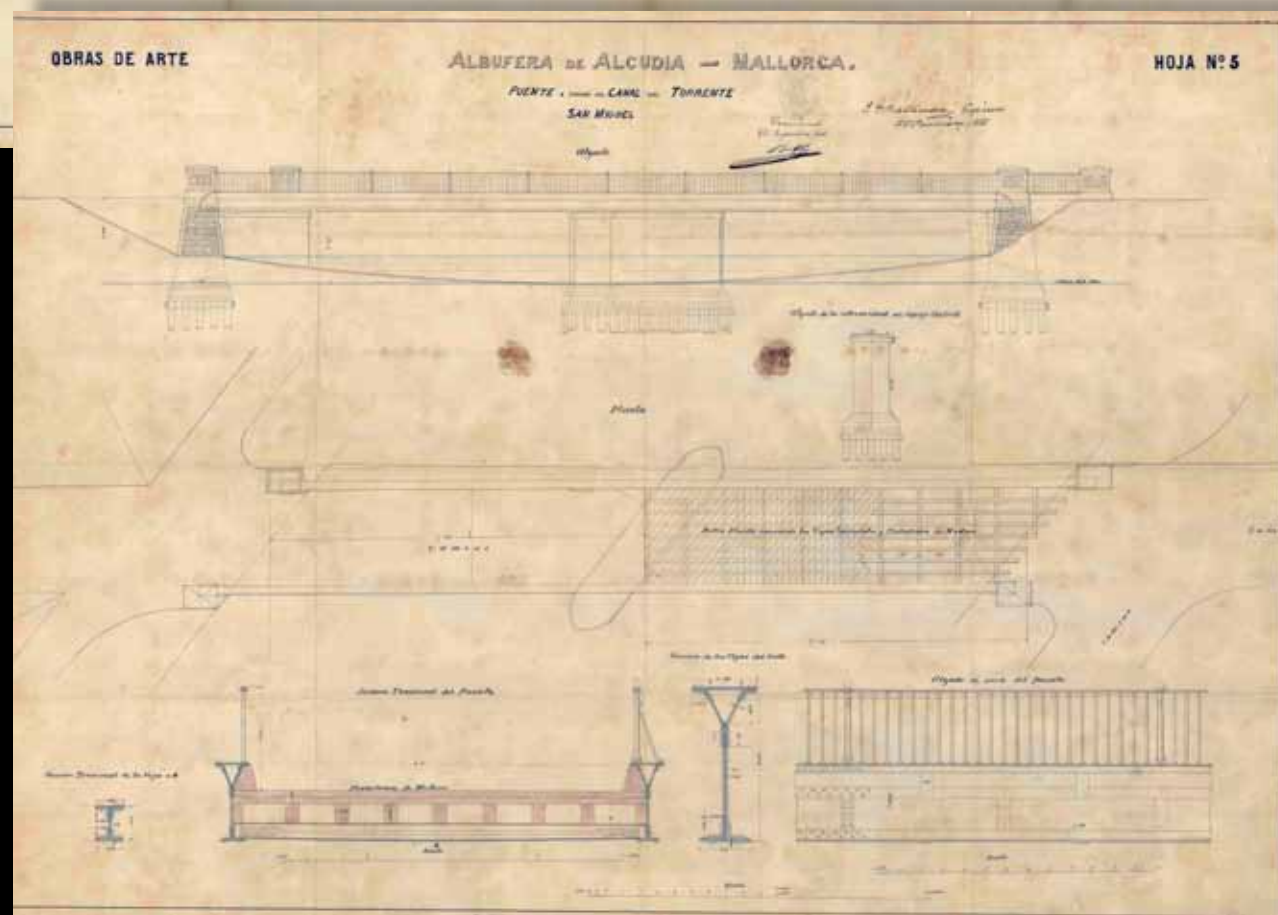
▼ Obras de arte, full núm. 7 (sgt. 7815)

Plànol de l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 25 de gener de 1866 per J.F. Bateman. ARM.

En aquest plànol es representa l'estany dels Ponts i l'estany Major i enmig d'ambdós l'antic estany del Buxillar. Aquest plànol mostra l'emplaçament de la màquina de bombeig, que se situaria al costat de l'estany dels Ponts i que seria coneguda com la Màquina Vella.

HOJA N.º 5.

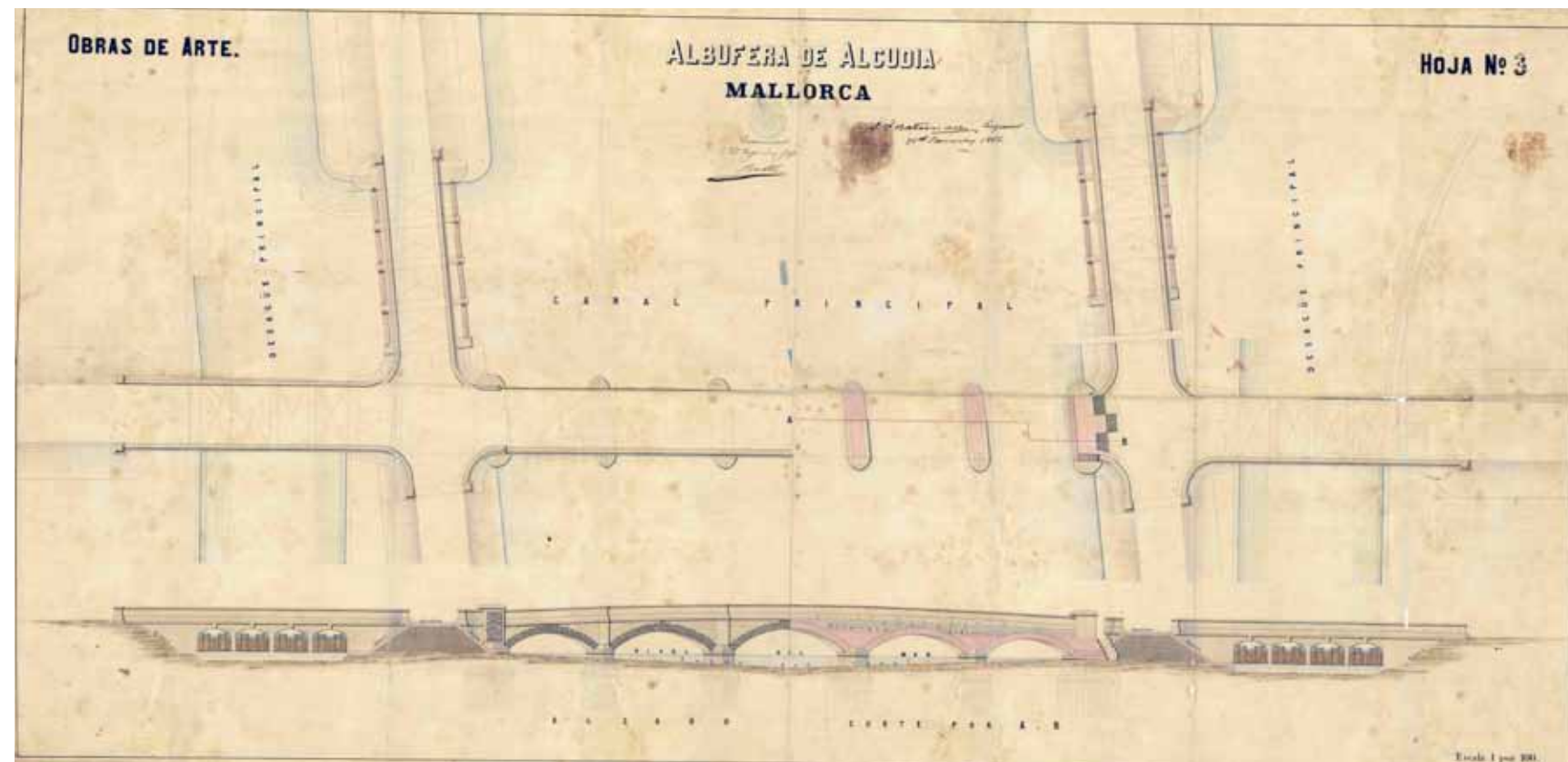
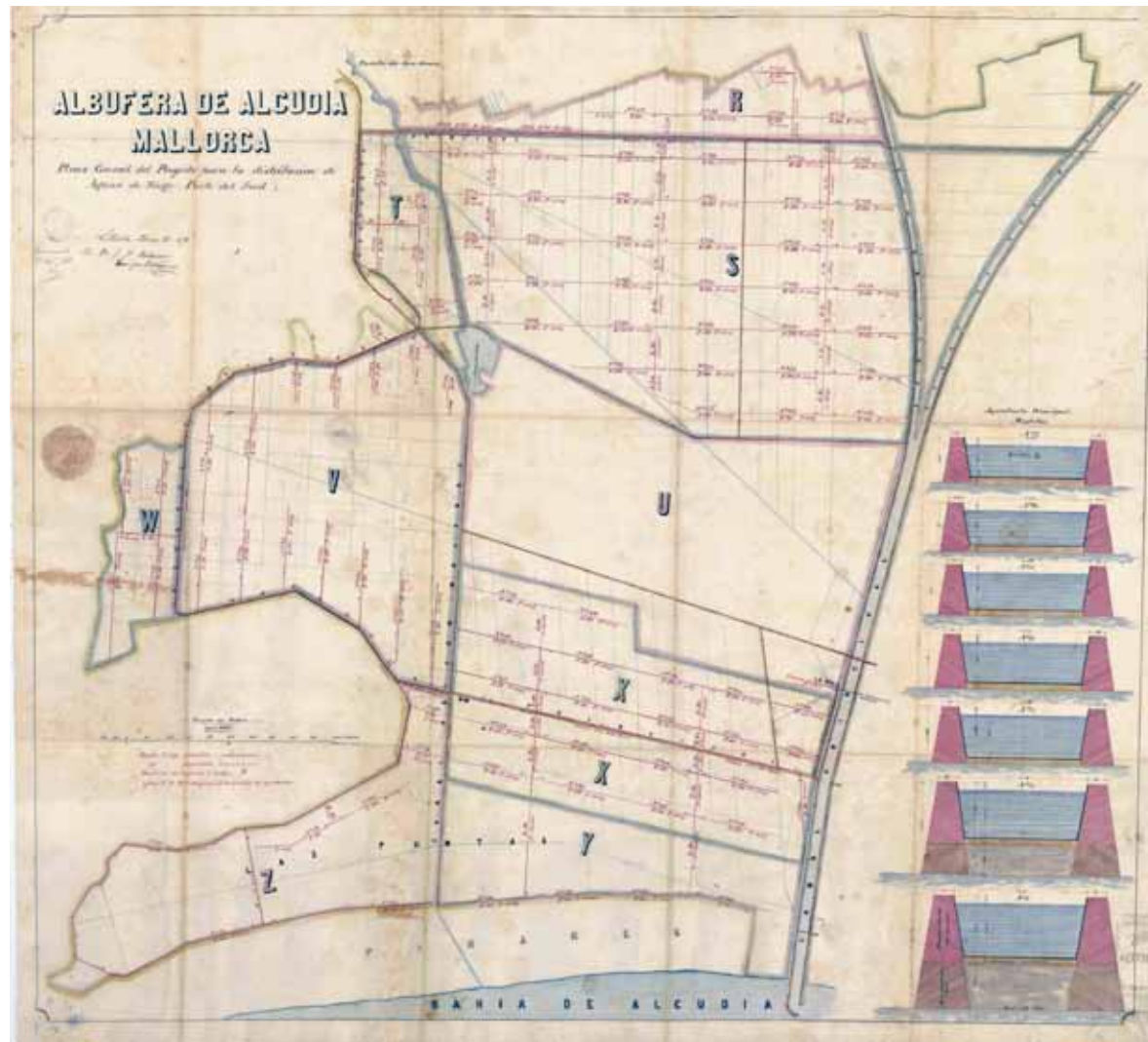
HOJA N.º 5

▲ **PLÀNOL FONT DE SON SANT JOAN (sgt. 5816)**

Plànol de les instal·lacions per a caldera i màquines de bombeig de l'aigua de la font de Son Sant Joan al canal Rec. Pertany a l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 10 de maig de 1867. No identificam la firma. ARM.

◀ **PLÀNOL PONT DE FERRO DE CAN BLAU (sgt. 5815)**

Plànol del pont de Ferro, amb plataforma de fusta, sobre el torrent de Sant Miquel i que seria conegut com al pont de Can Blau, pertanyent a l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 25 de gener de 1866 per J.F. Bateman. ARM.

▲ **PLÀNOL SECTOR SUD (sgt. 2817)**

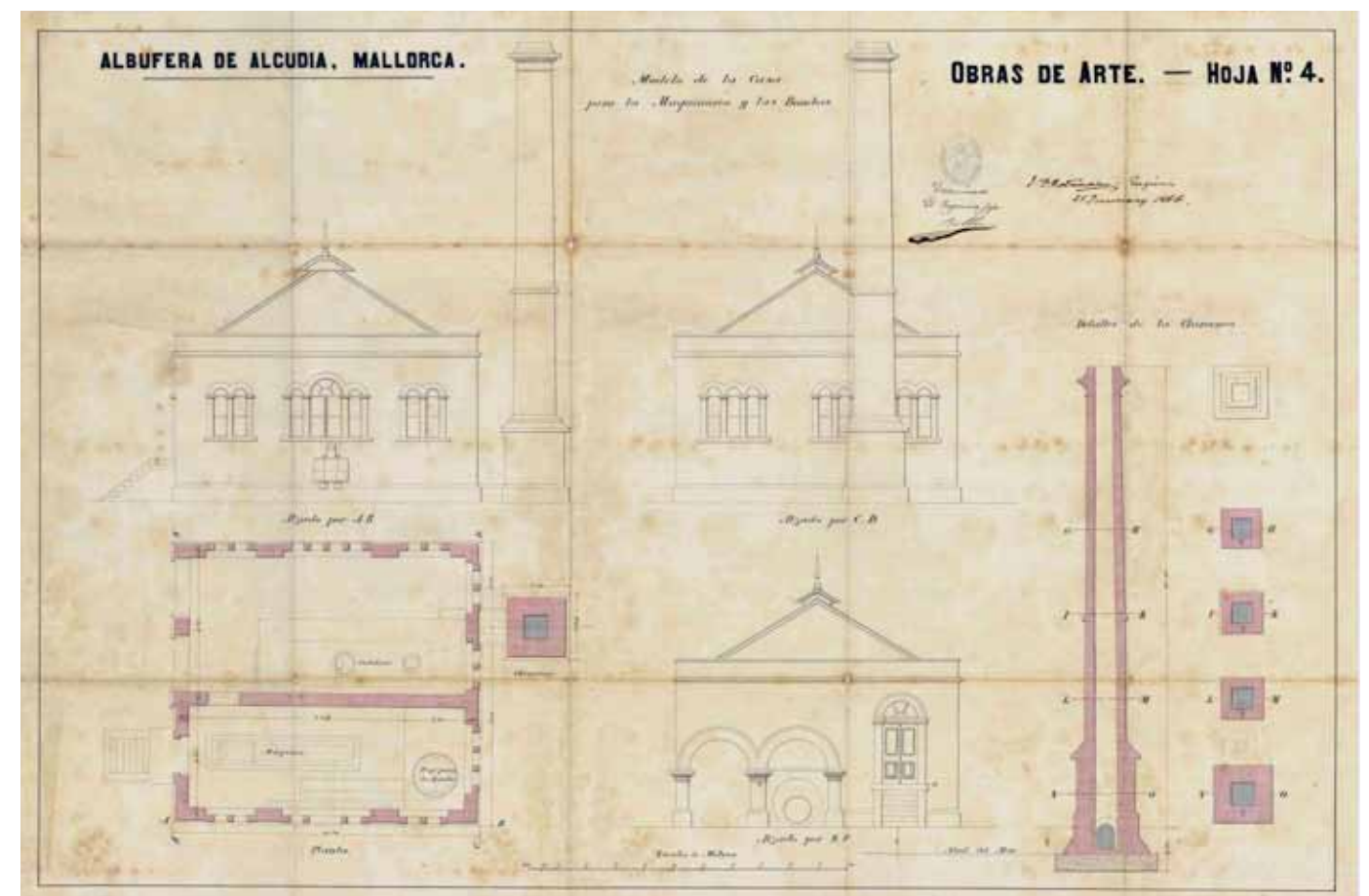
Plànol que representa el sector sud de s'Albufera, segons la denominació feta pels anglesos. Pertany a l'expedient de dessecació presentat per J.F. Bateman al Servei d'Obres Públiques, signat el 23 de febrer de 1871 per J.F. Bateman i E. Waring. ARM.

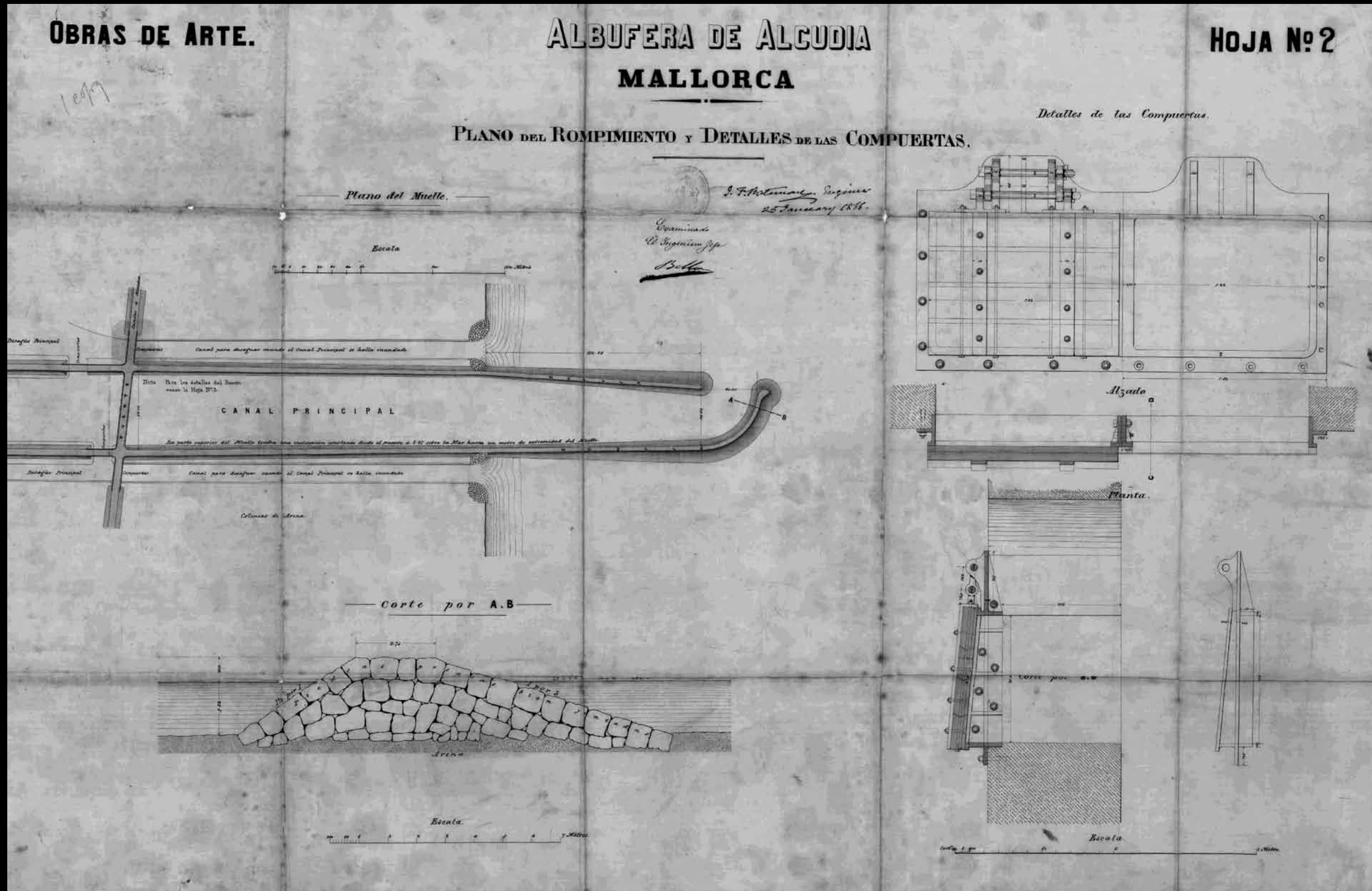
► **PLÀNOL DELS PONTS DE S'OBERTA (sgt. 3815)**

Plànol que representa els ponts situats a la desembocadura del Gran Canal, coneguda com s'Oberta. El pont central seria amb els anys conegut com a pont dels Anglesos. Pertany a l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 25 de gener de 1866 per J.F. Bateman. ARM.

► **Casa de la Màquina, full núm. 2 (sgt. 2816)**

Plànol de l'expedient de dessecació presentat al Servei d'Obres Públiques, signat el 10 de maig de 1867. Firma no identificada. ARM. Alçat, planta i façanes de l'edifici construït per albergar la màquina principal d'extracció d'aigua. En els detalls podem observar la planta per a la caldera i per a la màquina i el pou per a la bomba. Aquest edifici és el que actualment alberga l'exposició interpretativa del Parc Natural de s'Albufera.

► **PLÀNOL DEL MOLLET
DELS ANGLESES O DE S'OBERTA**
(sgt. 2815)

Plànol que representa l'espigó i
escullera que, endinsant-se dins la
mar, evitava que l'arena tornàs
a reblir la sortida.

Es pot observar el detall de les
comportes hermètiques situades a les
sortides dels canals del Sol
i de la Ciurana.

Plànol pertanyent a l'expedient de
dessecació presentat al Servei d'Obres
Públiques, signat per J.F. Bateman el
25 de gener de 1866. ARM

▲ Imatge del conjunt d'edificis de sa Roca que a principi de segle conformaven el centre neuràlgic i industrial de s'Albufera. Probablement ambdues xemeneies corresponen a les dues màquines de vapor que movien les pales per extreure l'aigua cap a la mar i cap al canal de Rec respectivament.

Fons Sebastià Llobera. Can Llobera, Pollença. c. 1880-1890.

▲ Fons Sebastià Llobera. Can Llobera, Pollença. c. 1880-1890.

Arxiu del So i de la Imatge. Consell de Mallorca.

▲ Cases de sa Roca, a la dreta, i instal·lacions de l'Empresa
vistes des del pont del canal del Sol.

Arxiu Andreu Muntaner Darder. c.1922.

Biblioteca Gabriel Alemany.

► Dos pescadors amb el barquet d'una punta i el llum de carbur preparat per a la pesca d'anguiles.

Fotografia de Guillem Bestard. Entre 1900 i 1915.
(Biblioteca de Catalunya. xxiii. 7 Martín C31/1
EdM_03962 bis.)

▲ La figura femenina de la dreta podria ser la de *dona* Beatriu, i la jove que mantén la crossa entre les mans, una neboda seva. La imatge està feta davant la caseta dels pescadors.

Guillem Bestard. Arxiu Municipal de sa Pobla. Final del segle XIX.

► A la imatge, un home condueix el barquet d'una punta amb la crossa. L'edifici de darrere seu és l'actual laboratori Bisshop. Al fons, la fàbrica de paper amb feixos de canyes arreatats a les parets.

Fotografia de Guillem Bestard. Principi del segle xx.
Biblioteca Gabriel Alemany.

► Antoni Porcel (autor de la fotografia) i Pere Abraham.

Arxiu Andreu Muntaner Darder. Abril de 1922.

◀ Edifici de l'Empresa, amb la roda hidràulica en primer terme. Al costat de can Pep Coll Curt (avui Can Bateman), hi ha la xemeneia de la bomba que movia la roda i que estava instal·lada on ara hi ha l'exposició permanent de Can Bateman. Al fons, es veuen els edificis de la primera fàbrica de paper i la xemeneia pròpia d'aquella indústria.

Arxiu Andreu Muntaner Darder.
Principi del segle xx.

▲ Pont de ferro de Can Blau. Fotografia realitzada des del *malecò* del torrent de Sant Miquel, aigües amunt.

Arxiu Andreu Muntaner Darder. Principi del segle XX.

▲ Grup d'homes amb les seves bicicletes sobre un pont.

Arxiu Andreu Muntaner Darder. Principi del segle XX.

► Fotografia del canal Loco amb unes passadores; destaca la uniformitat del canyet segat a tot el Patrimoni, probablement per a la indústria del paper. Al fons, el puig de Ca na Bassera.

Arxiu Joan Llabrés, sa Pobla.

- Les arrossaires caminen entre taulell i taulell; en primer pla, un manat de goigs encara per plantar.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella, 294.

- Tall d'arrossaires plantant arròs.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Ecuradors dins un canal arreplegant herbei de fil i rèvola.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca.
Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Ecurador dins un canal arreplegant herbei de fil i rèvola.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca.
Secció: Arxiu Torrella, 294.

► Brigada d'escuradors netejant un canal.
Per fer aquesta tasca es manejaven grans falçs
i ganxos amb mànecs molt llargs.

Arxiu Joan Llabrés.

ALBUFERA
LA
PUEBLA

▲ Collita d'arròs acaramullada en serres a l'esplanada de les Canteres just davant on ara hi ha Los Patos.

Arxiu Joan Llabrés, sa Pobla.

▲ Grup de segadores i segadors reunits després de la collita del dia.

Arxiu Joan Llabrés, sa Pobla.

▲ Primera fàbrica de paper vista des del Ras.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia*. 1941. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Cases de sa Roca a la dreta i edifici de màquines hidràuliques i primera paperera.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia*. 1941. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Canal del Sol.

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca.

Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca.
Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Fotografia de la dreta: Home fent serres amb la rampaina. Foto ARM

LLIMONA, J. M.-F. *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia 1941*. Arxiu del Regne de Mallorca.
Secció: Arxiu Torrella, 294.

▲ Segadors de canyet. A mitjan segle xx.

Fotografia: Josep Mascaró Pasarius. Arxiu Mascaró Pasarius.

▲ Dos segadors de canyet carreguen els barquets per tragar el viatge cap a la fàbrica de paper.

Fotografia: Josep Mascaró Pasarius. Arxiu Mascaró Pasarius.

El canyet i la Paperera

El canyet (*Phragmites communis*) és una gramínia que viu dins l'aigua i que pot arribar a créixer fins als 6 metres. Per la seva abundància a s'Albufera i per la facilitat de recol·lecció, va ser valorada i aprofitada secularment pels pagesos de la comarca com a matèria primera en forma de bagatge per als formiguers o per femar-lo als corrals del bestiar i convertir-lo també així en adob.

Els anglesos saberen veure des del principi la importància econòmica d'aquesta matèria primera, i durant més de vint anys n'exportaren a Anglaterra en el «desitjat comerç de retorn.»¹ D'aquesta manera els vaixells que havien proveït de carbó les màquines hidràuliques de dessecació se'n tornaven amb un carregament de fardells de canyet premsat hidràulicament² cap a les papereres angleses.

Amb la construcció de la fàbrica de paper de s'Albufera per part de la família Gual de Torrella l'any 1917, s'aconseguia que la transformació industrial del canyet es fes totalment a l'illa, més concretament a la finca que generava tota la matèria primera.

En un principi, la fàbrica va mantenir la seva activitat durant deu anys, però la societat La Papelera Española va aconseguir que Gual de Torrella acceptàs un cànon de 55.000 pessetes anuals per mantenir tancada la fàbrica: la productivitat de la petita paperera mallorquina era considerable i la seva competitivitat l'enfrontava a les grans companyies peninsulars, les quals no tenien la matèria primera a peu de fàbrica i l'havien d'importar. En la memòria informe de J. Llimona de l'any 1939 es diu que «mil hectàrees de canyet en representen vint mil de bosc. [...] se reproduceix anualment i no cada vint anys com altres punts de fabricació basats en la fusta».³

En el cas de s'Albufera, el canyet se segava manualment amb la falçella i era dipositat en grans munts als costats de síquies i canals per carregar-lo en els barquets i amb l'impuls de la crossa tragar-lo fins a sa Roca. Els salaris que es pagaven eren molt baixos, i el preu de cost en conjunt era baratíssim.

El 5 de maig de 1929, es va constituir la companyia Celulosas La Albufera en un intent de reprendre la producció; mai no va començar les activitats, però va seguir cobrant la prima. Finalment, el 1938 es va constituir Celulosa Hispànica, que va funcionar fins al 1966 i va donar llocs de feina a una mitjana de cinquanta treballadors i treballadores. La fabricació principal era paper d'embalar de molt bona qualitat.

Inexplicablement, la nau central i altres dependències i edificis foren esbucats l'any 1990 a iniciativa del Parc Natural i es va perdre un magnífic exemple d'arquitectura industrial amb gran valor històric.

1. ESCARTÍN BISBAL, J. M. «Usos industrials dels recursos naturals de s'Albufera. L'exemple de Celulosa Hispànica S.A.». A: Molina, R. (ed). *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2005.
2. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 294.
3. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 294.

◀ Interior de les instal·lacions de la fàbrica de paper.
Arxiu Andreu Muntaner Darder. Abril de 1922.

▲ Fotografia de Rafel Amer de 1960 i ▼ de Manuel Espinosa de l'any 2015.

Ara, aquesta canya mateixa...

Ara, aquesta canya mateixa, de tallar-la d'hora a no tallar-la, veus, tot això que ja ha tret és pes que jo he de tragar. [...] Tot això jo ho aprofitava, ara no, ara només agaf lo que necessit, lo que tenc venut; veus ara, aquesta que és dreta i llarga serà un espolsador. [...] Veus ara això que ha quedat d'1 metro, això pelat —si ara l'em vessis xapar amb so guinavet quedaries amb sos cabells drets—, idò aquesta pelada la serràvem a metro, agafàvem es xapador i fèiem tres esquerdes i llavors ho fèiem teixit. [...] Teixiem amb uns telessos, ses dones, sa meva dona, sa cunyada i sa sogra, i així quedava amb quatre fils i fèiem rollos de 10 m, llavors es guixaires hi posaven es guix.

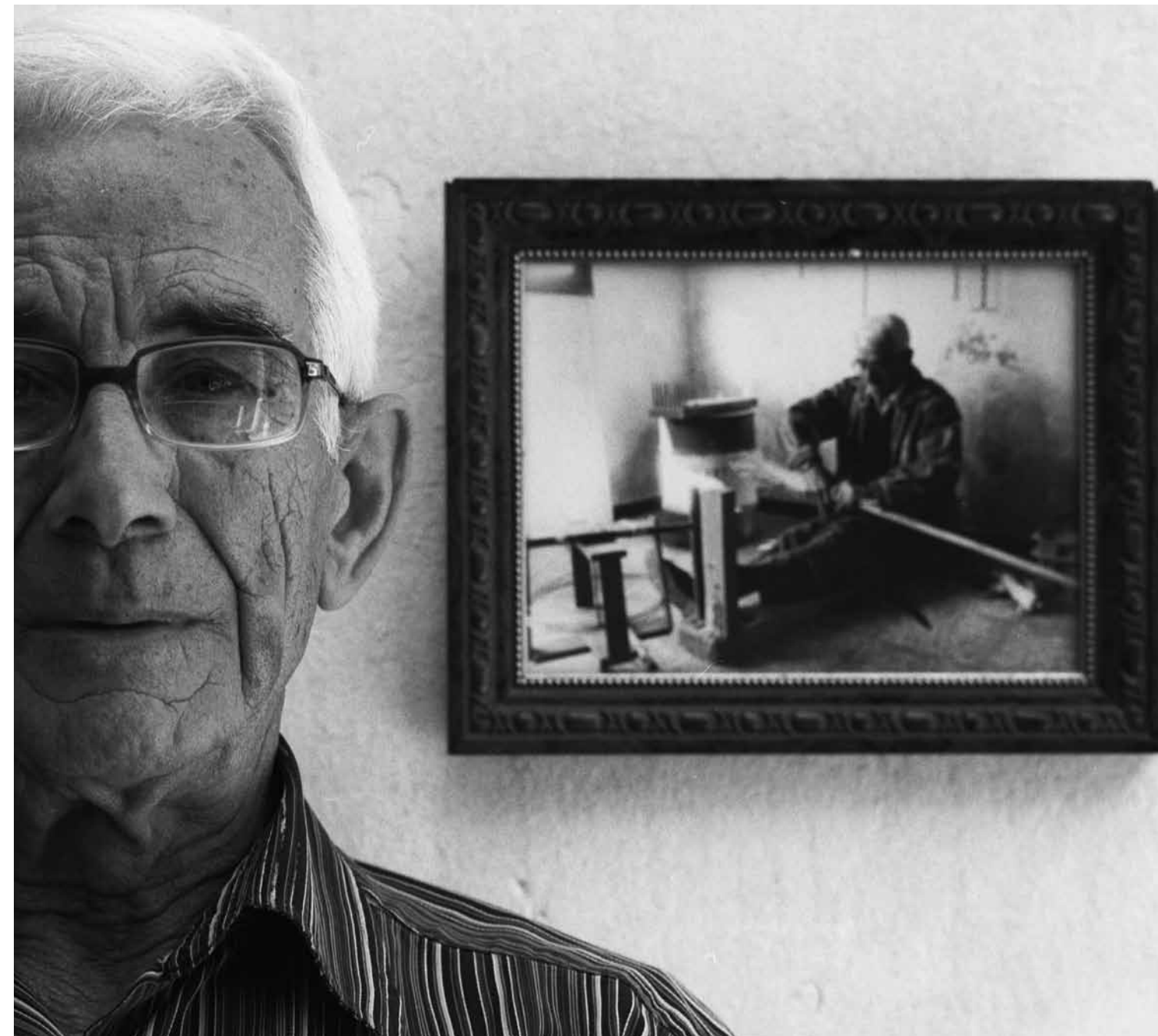
Una canya l'aprofitàvem tota, per exemple aquesta mateixa: sempre cercàvem allà on era més recta. [...] S'idea és que ara aquest primer tros serà per a un mànec de granera i darrera serà per a la resta, perquè ara aquest bocí pareix que no serveix; un temps teníem sa mida de seixanta o de noranta i el tornàvem a tallar aquí, amb lo que només quedava es capollet; perquè fèiem segons sa mida que hi restés: canyisset de noranta, de metro, metro deu, metro vint i seixanta... Ara això ho fèiem cinc esquerdes i ho teixien. Com que en aquell temps sempre feien els cels rasos i hi havia bigues o perllongues que no venien bé o quedava un tros de 60 o d'1 metro, teníem diferents mides.

Per exemple, d'aquesta podria treurer-ne tres mànecs de granera, però es primer és massa gruixat, per lo que farem un espolsador; des segon tros farem un mànec de granera, i lo que queda una vegada passat pes borino (peladora) és una trossada d'1,20 metros per a encanyissada, o sigui només queda...

Emperò els telessos ja els hem cremat. En teníem tres en aquell temps, i jo feia graneres cada dia. Érem setze que fèiem feina: cinc dones, llavors es cunyat i jo i quatre o cinc peladors i es sogre.

Noltros no podíem anar segons ses llunes, perquè, si n'haguéssim hagut de fer cas, no n'hauríem tallades ni la meitat.

► Fragment de l'entrevista
a Joan Moranta
del 7 de març de 1987.

Retrat de Joan Moranta. Maig de 2008. © Miquel Frontera.

▲ Fotografies de la feina de tallar i triar la canya fetes sobre el *malec* del torrent de Sant Miquel (7 de març de 1987).

© Francesc Lillo.

© Francesc Lillo.

L'arròs

És molt probable, tot i no que no està prou documentat, que el cultiu de l'arròs a les marjals de s'Albufera en temps dels àrabs gaudís de rellevància i fins i tot fos objecte d'exportació. El fet és que, des de la conquesta fins a principi del segle xx, no coneixem dades que ens informin del cultiu d'aquesta gramínia tan essencial i cobejada.

No hi ha dubte que els anglesos foren molt eficients en l'execució de les obres d'enginyeria hidràulica, i el testimoni de la transformació duta a terme és avui encara ben a la vista. No obstant això, desperten la curiositat o el dubte els motius del seu fracàs en la posterior explotació agrícola de la finca, objectiu de l'obra de dessecació.

Un dels fets constatats pels mateixos anglesos i en concret per Henry Robert Waring, director de la New Majorca Land Company,¹ fou el de la compressió dels terrenys dessecats fins a minvar 80 centímetres —efecte que succeeix en tots els terrenys que es dessequen i que no podia ignorar Bateman— respecte a la cota primitiva. Aquest fet posava en risc el cultiu de determinades plantes, dificultava l'extracció de l'aigua i potser fou la causa de la salinització.

En l'estudi agronòmic encarregat per Torrella l'any 1902 es diu: «*Certament que no haguessin sofert tan colossal desastre l'empresa anglesa que va dessecar aquests terrenys, si en lloc de dedicar-lo al cultiu del cotó primer, i de la remolatxa després, i altres no adients al cas, hagués pensat en el del arròs, insubstituïble per cap altra en els terrenys més baixos d'aquesta finca [...] agreujada la circumstància del seu baix nivell, com en tots els que es dessequen, i que en aquest cas particular arribà a certs punts a 0,80 metres respecte a la seva cota primitiva, el fracàs havia de ser inevitable.*»²

En aquest estudi encarregat per Torrella les expectatives del cultiu de l'arròs es calculen en 1.000 hectàrees, i per això comença, primer de manera experimental el 1900 i després a gran escala, el cultiu de l'arròs dins les terres de s'Albufera. Així, el 27 de novembre de 1900, Joaquim Gual i Gual de Torrella arrenda tota la finca de s'Albufera, «*amb el seu agregat Gatamoix*»,³ a Constantino Lluç i Tomás per 60.000 pessetes anuals perquè l'exploti agrícolament l'Agrícola Industrial Balear, més coneguts com els valencians.

Els valencians, tot i els bons resultats obtinguts els primers anys —en un sistema d'exploració agronòmica planificada i latifundista—, no arribaren als sis anys d'exploració de la finca: el 1906, inundacions greus i la caiguda dels preus els obliguen a abandonar-la. Es manegen distintes xifres de la superfície explotada, de les 1.042 hectàrees previstes per al cultiu de l'arròs, a les 319 hectàrees que podrien haver estat; pel que fa al personal, de les 842 persones a sou de l'Empresa, a les 260 segons algunes fonts;⁴ quant a la productivitat per hectàrea, arribaria als 5.000 quilos.

Els valencians deixaren la finca definitivament el 1908, i aquesta fou l'oportunitat per als pagesos de sa Pobla i Muro, que amb l'experiència apresada provaren de fer-ho per compte propi comprant trossos de la perifèria de s'Albufera o llogant les parcel·les a Torrella.

La unitat de conreu bàsica era el quartó, que es distribuïa en veles de conreu. No obstant això, en el sistema de veles hi trobam els exemples de mínima expressió del minifundisme, que anaven des d'unes quantes destres de superfície, fins a l'hort de terra o el mig quartó.

Gairebé foren seixanta anys de conreu de l'arròs a les marjals de Muro i sa Pobla i dins la mateixa Albufera. A mitjan anys cinquanta, comença la decadència lenta fins a l'abandonament d'aquest cultiu.

El cultiu de l'arròs deixà tot un llegat a sa Pobla i Muro, ben present en la memòria col·lectiva, la gastronomia i el lèxic encara viu, així com en una gran riquesa de varietats d'arròs plantades, com ben-lloc, sollana, panxa blanca, bomba, bombeta (varietat pròpia de s'Albufera de Muro),⁵ balilla, monquelí, salmerón...

Ja hem acabat de segar
s'arròs bomba i monquelí.
Es majoral podrà dir,
no n'hi ha quedat cap bri,
enguany dins es colombar.⁶

1. WARING, H.R. *The drainage, irrigation, and cultivation of the Albufera of Alcudia, Majorca; and application of the common reed as a material for paper*. Londres: 1878.
2. CREMADES, E.; BENEYTO, L. *Memoria descriptiva de la finca agrícola Albufera de Alcudia (en la Isla de Mallorca)*. Madrid: 1901.
3. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu de Torrella 372.
4. DURAN JAUME, D. *Producció i crisi arrossera de sa Pobla i Muro*. Pollença: El Gall Editor, 2003.
5. TORTELL, M.A. «Conreu de l'arròs i l'exploració de l'Albufera de Muro i sa Pobla». *Plecs de Ca s'Artiller*. Muro, 2018.
6. MATEU VIVES, P. «El cançoner de l'Albufera i sa Marjal, recull de cançonetes». *Plecs de Ca s'Artiller*. Muro, 2017.

© Miquel Frontera.

© Miquel Frontera.

© Miquel Frontera.

© Miquel Frontera.

L'anguila

En el capítol dels peixos tenim també notables diferències pel que fa la resta de l'illa, i la seva gastronomia en dona fe. Aquí són molt apreciats el **llop** i, quan n'hi havia més, l'**orada** de l'estany dels Ponts; també el **mújol** i la **llissa**, i, per damunt de tots, l'**anguila**. Una mostra de com era de valorada és la gran diversitat de noms que es feien servir per denominar-la, com ara el ja desaparegut (o no l'hem vist més que en documents escrits) de **pollagral** o **polla garau**, una anguila molt grossa —probablement un cabot molt gros. Era tan apreciada que en els contractes d'arrendament de les possessions de Son Sant Martí o la Gran Albufera s'estipulava que cada any s'havia d'entregar un determinat nombre de pollagrals, sovint durant la quaresma. Corró, a la revista *Sa Marjal*, ho il·lustra millor: «*¡Y cuidado, que, segons un bufaré mos va assegurar per cosa certa, una sola pollagral a dins una palangana blanca basta per treure un fill de ses quintes.*»

La riquesa en noms de l'anguila ho diu tot: **borda** o **estiuenca**; de **llevat** o **llevada**, que pastura de dia pel maig; **correguda**, la que baixa a la mar i emprèn el viatge cap al mar de los Sargazos; el cabot, la millor segons els entesos, que pot superar els cinc quilos; el **pallasso**, que segons testimoni d'un pescador té el cap gros, el cos prim i la coa ampla com un ventall, i la **nàcsia** si ens referim a l'angula.

▲ Morenell amb anguiles.

Imatge de quan encara era permesa la pesca industrial de l'anguila (amb concessió de temporada). © Biel Perelló.

▲ L'amo en Llorenç Serra, "Lloret" va ser el primer garriguer del parc. La seva experiència i els seus coneixements varen ser fonamentals per a la consolidació de s'Albufera com a parc Natural. Fotografia de principis dels anys noranta. © Biel Perelló.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A.M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear*. 10 volums. Palma: Ed. Moll, 1930-1962.

ALOMAR, G.; CARDELL, J.; CAU, M.A.; ORFILA, M.; ROSSELLÓ, R.; FIOL, P.; PAYERAS, D. *Història de Muro*. 4 volums. Muro: Ajuntament de Muro, 1994-1991.

ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA. Secció: Arxiu Torrella, 423, 344, 347, 325, 191, 294 i 372.

BERARD, J. de. *Viaje a las villas de Mallorca 1789*. Palma: Ajuntament de Palma-Lluís Ripoll Editor, 1983.

CANYELLES, M.; PUJALS, M.; RIPOLL, S.; SEGUÍ, A. Sa Pobla. *La gent, el medi, la història*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2003.

CREMADES, E.; BENEYTO, L.. «Memoria descriptiva de la finca la Albufera de Alcudia». Madrid i Palma: 1901.

DURAN JAUME, D. *Producció i crisi arrossera de sa Pobla i Muro*. Pollença: El Gall Editor, 2003.

ESCARTÍN BISBAL, J.M. «Usos Industrials dels recursos naturals de s'Albufera: L'exemple de Celulosa Hispanica S.A.». A: MOLINA, R. (ed.) *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2006.

Gaceta de Madrid. 1859. Dimarts, 26 de juny. Número 179.

JOVELLANOS, G. M. *Obras completas*. Tom VIII. Diari 3. Gijón: Editorial KRK, 2011.

LILLO COLOMAR, F. «Noves aportacions a la toponímia de s'Albufera». A: MARTÍNEZ TABERNER, A.; MAYOL SERRA, J. (ed.) *S'Albufera de Mallorca*. Palma: Ed. Moll, 1995. (Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 4.)

LILLO COLOMAR, F. «Els projectes de dessecació de s'Albufera. Resum de projectes i temptatives de dessecació.» A: IV Jornades d'Estudis Locals de Sa Pobla, 2015.

LÓPEZ MONTALVO, A. (1853) «Memoria del desecamiento de la Albufera de Alcudia en Mallorca y terrenos inmediatos, formado con el plano correspondiente, en virtud de Orden de la Dirección Gral. de Obras Públicas de 25 de Enero de 1852». Archivo General del Ministerio de Fomento. L.17 Bis (14).

LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA. *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Volum cinquè. Primera part. Mallorca III (Les autèntiques Balears). Palma: Govern de les Illes Balears, 2002.

MOREY, A. «Continuïtat i canvis en les formes d'explotació i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XIX)», p. 37-62. A: MOLINA, R. (ed.) *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*. Sa Pobla: Ajuntament de sa Pobla, 2006.

MARTÍNEZ TABERNER, A.; MAYOL SERRA, J. (ed.) A: *S'Albufera de Mallorca*. Palma: Ed. Moll, 1995. (Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 4.)

MATEU VIVES, P. «El cançoner de l'Albufera i sa Marjal, recull de cançonetes». *Plecs de Ca s'Artiler*, Muro, 2017.

ORDINAS, G. (1998) «L'explotació de s'Albufera als segles XVII, XVIII, XIX a través dels arrendaments». A: *I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia, 1998.

PICORNELL, C.; GINARD, A. (1995) «John Frederic La Trobe Bateman». A: MARTÍNEZ TABERNER, A.; MAYOL SERRA, J. (ed.): *S'Albufera de Mallorca*. Monografies de la Societat d'Història Natural de les balears, 4. Ed. Moll. Mallorca.

RIFÀ, T. de. (1816) *Dictamen del Ingeniero Hidráulico Dn. Tomás de Rifá sobre las tierras marjales de la villa de la Puebla*. Archivo del Palacio Real de Madrid. Caixa 7517, exp. 32.

RUIZ, E. (1815) *Dictamen y presupuesto formado por el Coronel del Real Cuerpo de Ingenieros en 23 de Mayo de 1815*. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7517, exp. 14-4.

Sa Marjal. Revista Popular (1910). Sa Pobla.

SERRA CORRÓ, P.A. (1910-1927) «Datos de s'Albufera». *Sa Marjal*, núm. 23, 24, 42 i 191. Sa Pobla.

SERRA I CIFRE, F.M. (1988) *Alcúdia al segle XVIII i primera meitat del XIX. Una època de crisi*. Alcúdia. CA. B-3831. Can Torró.

SERRA I FERRAGUT, B. «Resumen de los instrumentos, papeles y noticias del archivo de casa que escribía en el año 1775». 99-V1-34. Biblioteca March.

SUREDA, B.; SORÀ, J. (1830) *Dictamen de D. Juan Sorá y D. Bartolomé Sureda en 3 de Octubre de 1830. Remitido original á la secretaria de la Mayordomia Mayor de S.M. en 24 de Diciembre de 1830 acompañado del Mapa ó plan general de que se hace merito*. Archivo General de Palacio, Madrid. Caixa 7517, exp. 14(a).

TORTELL FRONTERA, M.A. Conreu de l'arròs i l'explotació de l'Albufera de Muro i Sa Pobla. Muro. Plecs de Ca s'Artiller IV. 2018

WOOD, CH.W. *Cartas desde Mallorca*. Palma: José J. Olañeta, Editor, 2007.

TORTELL, M.A. (2017) «Recull lèxic de l'arròs a Muro i sa Pobla». [Inèdit.]

VARGAS PONCE, J. *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares 1787*. Palma: José J. de Olañeta, Editor, 1983

VILLVERDE, J.M. de. *Memoria descriptiva de las obras de desagüe y saneamiento de la Albufera de Alcudia en la Isla de Mallorca*. 1857. Archivo General del Ministerio de Fomento. L. 684.

WARING, H.R. «The drainage, irrigation, and cultivation of the Albufera of Alcudia, Majorca; and application of the common reed as a material for paper.» Londres: 1878. Biblioteca Lluís Alemany, V-2 (158) 14.

WEYLER, F. *Topografía físico-médica de las Islas Baleares*. Palma: 1885.

WOOD, CH.W. *Cartas desde Mallorca*. Palma: José J. Olañeta, Editor, 2007.

CARTOGRAFIA

BATEMAN, J.F. (1866) Full núm. 7. Obres d'art. (sgt. 7815). Pertanyent a l'expedient de dessecació presentat per J. F. Bateman al Servei d'Obres Públiques. Arxiu del Regne de Mallorca: Secció: Arxiu Torrella 294.

BATEMAN, J.F. (1866) Full núm. 1 (sgt. 1815). Plànol general de les obres de sanejament pertanyent a l'expedient de dessecació presentat per J.F. Bateman al Servei d'Obres Públiques. Arxiu del Regne de Mallorca: Secció: Arxiu Torrella 294.

BATEMAN, J.F. (1867) Full núm. 2. (sgt. 2816). Casa de la Màquina. Pertanyent a l'expedient de dessecació presentat per J. F. Bateman al Servei d'Obres Públiques. Arxiu del Regne de Mallorca: Secció: Arxiu Torrella 294.

BATEMAN, J.F.; WARING, H.R. (1871) Plànol sector nord. (sgt. 1817). Pertanyent a l'expedient de dessecació presentat per J. F. Bateman al Servei d'Obres Públiques. Arxiu del Regne de Mallorca: Secció: Arxiu Torrella 294.

BATEMAN, J.F.; WARING, H.R. (1871) Plànol sector sud. (sgt. 2817). Pertanyent a l'expedient de dessecació presentat per J. F. Bateman al Servei d'Obres Públiques. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella 294.

CREMADES Y BENEYTO (1901) *Memoria descriptiva de la finca agrícola Albufera de Alcudia (en la Isla de Mallorca)*. Madrid. Biblioteca Nacional. Biblioteca Digital Hispánica.

DESPUIG I DAMETO, A. (1785) Mapa de la isla de Mallorca. (Escala aproximada 1:70.000). Mallorca.

LÓPEZ MONTALVO, A. (1853) *Memoria del desecamiento de la Albufera de Alcudia en Mallorca y terrenos inmediatos, formado con el plano correspondiente, en virtud de Orden de la Dirección Gral. de Obras Públicas de 25 de Enero de 1852*. Palma. Archivo General del Ministerio de Fomento. L.17 Bis (14).

LLIMONA, J.M.-F. (1941) *Memoria agrícola de la Albufera de Alcudia*. Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella, 294

LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA (2002) «Plànol de s'Albufera abans de la dessecació». A: LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA. *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Volum cinquè. Primera part. Mallorca III (Les autèntiques Balears), p. 499. Palma: Govern de les Illes Balears, 2002.

LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA (2002) «Plan der Albufera im jahre 1867». A: LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA. *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Volum cinquè. Primera part. Mallorca III (Les autèntiques Balears), p. 503 Palma: Govern de les Illes Balears, 2002.

MORENO RAMÍREZ, P. (1859) Mapa parcel·lari de l'amillament del municipi de sa Pobla. Escala 1:10.000. CNGI.

Plànol de la Majorca Land Company. Biblioteca Nacional. Madrid. Biblioteca Digital Hispánica.

RIFÀ, T. de. (1816) Plano de las marjales y prados de S.M. en la villa de La Puebla en el Reino de Mallorca. Sgt.4734. Madrid. Archivo del Museo Naval, E-49-36. / Archivo General de Palacio.

SERRA I FERRAGUT, B. Resumen de los Instrumentos, papeles y noticias del archivo de casa que escribía en el año 1775. 99-V1-34. Biblioteca March.

SORÀ, J. (1852) Plano de la Albufera sita en término de la ciudad de Alcudia en la Isla de Mallorca. Madrid. Archivo General de Palacio. (Mapas, planos y dibujos, 4814.)

SORÀ, J.; SUREDA, B. (1830) Plano de la Albufera grande de Alcudia y prados circunvecinos levantado en 30 de agosto de 1830. Madrid. Archivo General del Palacio. (Mapas, planos y dibujos, 473.)

SUREDA I VILLALONGA, A. Plànol dels terrenys del Reial Patrimoni. Madrid. Archivo General de Palacio. Patrimonio Nacional.

ARXIU CONSULTATS

Archivo General de Palacio, Madrid

Arxiu del So i de la Imatge

Arxiu fotogràfic d'Andreu Muntaner Darder

Arxiu fotogràfic de Joan Llabrés

Arxiu fotogràfic de Mascaró Pasarius

Arxiu Municipal de sa Pobla

Arxiu del Regne de Mallorca. Secció: Arxiu Torrella

Biblioteca de Cultura Artesana

Biblioteca Lluís Alemany

Biblioteca March

Biblioteca Nacional. Biblioteca Digital Hispánica

Biblioteca Nacional de Catalunya

Fons Sebastià Llobera. Can Llobera, Pollença

